

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

« Φωνολογική διαταραχή »

Υλικό παρέμβασης για το ζεύγος ‘θ – φ’.

ΕΚΠΟΝΗΣΗ : Αυγουστίνου Διονυσία (Α.Μ. 11633)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Κιορπέ Χará

Ιωάννινα 2013

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την εργασία αυτή ολοκληρώνεται η ακαδημαϊκή μου πορεία. Ένα μεγάλο κεφάλαιο στη ζωή μου έκανε τον κύκλο του και ήρθε η στιγμή που έφθασε στο τέλος. Ως είθισται στο τέλος μιας μακρόχρονης πορείας , γίνεται ο απολογισμός και δίνονται οι κατάλληλες ευχαριστίες στα άτομα τα οποία συνέβαλλαν στις πιο σημαντικές στιγμές.

Πρώτα απ' όλα θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κ. Χαρά Κιορπέ για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση της για την επίλυση διαφόρων θεμάτων , για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθώς και για την ενθάρρυνση που μου παρείχε σε όλο αυτό το διάστημα.

Επίσης ένα μεγάλο και εγκάρδιο ευχαριστώ αξίζουν οι γονείς μου Διονύσης και Αθηνά οι οποίοι με στηρίζουν ηθικά και οικονομικά όλα αυτά τα χρόνια, δίνοντας μου κουράγιο να προχωρώ και να υπερπηδώ κάθε εμπόδιο για να φτάσω στο στόχο μου.

Ολοκληρώνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αδερφό μου Γιάννη , στον οποίο θα ήθελα να αφιερώσω και την παρούσα πτυχιακή εργασία , που με την καθημερινή του συμπαράσταση , την υπομονή του και πάνω απ' όλα τη θετική του σκέψη συνέβαλε στην εκπλήρωση του στόχου μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή έχει ως στόχο να πληροφορήσει τον αναγνώστη σχετικά με τη φωνολογική διαταραχή καθώς και για τον τρόπο αντιμετώπισης της σε παιδιά με δυσκολίες σε συγκεκριμένα φωνήματα.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη : Το θεωρητικό μέρος το οποίο περιλαμβάνει τις βιβλιογραφικές επισημάνσεις και το πρακτικό μέρος το οποίο περιλαμβάνει το υλικό παρέμβασης για παιδιά με δυσκολίες στα φωνήματα ‘θ-φ’.

Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια: Το πρώτο κεφάλαιο, το οποίο ονομάζεται φωνητική και φωνολογία, είναι χωρισμένο σε δύο ενότητες. Η πρώτη ενότητα είναι η φωνητική και η δεύτερη η φωνολογία. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται εκτενής αναφορά στους δυο αυτούς κλάδους της γλωσσολογίας , καθώς και η σχέση μεταξύ τους .Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη φωνολογική διαταραχή. Στο κεφάλαιο αυτό δίνεται μια ολοκληρωμένη γνώση γύρω από την διαταραχή αυτή. Αρχικά γίνεται αναφορά στον ορισμό, τα αίτια και τα χαρακτηριστικά της, στη συνέχεια στις διαταραχές με τις οποίες θα μπορούσε να συνυπάρχει καθώς και στη διαδικασία της αξιολόγησης. Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο αφορά τη φωνολογική επίγνωση. Το κεφάλαιο αυτό αναφέρεται στη σχέση της φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ανάγνωσης καθώς και τη σχέση της με τη μάθηση της ορθογραφημένης γραφής. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώνεται με την αναλυτική περιγραφή του ΜέταΦΩΝ τεστ.

Το πρακτικό μέρος αποτελεί το υλικό παρέμβασης για παιδιά με φωνολογική διαταραχή στο ζεύγος ‘θ-φ’. Αρχικά γίνεται η εκμάθηση κάθε φωνήματος ξεχωριστά με διάφορες ασκήσεις οι οποίες είναι δομημένες με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύπτουν τους στόχους που έχουμε θέσει και να είναι προσιτές για το παιδί. Στο τέλος περιλαμβάνονται ασκήσεις για την διάκριση αυτών των δύο φωνημάτων τόσο ακουστικά όσο και οπτικά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	2
Περίληψη	3

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Εισαγωγή	9

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

Ενότητα : 1. Φωνητική

1.1.1. Η φωνητική και ο φθόγγος	11
1.1.2. Κλάδοι της φωνητικής	12
1.1.2.1. Αρθρωτική φωνητική (articulatory phonetics).....	12
1.1.2.2. Ακουστική φωνητική (acoustic phonetic)	12
1.1.2.3. Ακροατική φωνητική (auditory phonetic)	13
1.1.3. Φωνητικό σύστημα της ομιλίας	13
1.1.4. Άρθρωση	15
1.1.4.1. Το αρθρωτικό σύστημα της ομιλίας	15
1.1.4.2. Τόπος και τρόπος άρθρωσης των συμφώνων	16
1.1.4.3. Άρθρωση των φωνέντων	19
1.1.4.4. Το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο	22
1.1.4.5. Οι φθόγγοι της ελληνικής γλώσσας	24
1.1.4.5.1. Τα φωνήεντα της ελληνικής γλώσσας	24
1.1.4.5.2. Τα σύμφωνα της ελληνικής γλώσσας	25

Ενότητα : 2. Φωνολογία

1.2.1. Η φωνολογία και το φώνημα	26
1.2.2. Τα διακριτικά χαρακτηριστικά των φωνημάτων	28
1.2.3. Τα υπερτμηματικά στοιχεία της γλώσσας	28

1.2.3.1 Ο τόνος	28
1.2.3.2. Επιτόνηση	29
1.2.4. Φωνολογικά φαινόμενα	29
1.2.4.1. Αφομοίωση	29
1.2.4.2. Ανομοίωση	30
1.2.4.3. Αποβολή (αφαίρεση)	30
1.2.4.4. Προσθήκη (επένθεση)	31
1.2.4.5. Μετάθεση	31
1.2.4.6. Συναίρεση	31
1.2.5. Φωνολογική ανάπτυξη	31
1.2.5.1. Οι πρώτες άναρθρες φωνές (Από 0- 3 μήνες)	32
1.2.5.2. Το βάβισμα (Γύρω στον 4 ^ο -5 ^ο μήνα)	32
1.2.5.3. Ιδιόρρυθμα φωνολογικά σύνολα (από τον 8 ^ο μήνα)	33
1.2.5.4. Το ολοφραστικό στάδιο (αρθρωτικά σύνολα μιας λέξης, τέλος του 1 ^{ου} έτους)	34
1.2.6. Ηλικίες κατάκτησης των φωνημάτων	35
1.2.7. Η σχέση μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας	37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ

2.1. Αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή	39
2.2. Τα αίτια των φωνολογικών διαταραχών	40
2.3. Φωνολογικές διεργασίες	42
2.3.1. Αντικαταστάσεις φωνημάτων	42
2.3.2. Παράλειψη ή πρόσθεση τμημάτων	43
2.3.3. Φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης μέσα στη λέξη	44
2.4. Φωνολογικές διαταραχές και συνυπάρχουσες διαταραχές	45
2.4.1. Ειδική Γλωσσική Διαταραχή	45
2.4.2. Δυσλεξία	46
2.4.3. Αναπτυξιακή λεκτική απραξία	47
2.4.4. Η βαρηκοΐα - κώφωση	48
2.4.5. Σχιστίες	49

2.5. Η αξιολόγηση των Φωνολογικών διαταραχών	49
2.5.1. Αξιολόγηση της ακουστικής αντίληψης	51
2.6. Αρχές παρέμβασης των φωνολογικών διαταραχών	52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΓΝΩΣΗ

3.1. Τι είναι η φωνολογική επίγνωση	55
3.2. Τα επίπεδα της φωνολογικής επίγνωσης	55
3.2.1. Η φωνημική επίγνωση	56
3.2.2. Η Συλλαβική επίγνωση	57
3.2.3. Η επίγνωση για τα τμήματα της συλλαβής	57
3.3. Η σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ανάγνωσης	59
3.3.1. Η φωνολογική επίγνωση ως προϋπόθεση για τη μάθηση της ανάγνωσης	59
3.3.2. Η φωνολογική επίγνωση ως αποτέλεσμα της μάθησης της ανάγνωσης ...	60
3.3.3. Η αμοιβαία σχέση μεταξύ της φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ανάγνωσης	61
3.4. Η σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ορθογραφημένης γραφής	63
3.5. ΜέταΦΩΝ τεστ	64
3.5.1. Δομή και περιεχόμενο του ΜέταΦΩΝ τεστ	64

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Υλικό παρέμβασης για το φώνημα ‘θ’	70
Υλικό παρέμβασης για το φώνημα ‘φ’	174
Υλικό παρέμβασης για το ζεύγος ‘ θ- φ ’	292
 Βιβλιογραφία	 328
Παράρτημα Λεξιλογίου	330

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1	14
Εικόνα 2	21
Εικόνα 3	25

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1	23
Πίνακας 2	23
Πίνακας 3	24
Πίνακας 4	26
Πίνακας 5	36
Πίνακας 6	37

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο λόγος είναι μια γενετική ικανότητα του ανθρώπου που τον κάνει να διαφέρει από τα υπόλοιπα πλάσματα πάνω στη γη. Είναι μια ικανότητα εγγενής που σημαίνει πως όλα τα ανθρώπινα πλάσματα έχουν τους κατάλληλους μηχανισμούς, την κατάλληλη δομή να μάθουν τη γλώσσα.

Η γλώσσα αποτελεί το συνεκτικό κρίκο ανάμεσα στους ανθρώπους, τη ζωή και τις εμπειρίες τους, προσφέροντας αφενός δυνατότητα πρόσβασης και επικοινωνίας με την κοινωνία των άλλων και επιτρέποντας αφετέρου την ανταλλαγή και κατανόηση των σκέψεων, αναγκών και επιθυμιών μεταξύ των ανθρώπων.

Το ηχητικό μήνυμα που παράγουν οι φωνητικές χορδές και η ικανότητα του νου να το επεξεργάζεται και να το αναπαράγει αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης από πολλούς ερευνητές διαφόρων ειδικοτήτων. Το πώς ο άνθρωπος αρθρώνει το ηχητικό μήνυμα για να παράγει λόγο είναι το αντικείμενο έρευνας της φωνητικής. Το πώς ο άνθρωπος χρησιμοποιεί συστηματικά αυτούς τους ήχους για να επικοινωνήσει είναι αντικείμενο μελέτης της φωνολογίας. Και οι δυο αυτοί τομείς αποτελούν ανεξάρτητους κλάδους της Γλωσσολογίας, που μεταξύ τους όμως βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης.

Το παιδί καθώς αναπτύσσεται ακούει τις λέξεις από το περιβάλλον του και με αυτό τον τρόπο ενεργοποιεί και αναπτύσσει το δικό του φωνολογικό σύστημα. Δε μπορεί όμως να πει τις λέξεις όπως οι ενήλικοι, γι' αυτό τις απλοποιεί με συστηματικό τρόπο εφαρμόζοντας συγκεκριμένες διαδικασίες απλοποίησης. Όλα τα παιδιά σε κάποιες φάσεις εξέλιξης της ομιλίας τους απλοποιούν συστηματικά τις λέξεις με κάποιες διαδικασίες απλοποίησης. Μεγαλώνοντας όμως, μειώνουν σταδιακά τις διαδικασίες απλοποίησης που χρησιμοποιούν και καταλήγουν να μιλούν απολύτως καθαρά όπως οι ενήλικοι.

Όταν ένα παιδί χρησιμοποιεί μια διαδικασία απλοποίησης τη στιγμή που θα έπρεπε να είχε ήδη σταματήσει να το κάνει αρκετό καιρό πριν, σημαίνει ότι υπάρχει πρόβλημα. Το πρόβλημα έγκειται σε μια κεντρική δυσκολία στην αντίληψη, την επεξεργασία και οργάνωση των ήχων σε λέξεις στο φωνολογικό σύστημα της γλώσσας. Το άτομο μπορεί να σχηματίσει το επίμαχο φώνημα αλλά δεν μπορεί να αντιληφθεί τις μικρές διαφορές του από ένα άλλο φώνημα, που παρουσιάζει κάποια κοινά χαρακτηριστικά.

Η έγκαιρη διάγνωση και ο σχεδιασμός ενός παρεμβατικού προγράμματος που θα είναι κατάλληλος για το παιδί είναι απαραίτητος για την πρόληψη και αποκατάσταση των δυσκολιών του παιδιού με φωνολογικές δυσκολίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

Ενότητα : 1. Φωνητική

1.1.1. Η φωνητική και ο φθόγγος

Η φωνητική είναι ο κλάδος της γλωσσολογίας που μελετά τους ήχους που παράγονται από τα ανθρώπινα φωνητικά όργανα. Οι ήχοι αυτοί παίζουν καθοριστικό ρόλο στη γλώσσα και ονομάζονται φθόγγοι. Τους φθόγγους τους έχουμε ορίσει για να διαχωρίσουμε τα χαρακτηριστικά των ήχων της ομιλίας που μας ενδιαφέρουν για την μελέτη της προφοράς των λέξεων από τα χαρακτηριστικά που εξαρτώνται από άλλες παραμέτρους που αφορούν το νόημα των λέξεων. Τα χαρακτηριστικά αυτά έχουν να κάνουν με την παραγωγή τους, δηλαδή την εκφορά τους, που περιλαμβάνει την φωνή και την άρθρωση, καθώς και με την ακουστική τους σύσταση, δηλαδή το είδος και τις ιδιότητες του ίδιου του ήχου. (Πήτα Ρία, 2009. Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

Παρά τον τεράστιο αριθμό των φθόγγων που εμφανίζονται στις διάφορες γλώσσες, όλοι οι αρθρώσιμοι ήχοι δεν αποτελούν φθόγγους ενός γλωσσικού συστήματος. Ενώ για παράδειγμα ο ήχος του φιλιού (τεχνικά ονομάζεται διχειλικό κλικ) συνιστά φθόγγο σε ορισμένες γλώσσες, ο ήχος του τριγμού των δοντιών δεν χρησιμοποιείται σε καμία γλώσσα του κόσμου. Ο ήχος αυτός αποκλείεται από τη φωνητική, καθώς επίσης και οι ήχοι που παράγονται από ακούσιες κινήσεις, όπως το χασμουρητό, που αν και επηρεάζει το ακουστικό αποτέλεσμα στην εκφώνηση μια γραμμικής ακολουθίας γλωσσικών στοιχείων δεν το κάνει κατά τρόπο συστηματικό. (Nespor Marina, 1999)

Οι φθόγγοι διακρίνονται : στα «σύμφωνα» και στα «φωνήεντα». «Σύμφωνα» αποκαλούμε τους φθόγγους που σχηματίζουν συλλαβές, μόνο όταν ενώνονται με τα φωνήεντα (συν-εκφέρονται, συν-εκφωνούνται με φωνήεντα). Παράγονται κατά την διαδικασία της φώνησης, μόνα τους έχουν ελάχιστο ή καθόλου ήχο, συνοδεύονται από περιορισμό ή κλείσιμο των διόδων αέρα του φωνητικού συστήματος και είναι

ικανά να προκαλέσουν ακουστικές αλλαγές. Τα σύμφωνα είναι σε αρκετές γλώσσες, τα περισσότερα από τα γράμματα της αλφαβήτου. Μερικά απ' αυτά ενώνονται και σχηματίζουν τα δίψηφα σύμφωνα, όπως στην Ελληνική γλώσσα (μπ, ντ, γκ, τα, τζ). « Φωνήεντα» αποκαλούμε τους φθόγγους που μπορούν να προφέρονται μόνοι τους, σχηματίζοντας συλλαβή. Παράγονται απ το ανθρώπινο φωνητικό σύστημα και συνοδεύονται από το άνοιγμα των διόδων του (για να περνάει ο αέρας) και από τη συγκεκριμένη διαμόρφωσή του. Η Ελληνική γλώσσα έχει 7 φωνήεντα (α,ε,η,ι,ο,υ,ω), ενώ οι φθόγγοι της που αντιστοιχούν σε φωνήεντα είναι 5 (α,ε,ι,ο,ου). Με γνώμονα τα φωνήεντα μπορούμε να δημιουργήσουμε άλλα φωνήεντα δίψηφα (αι, ει, οι,ου). (Κατασάνης Σ. Δημήτρης, 2008)

1.1.2. Κλάδοι της φωνητικής

Η φωνητική εξετάζει τους φθόγγους της γλώσσας σε διάφορα επίπεδα : α) την παραγωγή τους από τα όργανα της ομιλίας , β) την διάδοσή τους με την μορφή ηχητικών κυμάτων και γ) την λήψη τους και ερμηνεία τους από τον ακροατή. Αντίστοιχα η φωνητική διακρίνεται σε τρεις επιμέρους κλάδους : την αρθρωτική φωνητική (articulatory phonetics), την ακουστική φωνητική (acoustic phonetic) και την ακροατική φωνητική (auditory phonetic). (Πήτα Ρία, 2009)

1.1.2.1. Αρθρωτική φωνητική (articulatory phonetics)

Είναι ο αρχαιότερος κλάδος της φωνητικής. Εξετάζει την παραγωγή των φθόγγων από τα ανθρώπινα φωνητικά όργανα μελετά δηλαδή τον τόπο όπου αρθρώνονται και τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τα όργανα της ομιλίας του για να παράγει λόγο. (Πήτα Ρία, 2009)

1.1.2.2. Ακουστική φωνητική (acoustic phonetic)

Είναι ο τομέας που μελετά τη φάση της λήψης των ηχητικών κυμάτων από τα όργανα της ακοής. Με λίγα λόγια, εξετάζει τους φθόγγους κατά τη φάση της μετάδοσης τους, τη στιγμή δηλαδή που παράγονται από τον πομπό μέχρι και τη στιγμή που προσλαμβάνονται από τον δέκτη και όχι τους φθόγγους αυτούς καθαυτούς. Οι γλωσσικοί φθόγγοι εξετάζονται όπως οποιοσδήποτε άλλος ήχος μόνο με βάση ορισμένες φυσικές τους ιδιότητες : το πλάτος της ταλάντωσης (την απομάκρυνση του σώματος από την αρχική θέση ισορροπίας του), την περίοδο (το

χρονικό διάστημα που απαιτείται για να επανέλθει το σώμα στην αρχική θέση ισορροπίας ολοκληρώνοντας ένα κύκλο ταλάντωσης) και την συχνότητα (αριθμός κύκλων ανά δευτερόλεπτο). Για την ηχητική ανάλυση των φθόγων χρειάζονται κατάλληλα όργανα όπως ο ηχοφασματογράφος. (Lyons John, 2002. Πήτα Ρία , 2009)

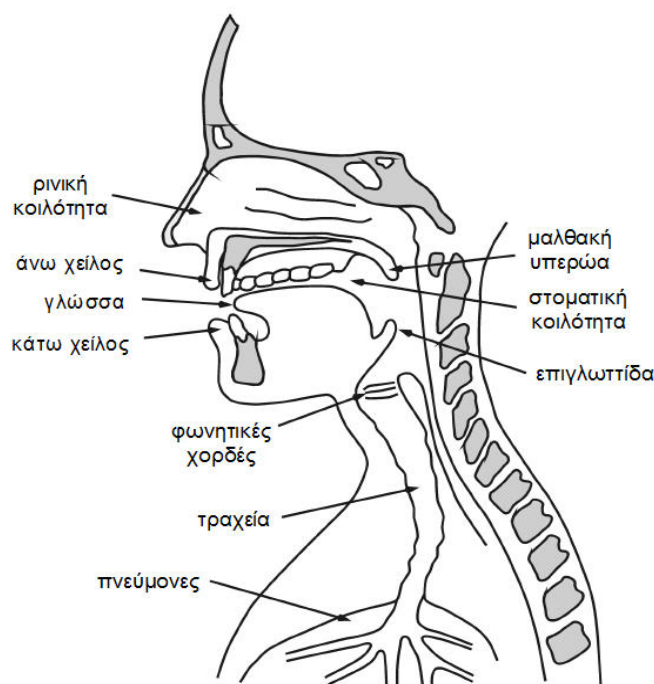
1.1.2.3. Ακροατική φωνητική (auditory phonetic)

Μελετά τη φάση της λήψης των ηχητικών κυμάτων από τα όργανα της ακοής. Δεν εξετάζεται ο φθόγγος καθαυτός, αλλά το αποτέλεσμα που προκαλεί η επίδραση του ήχου. Η επίδραση αναλύεται από τη σκοπιά αφενός της φυσιολογίας, δηλαδή την (αντίληψη του ήχου) και αφετέρου της ψυχολογολογίας, υπό την έννοια της αναγνώρισης του ήχου ως φθόγγου, γιατί η επεξεργασία των φθόγων συνεπάγεται όχι μονάχα την ανάλυση των φυσικών τους ιδιοτήτων, αλλά κυρίως την ταξινόμησή τους σύμφωνα με αφηρημένες (φωνολογικές) κατηγορίες και κανόνες. (Πήτα Ρία, 2009)

1.1.3. Φωνητικό σύστημα της ομιλίας

Το ανθρώπινο φωνητικό σύστημα αποτελείται από την στοματική κοιλότητα, την ρινική κοιλότητα , την τραχεία, τους πνεύμονες, τις φωνητικές χορδές, και τον λάρυγγα (βλ. εικόνα 1). Ο λάρυγγας , η στοματική και η ρινική κοιλότητα αποτελούν την φωνητική οδό.

Εικόνα 1 – Το ανθρώπινο φωνητικό σύστημα

Η παραγωγή της ομιλίας προϋποθέτει την λειτουργία μιας πηγής η οποία έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή του ήχου. Αυτό σημαίνει ότι η κινητική ενέργεια της ροής του αέρα που προέρχεται από του πνεύμονες μετατρέπεται σε ακουστική ενέργεια.

Η μετατροπή της κινητικής ενέργειας σε ακουστική λαμβάνει χώρα στη γλωττίδα. Η λειτουργία των λαρυγγικών μυών, κυρίως του αρυταινοειδούς και του πλάγιου κρικοαρυταινοειδούς, φέρει σε θέση προσαγωγής τις φωνητικές χορδές και κλείνει την γλωττίδα. Ο εξερχόμενος από την τραχεία αέρας αυξάνει την υπογλωττιδική πίεση προκαλώντας διάσπαση των φωνητικών χορδών οι οποίες λόγω της μυοελαστικότητας τους, δηλαδή της τάσης που έχουν τα σώματα να επανέρχονται στην αρχική τους θέση, προσεγγίζουν η μία την άλλη και κύματα αέρα βγαίνουν από την γλωττίδα. Καθώς η υπογλωττιδική πίεση μειώνετε οι φωνητικές χορδές επανέρχονται στην αρχική τους θέση προσαγωγής και η διαδικασία επαναλαμβάνεται. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται «γλωττιδικός κύκλος». Προκειμένου να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί ο γλωττιδικός κύκλος, η υπογλωττιδική πίεση πρέπει να είναι μεγαλύτερη από την υπεργλωττιδική πίεση. (Μποτίνης Αντώνης, 2011. Οκαλίδου Αρετή, 2008.)

Ρεύματα αέρα περνούν από την «βαλβίδα» των φωνητικών χορδών (φωνητική σχισμή- γλωττίδα) και έτσι προκαλείτε η δόνηση των πτυχών του λάρυγγα , οι οποίες ανοιγοκλείνουν και δημιουργούν πυκνώματα και αραιώματα στο διερχόμενο αέρα, δηλαδή ηχητικά κύματα. Οι φθόγγοι οι οποίοι κατά την παραγωγή τους προκαλούν δόνηση των πτυχών του λάρυγγα ονομάζονται ηχηροί ενώ οι άλλοι είναι οι άηχοι. (Πήτα Ρία, 2009)

1.1.4. Άρθρωση

Με τον όρο άρθρωση εννοούμε τη θέση και την κίνηση των μερών της φωνητικής οδού, δηλαδή των αρθρωτών , για την διαμόρφωση των ήχων της ομιλίας, δηλαδή των φθόγγων. Από την έννοια της άρθρωσης εξαιρείται η παραγωγή της φώνησης στο λάρυγγα. Φωνητική οδός ονομάζεται ο δίαυλος διέλευσης του αέρα από το λάρυγγα (γλωττίδα) προς το εξωτερικό περιβάλλον διαμέσου του στόματος και της μύτης , ενώ αρθρωτές ονομάζονται τα μέρη της φωνητικής οδού που με τη θέση ή την κίνηση τους μεταβάλλουν τη ροή του αέρα και συμβάλλουν έτσι στη διαμόρφωση των ήχων. (Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

1.1.4.1. Το αρθρωτικό σύστημα της ομιλίας

Σύμφωνα με τον MacKay (1987), οι αρθρωτικές δομές της ομιλίας βρίσκονται στην υπεργλωττιδική περιοχή και είναι τα χείλη, η φατνιακή περιοχή η οποία βρίσκεται στα όρια της υπερώας και των κοπήρων της άνω γνάθου, η σκληρή υπερώα, η μαλακή υπερώα, η στοματική κοιλότητα, η ρινική κοιλότητα, η φαρυγγική κοιλότητα και η τραχεία. Η άρθρωση των διαφόρων φθόγγων γίνεται με τους αρθρωτές , τα αρθρωτικά όργανα του συστήματος της ομιλίας, τα οποία, καθώς κινούνται, αλλάζουν το σχήμα της στοματοφαρυγγικής κοιλότητας καθώς και τη φορά διέλευσης του αέρα προς την στοματική ή τη ρινική κοιλότητα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται αντηχήσεις που αντιστοιχούν στους διάφορους φθόγγους. (Οκαλίδου Αρετή, 2008)

Οι αρθρωτές δηλαδή τα χείλη, τα δόντια , τα φατνία, ο ουρανίσκος (ή σκληρή υπερώα), (μαλακή) υπερώα, η σταφυλή, ο φάρυγγας , η γλώσσα και η γλωττίδα (ή λάρυγγας) διακρίνονται στους ενεργητικούς αρθρωτές οι οποίοι κινούνται για την παραγωγή των φθόγγων (κάτω χείλος , γλώσσα, μαλακή υπερώα, γλωττίδα) και

στους παθητικούς αρθρωτές οι οποίοι δεν κινούνται. (Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

Οι επιμέρους αρθρωτές δύνανται να κινηθούν ως εξής :

- Χείλη : Τα χείλη διαθέτουν ένα σημαντικό ρεπερτόριο κινήσεων ειδικά αν συμπεριλάβουμε τις θέσεις που μπορούν να πάρουν χάρη σε κινήσεις της κάτω σιαγόνας. Τα χείλη μπορούν να λάβουν λιγότερο ή περισσότερα ανοικτά ή κλειστά καθώς και στρογγυλά σχήματα. Το άνω χείλος μπορεί να κινηθεί καθοδικά ή ανοδικά , μπορεί να προταθεί προς τα έξω, συντελώντας στο στρογγύλεμα των χειλιών, ή να προεκταθεί προς τις άκρες του στόματος συντελώντας στην έκταση των χειλιών. Το κάτω χείλος μπορεί να κάνει τις ίδιες κινήσεις αλλά με αντίστροφη φορά στον κάθετο άξονα (πάνω – κάτω), ώστε τα χείλη να έρχονται σε επαφή ή να δίστανται ανάλογα με τις ανάγκες της άρθρωσης του φωνήματος.
- Γλώσσα : Η γλώσσα διαθέτει τη μεγαλύτερη ευκινησία , και το μεγαλύτερο ρεπερτόριο κινήσεων. Για τη συμμετοχή της γλώσσας στην άρθρωση διακρίνουμε τα εξής μέρη της : άκρη, ράχη και πίσω μέρος. Η γλώσσα κινείται από την ουδέτερη της θέση, η οποία βρίσκεται σε μέσο ύψος και κεντρικά, σε θέσεις (i) οπίσθια και πάνω, (ii) πρόσθια και πάνω, (iii) οπίσθια και κάτω.
- Κάτω γνάθος : η κάτω γνάθος μπορεί να κάνει περιστροφικές κινήσεις , κυρίως για τους σκοπούς της μάσησης αλλά και ανοδικές- καθοδικές κινήσεις για τους σκοπούς της ομιλίας.
- Μαλακή υπερώα : η μαλακή υπερώα μπορεί να κινηθεί προς τα πάνω ή προς τα κάτω ελέγχοντας την επικοινωνία μεταξύ της στοματικής και ρινικής κοιλότητας.

Η κάτω γνάθος μπορεί να αντικαταστήσει την κίνηση της γλώσσας κατά την άρθρωση ενός φωνήματος, δίνοντας έτσι στον μηχανισμό της ομιλίας τη δυνατότητα να έχει «κινητική ισοτιμία» (MacNeilage, 1970). Όσο για τη γλωττίδα , αυτή είναι απαραίτητη όχι μόνο στη παραγωγή φωνής αλλά και στην άρθρωση ορισμένων φθόγγων. (Οκαλίδου Αρετή, 2008 .Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

1.1.4.2. Τύπος και τρόπος άρθρωσης των συμφώνων

Κατά την άρθρωση των συμφώνων, το ρεύμα του αέρα μπορεί να συναντήσει εμπόδια σε διαφορετικά σημεία. Τα εμπόδια στο ρεύμα του αέρα προκαλούνται από την προσέγγιση μεταξύ ενός φωνητικού οργάνου του κάτω μέρους της στοματικής

κοιλότητας και ενός οργάνου του άνω μέρους. Η άρθρωση των συμφώνων μπορεί να περιγραφεί με μεγάλη ακρίβεια εξαιτίας της ύπαρξης του εμποδίου, διότι όταν υπάρχει εμπόδιο στη ροή του αέρα αυτό σχηματίζεται αναγκαστικά σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο φωνητικής οδού και επηρεάζει τη ροή με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο. Το σύμφωνο μπορεί να χαρακτηριστεί από έναν τόπο και έναν τρόπο άρθρωσης. Ο τόπος άρθρωσης είναι το σημείο εκείνο της φωνητικής οδού που σχηματίζεται το εμπόδιο στη ροή του αέρα. Ο τρόπος άρθρωσης είναι το είδος του εμποδίου στη ροή του αέρα, που εξαρτάται από τη θέση ή την κίνηση των αρθρωτών που δημιουργούν το εμπόδιο. (Nespor Marina, 1999. Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

Οι τόποι άρθρωσης ονοματίζονται από του αρθρωτές που σχηματίζουν το εμπόδιο. Αρχίζοντας από τα χείλη και προχωρώντας προς τα πίσω κατά μήκος της φωνητικής οδού είναι οι εξής :

- Χειλικός ή διχειλικός : Όταν το εμπόδιο παράγεται από τα δύο χείλη. Τα δύο χείλη κλείνουν εντελώς ή έχουν ένα μικρό άνοιγμα για να περνάει ο αέρας. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [p], [b], [m].
- Χειλοδοντικός : Για να προφερθεί ένας τέτοιος φθόγγος πρέπει τα επάνω δόντια να έρθουν σε επαφή με τα κάτω χείλη. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [f], [v].
- Μεσοδοντικός : Για να προφερθεί ένας τέτοιος φθόγγος πρέπει η άκρη της γλώσσας να πάλλεται ελαφρά ανάμεσα στα δόντια. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [θ],[δ].
- Οδοντικός : Για να παραχθεί ένας τέτοιος φθόγγος πρέπει η άκρη της γλώσσας να έρθει σε επαφή με το οπίσθιο μέρος των δοντιών της άνω γνάθου . Τέτοια σύμφωνα είναι τα [t],[d].
- Φατνιακός : Ο φθόγγος σχηματίζεται μεταξύ της άκρης της γλώσσας και των άνω φατνίων, της ρίζας δηλαδή της άνω οδοντοστοιχίας στην πρόσθια άκρη του ουρανίσκου, ακριβώς πίσω από τα δόντια. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [s],[z],[n],[l],[r].
- Φατνοουρανικός : Ο φθόγγος σχηματίζεται μεταξύ της προράχης της γλώσσας και του πρόσθιου τμήματος του ουρανίσκου. Δεν υπάρχουν τέτοιοι φθόγγοι στην κοινή νεοελληνική.
- Ουρανικός : Ο φθόγγος παράγεται όταν η ράχη της γλώσσας αγγίζει τον ουρανίσκο. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [j], [ç], [c].

- Υπερωικός : Για να παραχθεί ένας τέτοιος φθόγγος πρέπει το πίσω μέρος της γλώσσας να αγγίζει την μαλακή υπερώα. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [k], [g], [x].
- Σταφυλικός : Ο φθόγγος σχηματίζεται μεταξύ του πίσω μέρους της γλώσσας και της σταφυλής. Δεν υπάρχουν τέτοιοι φθόγγοι στην κοινή νεοελληνική.
- Φαρυγγικός : Για να παραχθεί ο φθόγγος πρέπει η ρίζα της γλώσσας να τραβηχτεί προς τα πίσω και να πλησιάσει τα τοιχώματα του φάρυγγα. Δεν υπάρχουν τέτοιοι φθόγγοι στην κοινή νεοελληνική.
- Γλωττιδικός : μεταξύ των φωνητικών χορδών. Δεν υπάρχουν τέτοιοι φθόγγοι στην κοινή νεοελληνική.

Οι τρόποι άρθρωσης ονοματίζονται από το είδος του εμποδίου που τίθεται στη ροή του αέρα. Το εμπόδιο μπορεί να είναι πλήρες, ανακόπτοντας εντελώς τη ροή του αέρα, ή μερικό, τροποποιώντας τη ροή και συμβάλλοντας στην παραγωγή του ήχου με τη μορφή θορύβου. Αν ένας τρόπος άρθρωσης αντιστοιχεί σε μία σταθερή θέση των αρθρωτών τότε ο φθόγγος που παράγεται είναι εξακολουθητικός και η διάρκειά του μπορεί να ελέγχεται μέσα στα πλαίσια του ρυθμού της ομιλίας. Αν ο τρόπος άρθρωσης αντιστοιχεί σε μία κίνηση, ή αλληλουχία θέσεων των αρθρωτών, τότε ο φθόγγος που παράγεται είναι στιγμιαίος και η διάρκειά του περιορίζεται σε ένα στενό εύρος τιμών. Οι κύριοι τρόποι άρθρωσης είναι οι εξής :

- Κλειστός : Ένας φθόγγος αποκαλείται κλειστός όταν δυο αρθρωτές εφάπτονται έτσι ώστε να εμποδίσουν εντελώς, έστω και στιγμιαία, την έξοδο του αέρα από την στοματική κοιλότητα και αποχωρίζονται και πάλι στιγμιαία. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [p], [t], [d], [k], [g].
- Τριβόμενος ή συριστικός : Κατά την άρθρωση ενός φθόγγου οι δυο αρθρωτές πλησιάζουν υπερβολικά, χωρίς όμως να εφάπτονται, αφήνοντας έτσι μια ελάχιστη δίοδο του αέρα, έτσι ώστε να παράγεται ένας θόρυβος. Ο τρόπος αυτός είναι εξακολουθητικός. Τα σύμφωνα που μοιάζουν με σφύριγμα ονομάζονται συριστικά. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [f], [v], [θ], [δ], [x], [γ], [s], [z].
- Προστριβόμενος : Είναι ο φθόγγος ο οποίος παράγεται με τη επαφή των δυο αρθρωτών, όπως συμβαίνει με τα κλειστά, αλλά με βαθμιαίο μετά το φραγμό αποχωρισμό τους, που επιτρέπει στον αέρα την έξοδο από τη στοματική κοιλότητα όπως στα εξακολουθητικά. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [ts], [tz].

- Ένρινος ή ρινικός : Η υπερώα χαμηλώνει επιτρέποντας έτσι στο ρεύμα του αέρα να περάσει μέσα από τη ρινική κοιλότητα και να εξέλθει από τη μύτη. Με δεδομένο τον ορισμό των κλειστών συμφώνων , δηλαδή των φθόγγων που παράγονται με φραγμό του αέρα στην στοματική κοιλότητα, και τα ρινικά σύμφωνα είναι κλειστά, αφού κατά την άρθρωσή τους ο αέρας εξέρχεται από τη ρινική κοιλότητα. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [m], [n].
- Πλευρικός : Είναι ο φθόγγος ο οποίος αρθρώνεται με φραγμό του ρεύματος του αέρα στο κεντρικό μέρος της στοματικής κοιλότητας. Ο αέρας είναι όμως ελεύθερος να διαρρεύσει παράλληλα προς τη μία ή και προς τις δύο πλευρές της γλώσσας. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [l], [ʎ].
- Παλλόμενος : Είναι ο φθόγγος ο οποίος κατά την άρθρωσή του θέτει σε παλμική κίνηση ένα από τα κινητά όργανα της στοματικής κοιλότητας (τη γλώσσα ή τη σταφυλή) προς ένα άλλο όργανο, κατά τρόπον ώστε να παραχθεί ένας διακοπτόμενος φραγμός του ρεύματος του αέρα. Στην Ελληνική υπάρχει μόνο ένα παλλόμενο σύμφωνο το [r].
- Προσεγγιστικός : Φθόγγος ο οποίος παράγεται με προσέγγιση ενός αρθρωτή στον άλλο, χωρίς ωστόσο η στοματική κοιλότητα να στενώνεται κατά τρόπο που να δημιουργείται φραγμός. Τέτοια σύμφωνα είναι τα [v], [ɥ].

Τα κλειστά , τα τριβόμενα, τα προστριβόμενα και τα πλευρικά σύμφωνα ονομάζονται εμποδιστικά ή φρακτικά επειδή κατά την παραγωγή τους εμποδίζεται η ροή του αέρα. Τα υπόλοιπα σύμφωνα ,δηλαδή τα ρινικά, τα παλλόμενα, τα προσεγγιστικά ονομάζονται αντηχητικά επειδή δεν προκαλούν κάποια φραγή του αέρα. (Nespor Marina, 1999. Πήτα Ρία, 2009. Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ. , 2003)

1.1.4.3. Άρθρωση των φωνέντων

Τα φωνήεντα δεν διακρίνονται μεταξύ τους από τόπο άρθρωσης, διότι δεν υπάρχει εμπόδιο στη ροή του αέρα, ώστε το σημείο του εμποδίου να προσδιορίσει την άρθρωση. Επίσης δεν διακρίνονται από τρόπο άρθρωσης διότι όλα αρθρώνονται με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή χωρίς εμπόδιο στη ροή του αέρα. Αρθρωτικά τα φωνήεντα διακρίνονται από τις διαφορές στο σχήμα που παίρνει η φωνητική οδός κατά την παραγωγή τους. Η ταξινόμηση των φωνέντων γίνεται με βάση τα κριτήρια της στρογγυλότητας των χειλιών, της θέσης της γλώσσας στον κάθετο άξονα και του υψηλότερου σημείου της γλώσσας στον οριζόντιο άξονα.

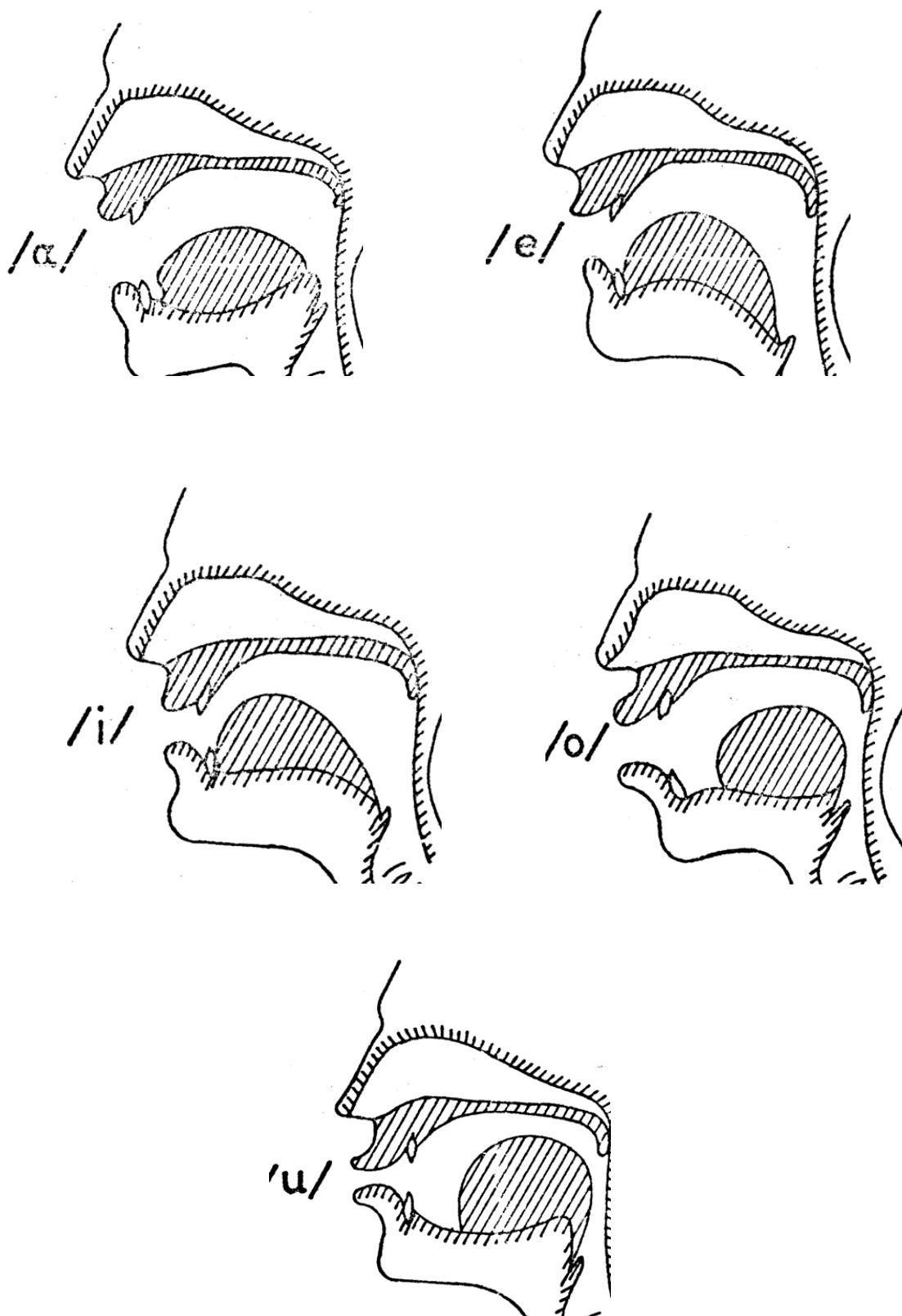
Σε ότι αφορά τη στρογγυλότητα των χειλιών τα φωνήεντα διακρίνονται σε στρογγυλά και τεταμένα . Όταν τα χείλη σουφρώνουν σχηματίζοντας στρογγυλό σχήμα τότε παράγονται στρογγυλά φωνήεντα όπως το “ο” και το “ου”. Όταν τα χείλη είναι ελεύθερα σχηματίζοντας πεπλατυσμένο σχήμα τότε παράγονται μη στρογγυλά φωνήεντα όπως το “ι”, “ε” και “α” .

Σε ότι αφορά τη θέση του σώματος της γλώσσας στον κάθετο άξονα , μπορεί να βρίσκεται σε ύψος ανάλογο μ’ εκείνο της θέσης ανάπαυσης, της θέσης δηλαδή που έχει η γλώσσα όταν δεν μιλάμε και αναπνέουμε κανονικά, περίπτωση κατά την οποία τα φωνήεντα καλούνται μεσαία όπως είναι το “ε” και το “ο”. Όταν η γλώσσα βρίσκεται σχετικά ψηλά, δηλαδή πιο κοντά στον ουρανίσκο, τότε τα φωνήεντα καλούνται υψηλά όπως είναι το “ι” και το “ου”. Όταν η γλώσσα βρίσκεται χαμηλά, πιεσμένη στο έδαφος της φωνητικής οδού, τότε παράγονται χαμηλά φωνήεντα όπως είναι το “α”. Υπάρχει και μια διαφορετική ονομασία η οποία προέρχεται από το μέγεθος του ανοίγματος του στόματος με το οποίο παράγεται κάθε φωνήεν. Έτσι τα υψηλά φωνήεντα επειδή παράγονται με πιο κλειστό στόμα, ονομάζονται κλειστά ενώ τα χαμηλά φωνήεντα επειδή παράγονται με πιο ανοικτό το στόμα ονομάζονται ανοικτά. Όταν λέμε κλειστά ή ανοικτά δεν αναφερόμαστε στο άνοιγμα των χειλιών αλλά στη θέση της κάτω σιαγόνας.

Η γλώσσα μπορεί να πάρει θέσεις και στον οριζόντιο άξονα. Μπορεί να πάρει θέση ανάπαυσης οπότε τα φωνήεντα ονομάζονται κεντρικά όπως είναι το “α”. Επίσης μπορεί να τοποθετηθεί πιο μπροστά από την θέση ανάπαυσης , δηλαδή λίγο πίσω από τα δόντια, τότε παράγονται πρόσθια φωνήεντα όπως το “ι” και το “ε”, ή τέλος πιο πίσω από τη θέση ανάπαυσης , δηλαδή απομακρυσμένη από τα δόντια, τότε παράγονται τα οπίσθια φωνήεντα όπως το “ο” και το “ου”. (Nespor Marina, 1999. Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

Συνοψίζοντας λοιπόν η άρθρωση των φωνηέντων εξαρτάται από την στρογγυλότητα των χειλιών (στην κοινή νεοελληνική μόνο τα οπίσθια φωνήεντα αρθρώνονται με στρογγυλεμένα χείλη) και από την θέση που παίρνει η γλώσσα στην στοματική κοιλότητα (βλ. εικόνα 2).

Εικόνα 2 - Η άρθρωση των φωνηέντων

1.1.4.4. Το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο

Τα γραφικά σημεία που χρησιμοποιούνται για τη γραφή της ελληνικής είναι αυτά του ελληνικού αλφαβήτου και βασίζονται στην αντιστοιχία μεταξύ φθόγγων και γραμμμάτων. Υπάρχει δηλαδή μια σύμβαση, κατά την οποία ένα συγκεκριμένο σημείο αντιστοιχεί προς έναν ορισμένο φθόγγο. Η σύμβαση αυτή δεν είναι ωστόσο τέλεια για τους εξής λόγους : i) υπάρχουν λέξεις με το ίδιο σύμβολο στο οποίο αντιστοιχούν φθόγγοι διαφορετικοί φωνητικά π.χ. κόπος / κήπος ii) σε διαφορετικά σύμβολα αντιστοιχούν όμοιοι φωνολογικά φθόγγοι π.χ σπίτι / τύχη iii) υπάρχουν διπλοί φθόγγοι οι οποίοι γράφονται με ένα μόνο σύμβολο π.χ. ξανά, ψάρι iv) απλοί φθόγγοι δηλώνονται με το συνδυασμό περισσότερων του ενός χαρακτήρων π.χ. νέφι.

Το φωνητικό αλφάβητο επινοήθηκε για να λύσει ακριβώς το διαφορούμενο παρόμοιων περιπτώσεων. Για να αναλύσουμε το φωνολογικό σύστημα μιας γλώσσας είναι αναγκαίο να έχουμε ένα αλφάβητο στο οποίο σημεία και φθόγγοι να βρίσκονται σε σχέση αμφιμονοσήμαντης αντιστοιχίας : σε κάθε σύμβολο να αντιστοιχεί δηλαδή ένας και μόνον ένας φθόγγος και σε κάθε φθόγγο ένα και μόνον ένα σύμβολο.

Το φωνητικό αλφάβητο που επικράτησε διεθνώς και χρησιμοποιείται σήμερα από όλους σχεδόν τους γλωσσολόγους είναι το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (International Phonetic Alphabet) που πρότεινε η Διεθνής Εταιρεία Φωνητικής (International Phonetic Association). Οι πίνακες 1 και 2 περιλαμβάνουν αντίστοιχα τους κατάλογους των βασικών συμφώνων και φωνηέντων των φυσικών γλωσσών, συμπεριλαμβανομένων και αυτών της κοινής νεοελληνικής έτσι όπως παρουσιάζονται από το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (ΔΦΑ). (Nespor Marina, 1999)

Πίνακας 1 – Τα βασικά συμφωνικά σύμβολα του ΔΦΑ

ΤΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩ- ΣΗΣ		Διχει- λικά	Χειλο- δοντικά	Οδοντικά & φατνι- ακά	Ανα Κεκαμ- μένα	Ουρανο- φατνι- ακά	Φατνο- ουρανι- κά	Ουρα- νικά	Υπε- ρωικά	Στα- φυλι- κά	Φα- ρυγ- γικά	Γλωτ- τιδικά
ΤΡΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩ- ΣΗΣ	Κλειστά	p b		t d	ʈ ɖ			c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
	Ρινικά	m	ɱ	n	ɳ			ɲ	ŋ	ɴ		
	Πλευρικά			l	ɭ			ʎ				
	Πλευρικά προστρι- βόμενα			ɭ ɮ								
	Πολυπαλ- λόμενα									ʀ		
	Μονοπαλ- λόμενα											
	Πολυπαλ- λόμενα τριβόμενα											
	Τριβόμενα	ɸ β	f v	θ ð s z ɹ	ʂ ʐ	ʃ ʒ	ɕ ʑ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
	Προστρι- βόμενα			ts dz		tʃ dʒ						
	Προσε- γγιστικά (ημίφωνα)	ɥ	ʋ					j		w		

(Πηγή : Nespor Marina, 1999 σ. 48)

Πίνακας 2 - Τα βασικά φωνηεντικά σύμβολα του ΔΦΑ

	Πρόσθια		Κεντρικά		Οπίσθια	
	μη στρογγυλά/ στρογγυλά		μη στρογγυλά/ στρογγυλά		μη στρογγυλά/ στρογγυλά	
Υψηλά	i	y	ɨ	ɤ	ɯ	u
	ɪ					
	e	ø			ɤ	o
Μέσα			ə			
	ɛ	œ		ɐ	ʌ	ɔ
Χαμηλά	æ		ɑ		ɑ	ɒ

(Πηγή : Nespor Marina, 1999 σ. 48)

1.1.4.5. Οι φθόγγοι της ελληνικής γλώσσας

Το φθογγικό σύστημα της ελληνικής γλώσσας αποτελείται από 5 φωνήεντα και 27 σύμφωνα.

1.1.4.5.1. Τα φωνήεντα της ελληνικής γλώσσας

Τα φωνήεντα της ελληνικής γλώσσας είναι πέντε / a, ε, ι, ο, υ /. Ενδεικτικά, καθεμιά από τις πέντε λέξεις που ακολουθούν έχει ως τελικό τονιζόμενο φθόγγο ένα από τα πέντε φωνήεντα : καλά- [kala], καλέ -[kale], καλή [kali],καλό –[kalo], καλού –[kalu].

Το φωνήεν / a/ είναι χαμηλό ,κεντρικό μη στρογγυλό. Για την άρθρωση του φωνηέντος /a/ τα χείλη πρέπει να είναι τελείως ανοιχτά και η γλώσσα επίπεδη. Το φωνήεν /ε/ έχει μέσο άνοιγμα, είναι πρόσθιο και μη στρογγυλό. Για την άρθρωση του φωνηέντος /ε/ τα χείλη ανοίγουν λίγο προς τα πλάγια και η γλώσσα είναι επίπεδη. Το /ι/ είναι υψηλό, πρόσθιο και μη στρογγυλό. Για την άρθρωση του φωνηέντος / ι/ τα χείλη ανοίγουν πλήρως προς τα πλάγια και η γλώσσα είναι ανακαμμένη (καμπουριασμένη). Το /ο/ έχει μέσο άνοιγμα είναι οπίσθιο και στρογγυλό. Για την άρθρωση του φωνηέντος /ο/ τα χείλη είναι εντελώς στρογγυλεμένα και η γλώσσα είναι μισοανακαμμένη. Και τέλος το /υ/ είναι υψηλό, οπίσθιο και στρογγυλό. Για την άρθρωση του /υ/ τα χείλη σχηματίζουν έναν κύκλο και η γλώσσα τοποθετείται στη μέση του κύκλου (βλ. πίνακα 3) . (Πήτα Ρία, 2009, Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

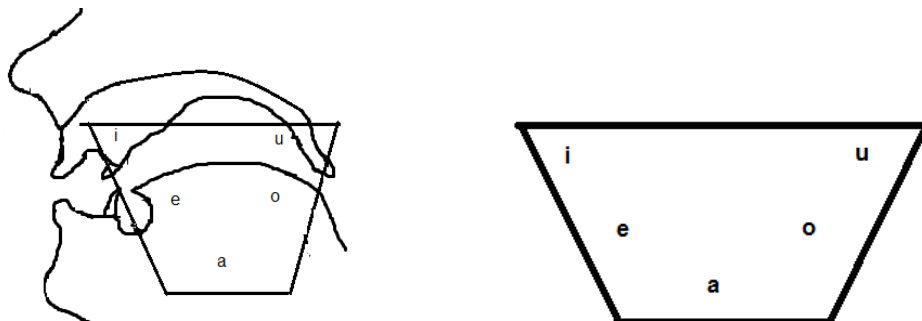
Οι διάφορες θέσεις των φωνηέντων παρουσιάζονται συνήθως σε σχήμα που αποτελεί αφηρημένη παράσταση της στοματικής κοιλότητας , όπως φαίνεται στην εικόνα 3, όπου και δίνεται η θέση των πέντε φωνηέντων της κοινής νεοελληνικής.

Πίνακας 3 - Τα σύμβολα των φωνηεντικών φθόγγων της κοινής νεοελληνικής

	Πρόσθια μη στρογγυλά/ στρογγυλά	Κεντρικά μη στρογγυλά/ στρογγυλά	Οπίσθια μη στρογγυλά/ στρογγυλά
Υψηλά	i		u
Μέσα-χαμηλά	ε		ο
Χαμηλά		a	

(Πηγή : Nespor Marina, 1999 σ. 46)

Εικόνα 3 – Η θέση των φωνηέντων της κοινής νεοελληνικής στη στοματική κοιλότητα.

(Πηγή : Nespor Marina, 1999. σ. 43)

1.1.4.5.2. Τα σύμφωνα της ελληνικής γλώσσας

Τα 27 σύμφωνα της ελληνικής γλώσσας είναι οι αρχικοί φθόγγοι των εξής λέξεων : μπάζα, ντάλα, γκέμι, γκάφα, πάλι, τάζει, κοίτη, κάτι, βάζει, δάση, ζάλη, γυάλα, γάζα, φάση, θέση, σάλα, χέλι, χάσει, μάνα, νάζι, νοιάζει, τζάκι, τσάντα, ράφι, λάχει, λιάζει και ένας ακόμη φθόγγος που δεν απαντάται σε αρχική θέση και είναι δεύτερος στην λέξη άγχος. Τα σύμβολα τους στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο είναι , αντίστοιχα, b,d, j, g, p, t, c, k, v, ð, z, j, γ, f, θ, s, ς, x, m, n, ɲ, dz, ts, r, l, ʎ και ɲ.

Τα σύμφωνα της ελληνικής γλώσσας διακρίνονται ως προς τον τόπο άρθρωσης σε διχειλικά, χειλεοδοντικά, οδοντικά , φατνιακά, ουρανικά και υπερωικά ενώ ως προς τον τρόπο άρθρωσης διακρίνονται σε κλειστά, ρινικά, πλευρικά, παλλόμενα πολλαπλά, τριβόμενα, προστριβόμενα και προσεγγιστικά. (Nespor Marina, 1999, Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

Στον πίνακα 4 φαίνεται ο τόπος και ο τρόπος άρθρωσης των συμφώνων της κοινής νεοελληνικής.

Πίνακας 4 – Τα σύμβολα των συμφωνικών φθόγγων της κοινής νεοελληνικής

ΤΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩΣΗΣ		Διχει- λικά	Χειλο- δοντικά	Οδο- ντικά	Φατνι- ακά	Φατνό- ουρανικά	Ουρα- νικά	Υπε- ρωϊκά
ΤΡΟΠΟΣ ΑΡΘΡΩΣΗΣ	Κλειστά	p b		t d			c ɟ	k g
	Ρινικά	m		n	ɲ			ŋ
	Πλευρικά				l		ʎ	
	Παλλόμενα πολλαπλά				r			
	Τριβόμενα		f v	θ ð	s z		ʃ	χ γ
	Προστριβό- μενα				ts dz			
	Προσεγγι- στικά (ημίφωνα)						j	

(Πηγή : Nespor Marina, 1999, σ. 46)

Ενότητα : 2. Φωνολογία

1.2.1. Η φωνολογία και το φώνημα

Η φωνολογία είναι ο κλάδος της γραμματικής που ασχολείται με τους φθόγγους(ήχους) οι οποίοι χρησιμοποιούνται συστηματικά στις φυσικές γλώσσες για την κοινοποίηση σημασιών. Μ' άλλα λόγια, η φωνολογία μελετά τη φωνολογική ικανότητα που ένας ομιλητής εμφανίζει στη μητρική του γλώσσα. Δηλαδή το σύστημα εκείνο που αναπτύσσεται στα πρώτα έτη της ζωής του ανθρώπου και στα πλαίσια του οποίου καθορίζεται η διαφορά μεταξύ των φθόγγων που διακρίνονται από σημασίες και μη σημασίες (Nespor Marina, 1999).

Η φωνολογία ασχολείται με τα φωνήματα. Ως φώνημα ορίζεται η μικρότερη διακριτική και εναλλάξιμη μονάδα της έκφρασης. Με τον όρο «εναλλάξιμη» εννοείται η δυνατότητα αντικατάστασης ενός φωνήματος από ένα άλλο στο ίδιο περιβάλλον π.χ.(/ rɪno/- /rɪzo/). Ο όρος «διακριτική» σημαίνει ότι το φώνημα

συμβάλει στη διάκριση ενός γλωσσικού σημείου από ένα άλλο, οπότε η αντικατάστασή του στο ίδιο περιβάλλον (σε συνταγματική σχέση με τα διπλανά φωνήματα) δημιουργεί μια νέα μονάδα ανώτερου επιπέδου π.χ. (/pino/- / ðino/) (Πήτα Ρία, 2009).

Τις λέξεις /pino/ «πίνω» και / tino/ «τείνω» οι Έλληνες ομιλητές τις συλλαμβάνουν ως διαφορετικές έννοιες. Τα στοιχεία που ευθύνονται για τη διαφοροποίηση τους είναι οι πρώτοι φθόγγοι, αφού κατά τα άλλα οι δυο λέξεις έχουν ακριβώς την ίδια προφορά. Η χρήση του χειλικού φθόγγου [p] στο αρχικό σημείο μας δίνει μια έννοια και η χρήση του οδοντικού [t] στο ίδιο σημείο μας δίνει μια άλλη. Για το λόγο αυτό, έχουμε δυο διαφορετικές λέξεις. Οι φθόγγοι [p] και [t] βρίσκονται σε *σχέση αντίθεσης* ο ένας με τον άλλο και αποτελούν δυο διαφορετικά φωνήματα της Ελληνικής. Άρα έχουμε σχέση αντίθεσης ανάμεσα σε δυο φθόγγους όταν στο ίδιο περιβάλλον ,[ino], μπορούμε να αντικαταστήσουμε τον ένα με τον άλλο και η αντικατάσταση αυτή επιφέρει μια σημασιολογική μεταβολή, δημιουργεί δηλαδή μια άλλη λέξη. Το ζεύγος των λέξεων που διαφέρουν κατά ένα φώνημα λέγεται *ελάχιστο ζεύγος αντίθεσης* (Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992).

Υπάρχουν φθόγγοι οι οποίοι εμφανίζονται στο ίδιο ακριβώς περιβάλλον και μπορούν να αντικαταστήσουν ο ένας τον άλλον χωρίς να παρατηρείται κάποια διαφορά στην σημασία της λέξης παρά μόνο στη προφορά της λέξης. σε αυτή τη περίπτωση αναφερόμαστε σε *ελεύθερες φωνητικές ποικιλίες* (John Lyons, 2002).

Υπάρχουν περιπτώσεις ενός φωνήματος που δεν βρίσκεται ποτέ στο ίδιο περιβάλλον, δηλαδή το ίδιο φώνημα πραγματώνεται με διαφορετικό τρόπο ανάλογα το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις λέξεις /kalo/ «καλό» και / cilo/ «κίλο». Στην πρώτη λέξη ο αρχικός φθόγγος είναι το υπερωικό σύμφωνο [k] ενώ στη δεύτερη λέξη ο αρχικός φθόγγος είναι το ουρανικό σύμφωνο [c]. Το φώνημα [κ] πραγματώνεται ως [k] ή [c] ανάλογα με το αν ακολουθεί πισινό (/a/, /o/, /u/) ή μπροστινό (/i/, /e/) φωνήεν αντίστοιχα. Οι διαφορετικοί φθόγγοι του ίδιου φωνήματος που προσδιορίζονται από το περιβάλλον ονομάζονται *αλλόφωνα* αυτού του φωνήματος και σε συμπληρωματική κατανομή. (Πήτα Ρία, 2009. Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992)

1.2.2. Τα διακριτικά χαρακτηριστικά των φωνημάτων

Το φώνημα είναι η ελάχιστη μονάδα άρθρωσης και δεν μπορεί να διαιρεθεί περαιτέρω. Στα περισσότερα σύγχρονα εγχειρίδια γλωσσολογίας υπάρχει ακόμα αυτή η υπόθεση, παρόλο που αμφισβητήθηκε εδώ και τριάντα χρόνια από τον Trubetzkoy, τον Jakobson και άλλα μέλη της σχολής της Πράγας.

Σύμφωνα με τον Trubetzkoy και τους οπαδούς του το φώνημα μπορεί να αναλυθεί περαιτέρω σε διακριτικά χαρακτηριστικά. Ας πάρουμε για παράδειγμα τα φωνήματα /f/ και /v/ τα οποία έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά : είναι και τα δυο χειλοδοντικά, στοματικά και τριβόμενα. Ωστόσο διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την ύπαρξη/απουσία ηχηρότητας. Η ηχηρότητα ,επομένως, αποτελεί το διακριτικό χαρακτηριστικό. Κάθε φώνημα λοιπόν μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των διακριτικών χαρακτηριστικών του, η ύπαρξη των οποίων δηλώνεται με το σύμβολο {+} ενώ η απουσία με το σύμβολο {-}. Για παράδειγμα το /p/ είναι χειλικό , κλειστό και άηχο και περιγράφεται ως { / +χειλικό/, / + κλειστό/, /- ηχηρό/ } ενώ το /b/ είναι χειλικό, κλειστό και ηχηρό και περιγράφεται ως { / +χειλικό/, / + κλειστό/, /+ ηχηρό/ }.(John Lyons, 2002. Πήτα Ρία, 2009)

1.2.3. Τα υπερτμηματικά στοιχεία της γλώσσας

Στη φωνητική πραγμάτωση της γλώσσας συνυπάρχουν φαινόμενα, τα προσωδιακά στοιχεία όπως η παύση, ο ρυθμός, ο τόνος και η επιτόνιση, τα οποία δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε τεμαχίζοντας το φωνητικό φάσμα. Αυτά τα φαινόμενα ονομάζονται υπερτμηματικά ή υπερτεμαχιακά επειδή συνήθως δεν αφορούν ένα φωνητικό στοιχείο , αλλά ολόκληρο το γλωσσικό σημείο, και ταυτόχρονα διαθέτουν εκφραστική, οριοθετική, και διακριτική λειτουργία. Παρακάτω θα γίνει λόγος για τον τόνο και την επιτόνιση. (Πήτα Ρία, 2009)

1.2.3.1 Ο τόνος

Τόνος ονομάζεται η ιδιότητα μιας συλλαβής να ξεχωρίζει από τις άλλες συλλαβές μιας φωνολογικής λέξης. Η τονισμένη συλλαβή μιας φωνολογικής λέξης ξεχωρίζει από τις άλλες χάρη στα ακουστικά της χαρακτηριστικά διότι είναι δυνατότερη και μακρύτερη. Η τονισμένη συλλαβή ,λοιπόν, εκφέρεται με μεγαλύτερη ένταση κατά την εκβολή του ρεύματος του αέρα , διαρκεί περισσότερο και έχει

μεγαλύτερο τονικό ύψος ,δηλαδή οι φωνητικές χορδές πάλλονται με υψηλότερη συχνότητα. (Nespor Marina, 1999. Πρωτόπαπας Αθανάσιος Χρ., 2003)

Ο τόνος μπορεί να είναι δυναμικός ή μουσικός. Ο δυναμικός τόνος οφείλεται στην ένταση της φωνής, η οποία ρυθμίζεται ανάλογα με την πίεση του εκπνεόμενου αέρα από την αναπνευστική φωνητική οδό και εξαρτάται από τη μυϊκή ενέργεια που καταλαμβάνει ο ομιλητής. Ο δυναμικός τόνος μπορεί να παραμένει ακίνητος στην ίδια θέση, όπως στη πρώτη συλλαβή στη φιλανδική, ουγγρική και τσέχικη γλώσσα, έχοντας οριοθετική λειτουργία, ή να είναι κινητός με διακριτική λειτουργία, όπως στην ελληνική γλώσσα: [kálos]- [kalós], [póte]-[poté] κ.ο.κ. Ο μουσικός τόνος οφείλεται στη διαφοροποίηση του ύψους της φωνής, συνήθως στο πλαίσιο μια συλλαβής, συχνά συμπεριλαμβανόμενης και της ανοδικής ή καθοδικής της πορείας, και εμφανίζει διακριτική λειτουργία στις περισσότερες γλώσσες . (Πήτα Ρία, 2009)

1.2.3.2. Επιτόνηση

Η επιτόνηση είναι η μελωδική καμπύλη, ο τονικός χρωματισμός που συνοδεύει κάθε γλωσσικό εκφώνημα και εξαρτάται από τις διακυμάνσεις στο ύψος της φωνής. Μπορεί να έχει ταυτόχρονα οριοθετική, εκφραστική και διακριτική λειτουργία, π.χ. ως ερώτηση, επιθυμία, παράκληση, απειλή κ.α. (Πήτα Ρία, 2009)

1.2.4. Φωνολογικά φαινόμενα

Τα φωνήματα ενός μορφήματος ή μιας λέξης μπορεί να υποστούν ορισμένες αλλαγές όταν έρθουν σε επαφή με τα φωνήματα ενός άλλου μορφήματος κατά τη σύνθεση λέξεων, φράσεων ή προτάσεων. Ανάλογα με την αλλαγή, έχουμε τα είδη των φωνολογικών φαινομένων τα οποία αναλύονται παρακάτω. (Φιλιππάκη - Warburton Ειρήνη , 1992)

1.2.4.1. Αφομοίωση

Αφομοίωση είναι εκείνη η φωνητική αλλαγή κατά την οποία ένα φώνημα αλλάζει κάποια του χαρακτηριστικά προκειμένου να προσομοιωθεί με ένα τεμάχιο του περιβάλλοντος του. Το φαινόμενο της αφομοίωσης αιτιολογείται πολύ συχνά από τη συνάρθρωση. Κατά τη παραγωγή ενός φθόγγου, κάποια από τα όργανα του φωνητικού συστήματος προλαβαίνουν την άρθρωση του φθόγγου που έπεται, προσλαμβάνοντας ένα ή περισσότερα από τα χαρακτηριστικά του, ή παρατείνουν την

άρθρωση του φθόγγου που προηγείται προσλαμβάνοντας και σ' αυτή την περίπτωση ορισμένες από τις ιδιότητές του. Τα παρακάτω παραδείγματα αφορούν σύνθετες λέξεις που προήλθαν ιστορικά από αφομοίωση :

- i. sin odevo → sinoodevo
- ii. sin trexo → sindrexo
- iii. sin pono → simbono
- iv. sin fono → sifono
- v. sin valo → sivalo
- vi. sin kinono → siŋginono
- vii. sin xoro → siŋxoro
- viii. sin grafo → siŋgrafo

Στα παραδείγματα παρατηρούμε δυο εμφανίσεις του φαινομένου της αφομοίωσης. Στη μια, το οδοντικό έρρινο της πρόθεσης γίνεται χειλικό όταν το σύμφωνο που ακολουθεί είναι χειλικό (iii- v) και υπερωικό όταν το σύμφωνο που ακολουθεί είναι υπερωικό (vi-viii). Έχουμε δηλαδή αφομοίωση ως προς το σημείο της άρθρωσης. Παρατηρούμε ότι τα μη ηχηρά και μη διαρκή σύμφωνα /p/,/t/,/k/ γίνονται ηχηρά κάτω από την επίδραση του ηχηρού έρρινου που προηγείται. (Nespor Marina, 1999. Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992)

1.2.4.2. Ανομοίωση

Ανομοίωση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο ένα φώνημα αλλάζει ένα η περισσότερα από τα χαρακτηριστικά του προκειμένου να διαφοροποιηθεί από κάποιο στοιχείο του περιβάλλοντος του. Π.χ. :

- i. aɣaɾi-θ-ό
- ii. ðiavas-t- ό
- iii. ɣraf-t-ό
- iv. ðioχ-t-ό

Στα παραδείγματα βλέπουμε ότι το διαρκές /θ/ γίνεται μη διαρκές /t/ όταν το σύμφωνο που προηγείται είναι διαρκές. Η ανομοίωση διαφοροποίησε το /θ/ από το σύμφωνο με το οποίο συνδυάστηκε. (Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992)

1.2.4.3. Αποβολή (αφαίρεση)

Αποβολή είναι το φαινόμενο κατά το οποίο αποβάλλεται ένα ολόκληρο φωνητικό τεμάχιο. Η αιτία των διαδικασιών της αποβολής είναι πολύ συχνά η τάση

για απλοποίηση της συλλαβικής δομής, με σκοπό τη προσέγγιση στο συλλαβικό σχήμα βάση ΣΦ (σύμφωνο-φωνήεν), έχουμε συνήθως την εξάλειψη ενός συμφώνου από ένα ανεπιθύμητο συμφωνικό σύμπλεγμα ή του ενός από τα δύο διαδοχικά φωνήεντα. Π.χ $apo\ arnume \rightarrow aparnume$ (αποβάλλεται το /o/ της πρόθεσης όταν η λέξη με την οποία συνδυάζεται αρχίζει από φωνήεν). (Nespor Marina, 1999. Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992).

1.2.4.4. Προσθήκη (επένθεση)

Η επένθεση είναι το αντίθετο της αποβολής. Κατά την επένθεση προστίθεται ένα τεμάχιο που πριν από τη σύνθεση δεν άνηκε ούτε στο ένα μόρφημα ούτε στο άλλο. Στα Νέα Ελληνικά το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται σποραδικά, όπως είναι η επένθεση του /γ/ στο παρακάτω παράδειγμα (Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992) :

- i. $aku-o \rightarrow aku-\gamma-o$
- ii. $aku-a \rightarrow aku-\gamma-a$

1.2.4.5. Μετάθεση

Μετάθεση είναι η αλλαγή της αρχική θέσης ενός ή περισσότερων φωνημάτων. Και το φαινόμενο αυτό είναι πολύ σποραδικό στα Νέα Ελληνικά. Απαντάται μόνο σε μερικές διαλεκτικές παραλλαγές λέξεων όπως : $pikros \rightarrow prikos$. (Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992).

1.2.4.6. Συναίρεση

Κατά τη συναίρεση, δυο διαφορετικά τεμάχια συνδυάζονται και παράγουν ένα τρίτο. Η συναίρεση ήταν ένα παραγωγικό φαινόμενο στα Αρχαία Ελληνικά. Π.χ. $dase-os \rightarrow dasus$, $dase-a \rightarrow dase$. (Φιλιππάκη -Warburton Ειρήνη , 1992)

1.2.5. Φωνολογική ανάπτυξη

Η πρώτη περίοδος της γλωσσικής ανάπτυξης του παιδιού αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά στην ανάπτυξη του φωνολογικού συστήματος και εκτείνεται χρονικά συνήθως στους 12 πρώτους μήνες της ζωής του. Αυτό δεν σημαίνει ότι η φωνολογική ανάπτυξη δε συνεχίζεται και μετά το πρώτο έτος της ζωής του παιδιού, αλλά ότι η περίοδος αυτή διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες περιόδους της γλωσσικής

ανάπτυξης ως προς το ότι κατά την διάρκειά της πραγματοποιείται η πιο έκδηλη ανάπτυξη του γλωσσικού συστήματος σε φωνολογικό επίπεδο

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου το παιδί παράγει ήχους οι οποίοι ενώ παρουσιάζουν μια διαφοροποίηση με την πάροδο των μηνών, δεν αποτελούν φωνολογικά σύνολα που μπορούν να χαρακτηριστούν λέξεις. Γύρω στον 11^ο – 12^ο μήνα περίπου το παιδί συνήθως παράγει την πρώτη του λέξη. Για τον λόγο αυτό το πρώτο έτος της ζωής του παιδιού χαρακτηρίζεται ως προπαρασκευαστική περίοδος της γλωσσικής ανάπτυξης για την μετέπειτα συντακτική και σημασιολογική του εξέλιξη μιας και δεν μπορεί να γίνει λόγος για συντακτική και σημασιολογική εξέλιξη του παιδιού σε αυτή τη περίοδο εφ' όσον ο λόγος του παιδιού δεν περιλαμβάνει λέξεις.

Οι πιο αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις της φωνολογικής ανάπτυξης είναι : 1) οι πρώτες άναρθρες φωνές, 2) το βάβισμα, 3) Τα ιδιόρρυθμα φωνολογικά σύνολα και 4) το ολοφραστικό στάδιο (αρθρωτικά σύνολα μιας λέξης). (Πήτα Ρία Μ., 2009. Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ. , 1996.)

1.2.5.1. Οι πρώτες άναρθρες φωνές (Από 0- 3 μήνες)

Στους πρώτους μήνες της ζωής του το παιδί παράγει έναν περιορισμένο αριθμό ήχων. Ο πρώτος ήχος που παράγει το νεογέννητο είναι το κλάμα. Η σκεπτογραφική ανάλυση του κλάματος διαφόρων βρεφών έδειξε ότι διαφέρει από παιδί σε παιδί και είναι πολύ πιθανό να αντανακλά τη φυσιολογική κατάσταση του παιδιού (Turner, 1975). Ωστόσο το κλάμα παύει γρήγορα να αποτελεί τη μόνη φωνολογική παραγωγή μια και το παιδί παράγει γουργουρίσματα, γέλιο, χασμουρητό και ευχάριστες φωνούλες που δεν είναι λέξεις γι αυτό δεν έχουν γλωσσική αξία. Ο Luria σύγκρινε τη σκεπτογραφική ανάλυση των ήχων του παιδιού αυτής της ηλικίας με τους ήχους των ενηλίκων και διαπίστωσε ότι η φωνολογική παραγωγή του παιδιού δεν μοιάζει με αυτή των ενηλίκων. Συνεπώς είναι δύσκολο να χαρακτηρίσουμε τους ήχους του βρέφους ως « φωνήματα ». Ενδέχεται όμως να έχουν συναισθηματική και κοινωνική σπουδαιότητα για το παιδί (Παρασκευόπουλος, 1983). (Πήτα Ρία Μ., 2009, Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ. , 1996.)

1.2.5.2. Το βάβισμα (Γύρω στον 4^ο-5^ο μήνα)

Στην ηλικία των 4-5 μηνών παρατηρείται μια διαφοροποίηση της αρχικής φωνολογικής παραγωγής του παιδιού, που χαρακτηρίζεται από ένα γενικότερο

λαρυγγικό ηχητικό παιχνίδι συνήθως αναδιπλασιαζόμενων συλλαβών του τύπου {gangang} και αναγνωρίζεται ως ο πρώτος σταθμός στη γλωσσική ανάπτυξη. Η παραγωγή των ήχων αυτών είναι γενετικά προκαθορισμένη, πράγμα το οποίο συμπεραίνεται από δύο παρατηρήσεις. Πρώτο ότι και τα κωφά παιδιά παρουσιάζουν αυτή την ηχοπαραγωγή, και δεύτερον ότι δεν μπορεί να οφείλεται στη μίμηση μια και το παιδί παράγει ήχους που δεν τους ακούει γύρω του. Επιπλέον αυτή η φωνολογική παραγωγή ενδέχεται να έχει και κοινωνική σκοπιμότητα βοηθώντας το παιδί στις κοινωνικές του σχέσεις (Wilkes, 1976).

Τα βρέφη παράγουν ήχους όταν βλέπουν τους γονείς τους. Οι Rheingold et al (1959) διερεύνησαν την πιθανότητα αύξησης της φωνολογικής παραγωγής όταν οι γονείς ή οι ενήλικοι που τα φροντίζουν ανταποκρίνονται γλωσσικά στα παιδιά. Για το σκοπό αυτό μελέτησαν τις φωνολογικές αντιδράσεις δυο ομάδων βρεφών ηλικίας 3 μηνών για 6 συνεχείς μέρες. Στις δύο πρώτες μέρες καταγράφηκε η φωνολογική παραγωγή των βρεφών, στην 3^η και 4^η μέρα καταγράφηκε η φωνολογική παραγωγή των βρεφών μέσα από την ανταπόκριση των γονιών (ενίσχυση ή επιβράβευση μέσα από χαμόγελο ή χάδι), ενώ στην 5^η και 6^η μέρα καταγράφηκε πάλι η φωνολογική τους παραγωγή. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η φωνολογική παραγωγή και των δύο ομάδων ήταν αυξημένη την 3^η και 4^η μέρα, πράγμα που σημαίνει ότι η γλωσσική ή μη- γλωσσική ανταπόκριση του ενηλίκου μπορεί να ενισχύει την τάση του παιδιού να παράγει ήχους. Συνεπώς θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η ανταπόκριση των γονιών στη φωνολογική παραγωγή των βρεφών μπορεί να αυξήσει τη γλωσσική δραστηριότητα από τους πρώτους μήνες της ζωής του. Ωστόσο η άποψη που επικρατεί (Nash, 1973) είναι ότι το στάδιο αυτό αποτελεί μια λαρυγγοφαρυγγική

άσκηση των φωνητικών οργάνων και μηχανισμών της ομιλίας μιας και, όταν το παιδί αποκτήσει τη γλώσσα του, δεν παράγει πια αυτούς τους ήχους. (Πήτα Ρία Μ., 2009. Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 1996.)

1.2.5.3. Ιδιόρρυθμα φωνολογικά σύνολα (από τον 8^ο μήνα)

Στην ηλικία των 8-9 μηνών παρουσιάζεται μια μικρή διαφοροποίηση στην ηχητική παραγωγή του παιδιού, η οποία χαρακτηρίζεται από κάποια ίχνη ρυθμού και επιτονισμού με λειτουργική χροιά, παρόλο που η γλώσσα του αποτελείτε ακόμη από ασυνάρτητους ήχους. Παρατηρείτε μια πιο συστηματική φωνολογική παραγωγή, που φαίνεται να μοιάζει κάπως με τους ήχους της ομιλίας των ενηλίκων. Σύμφωνα με τον Jakobson (1969), στη γλωσσική παραγωγή του παιδιού εμφανίζονται οι διαφορές των

μεγαλύτερων φωνολογικών αντιθέσεων [Pa-ba, ta-da, ka-ga], οι οποίες είναι καθολικές για όλες τις γλώσσες του κόσμου. Αν και αυτή η εκδοχή φαίνεται πιθανή δεν μπορεί να ερμηνεύσει τα υπόλοιπα διακριτικά χαρακτηριστικά εκτός από τις μεγαλύτερες φωνολογικές αντιθέσεις. Επίσης η συστηματοποίηση του φωνολογικού συστήματος αυτής της περιόδου είναι ιδιαίτερα απλοποιημένη, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τη δομή του φωνολογικού συστήματος.

Η γλωσσική αυτή παραγωγή φαίνεται να είναι κατά ένα μεγάλο μέρος μίμηση της ομιλίας των ενηλίκων γι αυτό τον λόγο ονομάζεται ηχολαλία. Η γλώσσα αυτή παραμένει ιδιόρρυθμη και μπορεί να κατανοηθεί από τα άτομα που βρίσκονται σε συνεχή επαφή με το παιδί. Το κυριότερο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι ότι συνδέει την προγλωσσική περίοδο με τη κύρια γλωσσική ανάπτυξη που ουσιαστικά αρχίζει με τη παραγωγή της πρώτης λέξης από το παιδί. (Πήτα Ρία Μ., 2009. Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ. , 1996.)

1.2.5.4. Το ολοφραστικό στάδιο (αρθρωτικά σύνολα μιας λέξης, τέλος του 1^{ου} έτους)

Γύρω στους 10-12 μήνες παρατηρείτε μια μείωση της ασυνάρτητης και ιδιόρρυθμης φωνολογικής παραγωγής και η εμφάνιση της πρώτης λέξης, δηλαδή της πρώτης αρθρούμενης φωνολογικής παραγωγής. Η αντίληψη και η παραγωγή ήχων πρέπει να αυξηθεί για να μπορέσει το παιδί να κατανοήσει και να χρησιμοποιήσει τους φωνολογικούς κανόνες της μητρικής του γλώσσας. Στην αναπτυξιακή εξέλιξη του φωνολογικού στοιχείου της γλώσσας η κατανόηση (δηλαδή η αναγνώριση των φωνολογικών μονάδων) προηγείται της παραγωγής, και ακόμα η παραγωγή (δηλαδή η ομιλία) διαφοροποιείται ως προς τον τονισμό και το ρυθμό της με βάση τη συναισθηματική κατάσταση του παιδιού. Μια μελέτη της φωνολογικής παραγωγής των παιδιών είναι της Ervin (Wilkes , 1976). Σ' αυτή μελετήθηκε η φωνολογική παραγωγή παιδιών ηλικίας από 1 μέχρι 30 μηνών, με τη βοήθεια του Διεθνούς φωνητικού Αλφάβητου (I.P.A). Σύμφωνα με την έρευνα αυτή διαπιστώνουμε ότι στους πρώτους μήνες της φωνολογικής παραγωγής κυριαρχούν τα φωνήεντα. Σε μια ανάλυση των ήχων με βάση την άρθρωσή τους διαπιστώνεται ότι το παιδί κατακτά πρώτα τους ήχους που βρίσκονται στο πίσω μέρος του στόματος, ενώ αργότερα εμφανίζονται οι ήχοι που αρθρώνονται στο μπροστινό μέρος του στόματος.

Ο Wilkes (1976) αναφέρει ότι ο μέσος όρος φωνολογικής παραγωγής λέξεων στα πρώτα χρόνια έχει ως εξής : σε ηλικία 12 μηνών παράγονται 3 λέξεις, σε ηλικία

18 μηνών παράγονται 22 λέξεις, σε ηλικία 24 μηνών παράγονται 272 λέξεις και σε ηλικία 30 μηνών παράγονται 446 λέξεις.

Η Nelson υποδιαιρεί τα παιδιά σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία είναι τα εκφραστικά παιδιά, τα οποία κατά την ομιλία τους δίνουν έμφαση στα συναισθήματα και στα πρόσωπα. Τα παιδιά αυτά αποδεικνύονται πιο γρήγορα στην εκμάθηση των συντακτικών κανόνων και δομών. Η δεύτερη κατηγορία είναι τα αναφορικά παιδιά, στο λόγο των οποίων δίνεται έμφαση στα αντικείμενα. Τα παιδιά αυτά αποδεικνύονται πιο γρήγορα ως προς τον εμπλουτισμό του νοητικού τους λεξιλογίου.

Οι πρώτες λέξεις που παράγουν τα παιδιά είναι συνήθως ουσιαστικά, αναλογικά λιγότερα ρήματα, επίθετα και επιρρήματα, δηλαδή λέξεις για να μπορεί το παιδί να περιγράψει το άμεσο περιβάλλον του τις επιθυμίες του, τις ανάγκες που εξυπηρετούν οι άλλοι καθώς και τη διάθεσή του. (Πήτα Ρία Μ., 2009. Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 1996.)

1.2.6. Ηλικίες κατάκτησης των φωνημάτων

Οι ικανότητες άρθρωσης διαδραματίζουν ένα ρόλο στον καθορισμό της σειράς με την οποία εμφανίζονται τα φωνήματα. Δεν είναι τυχαίο ότι τα στιγμικά και ρινικά σύμφωνα όπως /p/, /b/, /k/, /t/, /d/, /m/, /n/ των οποίων οι ήχοι απαντώνται συστηματικά από την προγλωσσική περίοδο, είναι τα πρώτα φωνήματα των παιδιών σε όλες τις γλώσσες. Αντιθέτως τα διαρκή και τα υγρά σύμφωνα όπως /f/, /v/, /ð/, /θ/, /s/, /z/, /ʃ/, /x/, /l/, /r/ εμφανίζονται αργότερα. Παρά τις γενικές αυτές παρατηρήσεις, είναι δυνατόν να παρατηρηθούν ατομικές και διαγλωσσικές διαφορές πάντα μέσα σε κάποια πλαίσια. Ανάμεσα στα πρώτα σύμφωνα μπορεί να προηγηθούν ή να είναι πιο συχνά τα ακρογλωσσικά /d/, /t/, /n/ σε σχέση με τα ουρανικά /g/, /k/. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να παράγονται πρώτα και πιο συχνά τα ηχηρά όπως /b/, /g/, /d/ ενώ σε άλλες τα άφωνα /p/, /k/, /t/. Δεν παρατηρείται όμως μια σειρά εμφάνισης όπου τα διαρκή και τα υγρά προηγούνται των στιγμικών και των ρινικών. Η κατάκτηση των φωνημάτων και των συμφωνικών συμπλεγμάτων ολοκληρώνεται στην ηλικία 7-8 ετών. Πιο συγκεκριμένα οι ηλικίες κατάκτησης των φωνημάτων και των συμπλεγμάτων φαίνονται στον πίνακα 5 και τον πίνακα 6 αντίστοιχα. (Κάτη Δήμητρα, 1992. Οκαλίδου Αρετή, 2008)

Πίνακας 5 - Ηλικίες κατάκτησης των συμφώνων της Νεοελληνικής σύμφωνα με την έρευνα του ΠΣΛ (1995).

ΦΩΝΗΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ
p	2,6-3,0 ετών
b	2,6-3,0 ετών
m	2,6-3,0 ετών
n	3,0-3,6 ετών
t	2,6-3,0 ετών
d	3,0-3,6 ετών
k	2,6-3,0 ετών
g	2,6-3,0 ετών
x	3,0-3,6 ετών
f	3,6-4,0 ετών
l	3,6-4,0 ετών
ts	4,6-5,0 ετών
dz	4,6-5,0 ετών
s	3,6-4,0 ετών
z	3,6-4,0 ετών
r	5,6-6,0 ετών
v	3,0-3,6 ετών
δ	4,0-4,6 ετών
θ	4,0-4,6 ετών
c	2,6-3,0 ετών
ʃ	2,6-3,0 ετών
ç	3,0-3,6 ετών
ʝ	3,0-3,6 ετών
λ	4,0-4,6 ετών
ɲ	2,6-3,0 ετών

(Πηγή : Οκαλίδου Αρετή ,2008. σ.192)

Πίνακας 6 -Ηλικίες κατάκτησης συμπλεγμάτων

ΗΛΙΚΙΑ	ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ ΣΥΜΦΩΝΩΝ											
3,6-4,0 ετών	sp	pl	kl	vl	kn, pn	pc	vy					
4,0-4,6 ετών	fl	st	sk	sc	ps, ks	xt	tr	kr	dj	zm	mn	
4,6-5,0 ετών	sf	vr	dr	xn	zy	ft						
5,0-5,6 ετών	γl	γr	str									
5,6-6,0 ετών	δr	θr	xtr	ftc								

(Πηγή : Καμπανάρου Μαρία 2007).

1.2.7. Η σχέση μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας

Η φωνητική και η φωνολογία παρουσιάζουν τόσο βασικές επικαλύψεις όσο και συμπληρωματικούς τρόπους ανάλυσης σε διαφορετικά επίπεδα της γλώσσας, πράγμα το οποίο καθιστά τα όρια μεταξύ τους δυσδιάκριτα. Καταρχήν, η φωνολογία εστιάζεται στη μελέτη της λειτουργίας της ομιλίας σε αφηρημένο επίπεδο, όπως οι διακρίσεις και οι σχέσεις μεταξύ των φωνητικών κατηγοριών, ενώ η φωνητική εστιάζεται στη μελέτη της σχέσης μεταξύ αφηρημένων και συγκεκριμένων επιπέδων της γλώσσας, όπως ο συσχετισμός φωνητικών κατηγοριών με τις παραμέτρους της ομιλίας. Έτσι η φωνολογία εξετάζει φωνητικές κατηγορίες όπως φωνήεντα, σύμφωνα και τόνους, στο πλαίσιο του λειτουργικού συστήματος της γλώσσας, ενώ η φωνητική εξετάζει τρόπους με τους οποίους καθορίζεται το λειτουργικό σύστημα της γλώσσας από τις παραμέτρους της ομιλίας.

Η λειτουργία της ομιλίας είναι, όμως, εκ των πραγμάτων αλληλένδετη με τις παραμέτρους της ομιλίας, πράγμα το οποίο αποτελεί τον κατεξοχήν δυσδιάκριτο παράγοντα μεταξύ φωνολογία και φωνητική. Έτσι η διάκριση μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας έγκειται συνηθέστερα σε μεθοδολογικές προσεγγίσεις και θεωρητικό υπόβαθρο, παρά στην αυτή καθαυτή επιστημονική μελέτη της γλώσσας. Ωστόσο η φωνολογία εξετάζει π.χ. την προέλευση διαφόρων κατηγοριών της προφορικής γλώσσας, όπως σύμφωνα και φωνήεντα από το μορφολογικό σύστημα της γλώσσας, κατά την κλίση και σύνθεση του λεξικού, ενώ η φωνητική εξετάζει

τη σχέση των αντίστοιχων κατηγοριών με τις παραμέτρους της ομιλίας, πράγμα το οποίο αποτελεί τυπική διάκριση μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας.

Εκτός των γλωσσικών λειτουργιών που εκτείνονται σε όλα τα επίπεδα της γλώσσας, η φωνητική, και ιδιαίτερα η προσωδία, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα ποικίλων παραγλωσσικών λειτουργιών, όπως ο θαυμασμός, η έκπληξη και η αγανάκτηση, καθώς και εξωγλωσσικών λειτουργιών, όπως το φύλο, η ηλικία και τα φυσικά χαρακτηριστικά του ομιλητή. Οι διάλεκτοι και η χρήση της γλώσσας από διαφορετικές γεωγραφικές και κοινωνικές ομάδες ομιλητών, καθώς και η προφορά ξένων γλωσσών προσδιορίζονται, επίσης, από φωνητικά χαρακτηριστικά σε συνδυασμό, κατά περίπτωση, με άλλους γλωσσικούς παράγοντες, όπως η μορφολογία και η σύνταξη. Βασικές προσωδιακές κατηγορίες είναι εξάλλου από τις πρώτες φωνητικές και γλωσσικές κατηγορίες γενικότερα κατά την κατάκτηση της γλώσσας και από τις τελευταίες κατά την παθογένειά της, σε σχέση με ποικίλες παθολογικές καταστάσεις και δυσλειτουργίες γλωσσικής παραγωγής. (Μποτίνης Αντώνης, 2011)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ

2.1. Αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή

Σύμφωνα με τον ορισμό του DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994), « η αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή εκδηλώνεται ως αδυναμία στη χρήση αναπτυξιακά αναμενόμενων ήχων της ομιλίας για την ηλικία και τη διάλεκτο, και περιλαμβάνει λάθη στη παραγωγή των ήχων, στη χρήση των ήχων καθώς και στην οργάνωση και τον συμβολισμό τους, τα οποία δεν περιορίζονται σε λάθη παράλειψης ήχων ή αντικατάστασης ενός ήχου από έναν άλλο». Η φωνολογική αυτή διαταραχή δεν συνοδεύεται από προβλήματα ακοής ή άλλα γνωστικά, συναισθηματικά, κοινωνικά ή συμπεριφορικά προβλήματα.

Η αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή μπορεί να είναι α) φωνητικού τύπου, καθώς επηρεάζει την παραγωγή των φωνημάτων λόγω κάποιας αδυναμίας στην άρθρωση των ήχων της ομιλίας ή β) φωνημικού τύπου, καθώς επηρεάζει την αναπαράσταση των ήχων της ομιλίας στο νοητικό λεξικό και τον τρόπο πρόσβασης και ανάκλησης (Dinnsen, Chin, & Elbert , 1992. Edwards & Shriberg, 1983. Ferguson, Menn, & Stoel-Gammon, 1992. Grunwell, 1981. Stackhouse & Wells, 1993). Στη δεύτερη περίπτωση η φωνολογική διαταραχή έχει γνωστική/γλωσσική βάση. Αυτοί οι δύο τύποι μπορεί να συνυπάρχουν σε μια φωνολογική διαταραχή (Gierut, Elbert, & Dinnsen, 1987. Kamhi, 1992).

Τα χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής φωνολογικής διαταραχής είναι (Bernthal & Bankson, 1993. Landis , Vander Woude, & Jongsma, 2004) :

- Το φωνολογικό σύστημα δεν είναι ανάλογο με αυτό που επιτάσσουν τα φυσιολογικά πρότυπα για την δεδομένη χρονολογική ηλικία (νόρμες)
- Συστηματική δυσκολία στην παραγωγή των φωνημάτων σε διάφορες θέσεις (αρχική, μεσαία, τελική) μέσα στις λέξεις και τις προτάσεις.
- Μειωμένη καταληπτότητα της ομιλίας του παιδιού από μη οικεία ενήλικα πρόσωπα.
- Περισσότερες αντικαταστάσεις από αποκοπές φωνημάτων με την πάροδο του χρόνου.

- Μείωση της αποτελεσματικότητας στην επικοινωνία του παιδιού με τους άλλους.
- Γνωστικό έλλειμμα στην επίγνωση των φωνολογικών χαρακτηριστικών των φθόγγων που επηρεάζει αναδραστικά την παραγωγή των φωνημάτων.

Διακρίνονται δύο είδη: α) φωνολογική καθυστέρηση, στην οποία το φωνολογικό σύστημα των παιδιών είναι περιορισμένο και ανάλογο με εκείνο των παιδιών μικρότερης χρονολογικής ηλικίας και β) η φωνολογική διαταραχή στην οποία οι φωνολογικές παραγωγές είναι αποκλίνουσες, πολλές φορές ιδιοσυγκρασιακές και δεν συναντώνται σε μικρότερα παιδιά (Bernthal & Bankson, 1993. Stoel-Gammon & Dunn, 1985). Σε πολλές περιπτώσεις, σε ποσοστό 50 %- 75 % του συνόλου των παιδιών με αναπτυξιακές φωνολογικές διαταραχές, διαπιστώθηκε και συνυπάρχουσα γλωσσική ανεπάρκεια (Shriberg & Kwiatkowski, 1994) .

Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις παιδιών από δίγλωσσα ή πολύγλωσσα ή διαλεκτικά περιβάλλοντα τα οποία θα παρουσιάζουν φωνολογικά προβλήματα είτε στη δεύτερη γλώσσα είτε στη μητρική τους λόγω της επιρροής της ομιλούμενης γλώσσας. Αυτά τα φωνολογικά προβλήματα δεν εντάσσονται απαραίτητα στη ζώνη των διαταραχών, ούτε χρήζουν απαραίτητα λογοθεραπευτική παρέμβασης (Iglesias & Anderson, 1993. Lahey, 1992). Εφόσον όμως επηρεάζονται συγχρόνως το φωνητικό ρεπερτόριο, η φωνολογική αντίληψη των ήχων, το σύστημα των φωνοτακτικών κανόνων και ο λεκτικός τόνος (Gierut, 1989), είναι απαραίτητο να ακολουθήσει μια προσεκτικότερη αξιολόγηση των προβλημάτων αυτών (Perozzi, 1985. Schmitt & Meyers, 1995). (Οκαλίδου Αρετή, 2008)

2.2. Τα αίτια των φωνολογικών διαταραχών

Οι περιπτώσεις των διαταραχών στην ηχητική εκφορά του λόγου περιγράφηκαν αρχικά ως δυσκολίες άρθρωσης των φθόγγων και αποδόθηκαν στην αδυναμία τοποθέτησης των αρθρωτών στη θέση παραγωγής.

Η θεώρηση αυτή των προβλημάτων παραγωγής λόγου παρουσίαζε ορισμένες αδυναμίες. Πρώτον, παρατηρήθηκαν περιπτώσεις όπου οι φθόγγοι τους οποίους δεν πρόφερε το παιδί ομαδοποιούνταν σε μια ή περισσότερες κατηγορίες (π.χ. κατηγορία των τριβόμενων συμφώνων), χωρίς να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην κοινή φύση

των μη παραγόμενων ήχων. Δεύτερον, παρατηρήθηκε ότι η παραγωγή των λέξεων ήταν άλλοτε ορθή και άλλοτε λανθασμένη, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει μια συστηματική παραγωγή ή ακόμα να μην υπάρχουν συστηματικά φθογγικά λάθη.

Οι παραπάνω επισημάνσεις καθώς και περαιτέρω έρευνες στον τομέα της αναπτυσσόμενης φωνολογίας οδήγησαν σε μια αναθεωρημένη άποψη, σύμφωνα με την οποία οι ηχητικές αποκλίσεις του φωνούμενου λόγου οφείλονται σε διάφορες αιτίες. Κάποιες διαταραχές της φωνολογίας μπορεί να είναι αποτέλεσμα : α) ανεπαρκών αντιληπτικών/γνωστικών μηχανισμών στην επεξεργασία και οργάνωση του φωνολογικού συστήματος. Τα παιδιά με αποκλίνουσα φωνολογία πολλές φορές έχουν ανεπτυγμένα και δομημένα δικά τους φωνολογικά συστήματα, τα οποία διέπονται από ιδιαίτερους φωνοτακτικούς κανόνες (Compton, 1975). Αυτά τα φωνολογικά συστήματα διαφέρουν από το φωνολογικό σύστημα της καθιερωμένης ομιλούμενης γλώσσας ως προς τον αριθμό των φωνημάτων, καθώς αυτός είναι συνήθως μειωμένος, και ακόμη περιέχουν χαρακτηριστικά της ανώριμης ομιλίας. Για παράδειγμα, ένα παιδί κάνει αποβολή τελικού φωνήματος, ενώ άλλοι συνομήλικοί του προφέρουν πάντοτε το τελικό φώνημα και β) δυσκολιών στον προγραμματισμό ή συντονισμό των αρθρωτικών κινήσεων κατά την δυναμική επιτέλεση των κινήσεων.

Έτσι οι αναπτυξιακές φωνολογικές διαταραχές συγκρατούν μια μεγάλη ετερογενή ομάδα γλωσσικών διαταραχών οι οποίες επηρεάζουν την ικανότητα του παιδιού να αναπτύξει καταληπτό λόγο και πολλές φορές να μάθει ανάγνωση και γραφή (Snowling, 1995. Snowling, Goulandris, Stackhouse, 1994). Οι αιτίες που μπορεί να προκαλέσουν τα φωνολογικά προβλήματα αποδίδονται τόσο σε βιολογικούς όσο και σε περιβαλλοντικούς παράγοντες. Αυτή η ετερογένεια των φωνολογικών διαταραχών οφείλεται σε μια σειρά λόγους , όπως :

- Μπορεί να έχουν προκληθεί από άλλες αναπτυξιακές και νευρολογικές διαταραχές, όπως κινητικές διαταραχές της ομιλίας, η νοητική υστέρηση, οι αισθητηριακές βλάβες, οι οποίες επηρεάζουν με διαφορετικό τρόπο την ανάπτυξη των ήχων της ομιλίας.
- Μπορεί να έχουν προκληθεί από λειτουργικές διαταραχές της άρθρωσης , οι οποίες εμφανίζονται ως αδυναμία παραγωγής συγκεκριμένων φθόγγων παρά την έλλειψη οργανικής ανωμαλίας (Van Riper & Emerick, 1985).
- Μπορεί να έχουν προκληθεί από δυσπλασίες του συστήματος ομιλίας (π.χ. υπερωοσχιστίες) (Δράκος, 1999).

- Μπορεί να έχουν προκληθεί από δυσκολίες γνωστικού τύπου που αφορούν στη γλωσσική γνώση και οργάνωση των ήχων στον εγκέφαλο (Grunwell, 1981).

Συνοψίζοντας οι φωνολογικές διαταραχές σχετίζονται με δύο κύριες αιτιολογίες. Μπορεί να είναι είτε οργανική αιτιολογία π.χ. απώλεια ακοής, σχιστίες (χειλίων και υπερώας) είτε λειτουργικά αίτια. (Καμπανάρου Μαρία , 2007. Οκαλίδου Αρετή, 2008)

2.3. Φωνολογικές διεργασίες

Είναι γεγονός ότι η εκφορά των λέξεων βασίζεται στη παραγωγή φωνητικών αντιθέσεων και τα παιδιά με διαταραχές ομιλίας δεν έχουν πλήρως ανεπτυγμένα φωνολογικά συστήματα για να εκφέρουν τις ζητούμενες αντιθέσεις. Για τον λόγο αυτό αρχικά αναπτύσσουν λιγότερες φωνητικές αντιθέσεις εφαρμόζοντας «κανόνες» συνεκφοράς των φθόγγων. Αυτοί οι κανόνες συνεκφοράς των φθόγγων καθορίζονται σύμφωνα με το γειτονικό φωνητικό περιβάλλον της εκάστοτε λέξης. Έτσι, αλλοιώνουν το ποιόν κάποιων φθόγγων, και αυτό συμβαίνει μερικές φορές παρά την άρτια δεξιότητα που έχουν στην αρθρωτική τους επιτέλεση. Οι κανόνες αυτοί ονομάζονται φωνολογικές διεργασίες . Η παραγωγή του παιδιού δεν είναι τυχαία αλλά διαφέρει με συγκεκριμένους τρόπους από την παραγωγή των ενηλίκων. Οι φωνολογικές διεργασίες περιγράφουν τι κάνουν τα παιδιά κατά τις φυσιολογικές αναπτυξιακές διεργασίες του λόγου, για να απλοποιήσουν τις πρότυπες ενήλικες παραγωγές. Όταν ένα παιδί χρησιμοποιεί πολλές διαφορετικές διεργασίες ή χρησιμοποιεί διεργασίες που δεν εμφανίζονται συνήθως στη διάρκεια κατάκτησης του λόγου, η καταληπτότητα μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά. Σύμφωνα με την λογική του Ingram (1989) κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες : αντικαταστάσεις φωνημάτων, παράλειψη ή πρόσθεση τμημάτων (φωνημάτων και συλλαβών) και φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης μέσα στη λέξη .(Κάτη Δήμητρα, 1992. Οκαλίδου Αρετή, 2008.)

2.3.1. Αντικαταστάσεις φωνημάτων

Ορισμένες από τις πιο συνηθισμένες διαδικασίες αντικατάστασης, κυρίως στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης είναι οι ακόλουθες :

- Φατνιοποίηση : Νωρίς στην ανάπτυξη των παιδιών, πριν την ηλικία των τριών, το /θα/ γίνεται /σα/ ή και /τα/ , όπου το άφωνο διαρκές οδοντικό /θ/ μετατρέπεται στο άφωνο διαρκές ακρογλωσσικό /σ/ ή και στο άφωνο στιγμικό ακρογλωσσικό /τ/. Τα οδοντικά σύμφωνα φαίνονται πιο δύσκολα και αντικαθίστανται με ακρογλωσσικά. Αυτό όμως μπορεί να συμβεί και με τα χειλικά σύμφωνα. Δηλαδή ένα χειλικό σύμφωνο να αντικατασταθεί με ένα ακρογλωσσικό. Π.χ. : ντότα αντί για μπότα , τέλω αντί για θέλω.
- Προσθιοποίηση : Είναι η αντικατάσταση των οπίσθιων φωνημάτων με πρόσθια φωνήματα. Συχνό είναι το φαινόμενο να μετατρέπονται τα υπερωικά σύμφωνα σε οδοντικά. Π.χ. : τότα αντί για κότα, ντάλα αντί για γάλα.
- Οπισθοποίηση : Είναι η αντικατάσταση των πρόσθιων φωνημάτων με οπίσθια φωνήματα. Συνήθως τα φατνιακά αντικαθιστούνται με ουρανικά και υπερωικά. Π.χ. : χάλασσα αντί για θάλασσα, κούπα αντί για σουπά.
- Χειλικοποίηση : Τα παιδιά συνήθως χρησιμοποιούν τα χειλεοδοντικά αντί για τα οδοντικά, εφόσον τα χειλεοδοντικά εμφανίζονται νωρίτερα στην ανάπτυξη του παιδιού. Οι πιο συνηθισμένες αντικαταστάσεις είναι όταν το άφωνο /θ/ αντικαθίσταται από το άφωνο /φ/ και το ηχηρό /δ/ αντικαθίσταται από το ηχηρό /ν/. Π.χ. : φάλασσα αντί για θάλασσα, βέντρο αντί για δέντρο.
- Στιγμικοποίηση (εκκροτοποίηση) : Η αντικατάσταση ενός φωνήματος κυρίως των τριβόμενων και των προστριβόμενων από ένα στιγμικό σύμφωνο. Π.χ. : καλί αντί για χαλί, τέλω αντί για θέλω.
- Ηχηροποίηση : Το παιδί αντικαθιστά ένα άηχο φώνημα με ένα ηχηρό που έχει τον ίδιο τρόπο και τόπο άρθρωσης. Π.χ. : βάδος αντί για βάθος, Ντώνια αντί για Τώνια.
- Αηχοποίηση : Το παιδί αντικαθιστά ένα ηχηρό φώνημα με ένα άηχο που έχει τον ίδιο τρόπο και τόπο άρθρωσης. Π.χ. : πότα αντί για μπότα, πάλα αντί για μπάλα.

2.3.2. Παράλειψη ή πρόσθεση τμημάτων

Το κυριότερο φαινόμενο εδώ είναι μια προτίμηση για απλές συλλαβές με τη δομή σύμφωνο – φωνήεν. Ορισμένες από τις πιο συνηθισμένες διαδικασίες είναι οι ακόλουθες :

- Απαλοιφή μη τονισμένης συλλαβής : Είναι η παράλειψη της μη τονιζόμενης συλλαβής των λέξεων. Κυρίως παραλείπουν συλλαβές στις πολυσύλλαβες λέξεις για να διευκολυνθεί η άρθρωση. Π.χ. : λόνι αντί για μπαλόνι.
- Απλοποίηση σε μονοσύλλαβες λέξεις : Το παιδί αντικαθιστά τις πολυσύλλαβες λέξεις σε μία συλλαβή. Π.χ. : μπα αντί για μπανάνα.
- Αναδιπλασιασμός : Το παιδί επαναλαμβάνει μια συλλαβή (συνήθως την τονισμένη) ή έναν ήχο στη θέση των υπόλοιπων συλλαβών της λέξης.
  - α) Μερικώς αναδιπλασιασμός : Το παιδί επαναλαμβάνει συνήθως έναν ήχο της τονισμένης συλλαβής στη θέση των υπολοίπων συλλαβών της λέξης. Π.χ. : λαλόνι αντί για μπαλόνι.
  - β) Ολικός αναδιπλασιασμός : Το παιδί επαναλαμβάνει ολόκληρη συνήθως την τονισμένη συλλαβή στη θέση των υπολοίπων συλλαβών της λέξης. Π.χ. : τιτί αντί για κουτί.
- Απλοποίηση συμπλεγμάτων : Το παιδί απαλείφει ένα ή περισσότερα τμήματα ενός συμπλέγματος. Π.χ. : πίτι αντί για σπίτι.
- Απαλοιφή συμπλεγμάτων : Είναι η απαλοιφή ολόκληρου του συμπλέγματος. Π.χ. : ίτι αντι για σπίτι.
- Απαλοιφή τελικού συμφώνου : Στα Ελληνικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το φαινόμενο αυτό συναντάται με το τελικό /n/ και /s/. Π.χ. : παππού αντί για παππούς.
- Απαλοιφή ενός συμφώνου : Το φαινόμενο αυτό μπορεί να γίνει για δυο λόγους :
  - α) Η απαλοιφή ενός συμφώνου κλειστής συλλαβής, ώστε να απλοποιηθεί σε πιο εύκολη δομή. Το συγκεκριμένο φώνημα έχει κατακτηθεί από το παιδί. Π.χ. : αγό αντί για αβγό.
  - β) Η απαλοιφή ενός συμφώνου που δεν έχει κατακτηθεί ακόμα. Π.χ. : πότα αντί για πόρτα.

2.3.3. Φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης μέσα στη λέξη

Ορισμένα από τα παρατηρούμενα λάθη μπορούν να εξηγηθούν μόνο εάν πάρουμε υπόψη μας την όλη λέξη, το όλο δηλαδή σύμπλεγμα συλλαβών και φωνημάτων. Τέτοιες διαδικασίες είναι :

- Μετάθεση : Είναι η αλλαγή της σειράς των συλλαβών μέσα στη λέξη. Το φαινόμενο αυτό φαίνεται ότι εξηγείται από μια φυσική προτίμηση για

σύμφωνα που παράγονται στο εμπρός μέρος του στόματος στην αρχή της λέξης. Π.χ. : πακάκι αντί για καπάκι.

- Αφομοίωση ή αρμονία : Είναι η εναλλαγή ενός φωνήματος ώστε να εναρμονιστεί με ένα χαρακτηριστικό άλλου φωνήματος. Η εναρμόνιση μπορεί να γίνει σε ένα ή και στα τρία χαρακτηριστικά : α) τον τόπο άρθρωσης, β) τον τρόπο άρθρωσης και γ) την ηχηρότητα. Το φώνημα που επηρεάζει και εναρμονίζει τους υπόλοιπους ήχους μπορεί να προηγείται ή και να έπεται. Τα φωνήματα που εναρμονίζονται μπορεί να υπάρχουν και να λειτουργούν , σε άλλα φωνημικά περιβάλλοντα. Π.χ. : παπαλούδα αντί για πεταλούδα.

Οι φωνολογικές διεργασίες διακρίνονται συνήθως σε δομικές απλοποιήσεις, δηλαδή σε εκείνες που αλλάζουν τη συλλαβική και συνεπώς τη λεκτική δομή, και συστημικές απλοποιήσεις, δηλαδή σε διεργασίες όπου απλοποιούνται οι φωνητικές αντιθέσεις χωρίς να επέρχεται δομική αλλαγή . (Καμπανάρου Μαρία 2007. Κάτη Δήμητρα, 1992. Οκαλίδου Αρετή, 2008.)

2.4. Φωνολογικές διαταραχές και συνυπάρχουσες διαταραχές

Η φωνολογική διαταραχή μπορεί να είναι η πρωταρχική δυσλειτουργία σε έναν άνθρωπο μπορεί όμως να συνυπάρχει και με άλλες διαταραχές. Οι διαταραχές στις οποίες μπορεί να συνυπάρχει και φωνολογική διαταραχή είναι : η ειδική γλωσσική διαταραχή, η δυσλεξία, η αναπτυξιακή λεκτική απραξία, η βαρηκοΐα- κώφωση, οι σχιστίες κ.α..

2.4.1. Ειδική Γλωσσική Διαταραχή

Τα παιδιά με καθυστερημένη γλωσσική έναρξη τα οποία δεν παρουσιάζουν επιτάχυνση της γλωσσικής ανάπτυξης μετά το τρίτο έτος, καταλήγουν να εμφανίζουν σημαντική γλωσσική υστέρηση καθ' όλη τη διάρκεια της παιδική ηλικίας και περιορισμένες γλωσσικές ικανότητες κατά την ενηλικίωση. Η γλωσσική τους εικόνα κατά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση χαρακτηρίζεται από μειωμένη ικανότητα αντίληψης και παραγωγής του λόγου, απλουστευμένη σύνταξη στο λόγο, σημαντικές μνημονικές δυσχέρειες για λεκτικό υλικό, χαμηλό εκφραστικό πλούτο και μεγάλη δυσκολία στην εκμάθηση της ανάγνωσης. Σε μεγαλύτερες ηλικίες εμφανίζουν φτωχή έκφραση και ιδιαίτερη αδυναμία στο γραπτό λόγο, που συνοδεύεται από

περιορισμένη μνήμη για λεκτικό υλικό και από δυσκολία στο να ακολουθούν οδηγίες. Τα παιδιά αυτά δεν χαρακτηρίζονται από μειωμένη μη λεκτική νοημοσύνη και τα καταφέρνουν πολύ καλά σε μη λεκτικά έργα, γεγονός που δεν επιτρέπει να αποδοθεί η φτωχή γλωσσική ανάπτυξη σε ελλιπή νοημοσύνη. Η διάγνωση που δίνεται σε τέτοιες περιπτώσεις είναι ειδική γλωσσική διαταραχή (Bishop, 1997. Leonard, 1997).

Τα παιδιά με ειδική γλωσσική διαταραχή παρουσιάζουν δυσκολίες στη φωνητική αντίληψη, με έμφαση στη φωνολογική κατηγοριοποίηση. Για παράδειγμα, έχει αναφερθεί ότι παιδιά με ειδική γλωσσική διαταραχή δυσκολεύονται να διακρίνουν μεταξύ ενός συνόλου συλλαβών που περιέχουν τον φθόγγο [b] (π.χ. [ba], [be], [bi]) από ένα αντίστοιχο σύνολο συλλαβών που περιέχουν τον φθόγγο [d] (π.χ. [da], [de], [di]) (Tallal, 1980b). Μια τέτοια ακουστική-φωνητική διάκριση είναι σημαντική διότι ισοδυναμεί λειτουργικά με την φωνολογική διάκριση, δηλαδή την διάκριση της γλώσσας μεταξύ των δύο φθόγγων, ανεξάρτητα από το ακουστικό περιβάλλον στο οποίο μπορεί κάθε φορά να παρουσιάζονται. Για τη φωνολογική οργάνωση της γλώσσας και την δόμηση των απαραίτητων αναπαραστάσεων δεν αρκεί η διάκριση μεταξύ των ήχων των διαφόρων συλλαβών, αλλά είναι απαραίτητη και η ομαδοποίηση των συλλαβών σύμφωνα με τους φθόγγους που περιέχουν. Η παρατήρηση των κοινών στοιχείων, δηλαδή των φθόγγων, μεταξύ των συλλαβών, επιτρέπει τη μετάβαση από ένα συλλαβικό, δηλαδή πιο αδρό, επίπεδο φωνολογικής αναπαράστασης σε ένα φωνημικό, δηλαδή πιο λεπτομερειακό, επίπεδο. Ένα παιδί που μπορεί να διακρίνει ακουστικά την συλλαβή [ba] από την συλλαβή [da] δεν σημαίνει ότι το πετυχαίνει με τον γλωσσικά ενδεδειγμένο τρόπο, ειδικά αν δεν καταφέρνει να ομαδοποιήσει τις διάφορες συλλαβές που περιέχουν για παράδειγμα τον φθόγγο [b]. Συνεπώς, η ακουστική διάκριση μεταξύ ήχων ομιλίας είναι απαραίτητη αλλά όχι επαρκής για την διάρθρωση των φωνολογικών αναπαραστάσεων και εν συνεχεία για την πλήρη ανάπτυξη του γλωσσικού συστήματος. (Πρωτόπαπας Χρ. Αθανάσιος, 2008)

2.4.2. Δυσλεξία

Η δυσλεξία είναι μια από τις αρκετές διακριτές μαθησιακές δυσκολίες. Είναι μια συγκεκριμένη γλωσσική δυσκολία ιδιοσυστατικής προέλευσης που χαρακτηρίζεται από δυσκολίες στην αποκωδικοποίηση μεμονωμένων λέξεων και η οποία συνήθως αντανακλά ανεπαρκή φωνολογική επεξεργασία. Οι δυσκολίες αυτές στην αποκωδικοποίηση μεμονωμένων λέξεων είναι συχνά μη αναμενόμενες σε σχέση

με την ηλικία και τις άλλες γνωστικές και σχολικές ικανότητες και δεν είναι το αποτέλεσμα μια γενικευμένης αναπτυξιακής ανωμαλίας ή αισθητηριακής μειονεξίας. Η δυσλεξία εκδηλώνεται με μια μεταβαλλόμενη δυσκολία στις διαφορετικές μορφές της γλώσσας, συμπεριλαμβάνοντας συχνά, μαζί με τα προβλήματα στην ανάγνωση, ένα αισθητό πρόβλημα στην κατάκτηση της γραφής και της ορθογραφίας (The Orton Dyslexia Society Research Committee, Απρίλιος 1994).

Σύμφωνα με τον Liberman και τους συνεργάτες του (1980), οι λειτουργίες της ανάγνωσης και της γραφής που συνυφαίνονται με την ορθογραφία και τη φωνολογία απαιτούν από τον αναγνώστη να έχει φωνολογική ωριμότητα ή φωνολογική ενημερότητα και, το πιο σημαντικό, να έχει αναπτυγμένη την ικανότητά του για κατάτμηση της δομής της ορθογραφίας και της προφοράς λέξεων. Η φωνολογική ωριμότητα αναφέρεται στη δεξιότητα του αναγνώστη να συνδέει το αφηρημένο στοιχείο της ορθογραφίας με τη φωνητική δομή που εμπεριέχεται σ' αυτή. Ο αναγνώστης χρειάζεται να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τη γραπτή λέξη ως ισότιμη εκείνης που αναπαρίσταται στη νοητική λεξική αποθήκευσή της σε επίπεδο μακρόχρονης μνήμης. Ο Liberman και οι συνεργάτες του (1980) διατείνονται ότι οι απαιτούμενες κατατμήσεις στην ορθογραφία και την ομιλία ή προφορά λέξεων προϋποθέτουν ο αναγνώστης να έχει γλωσσική ενημερότητα, δηλαδή να γνωρίζει ότι η ομιλούμενη λέξη μπορεί να διαχωριστεί σε φωνολογικά στοιχεία που αναπαριστούν γράμματα ή και συλλαβές. Για παράδειγμα, η λέξη « φως » ακούγεται με έναν ήχο αλλά αποτελείται από τρία φωνολογικά στοιχεία (φ,ω,ς). η επισήμανση αυτής της διαφοράς είναι δύσκολη για τους δυσλεκτικούς εξαιτίας του φωνολογικού ή φωνημικού ελλείμματος τους (Thomson, 1984). Με άλλα λόγια λείπει από τα άτομα αυτά η ευχερής εκμάθηση της αντιστοιχίας που διέπει τις ομιλούμενες και γραπτές μορφές της γλώσσας, ιδιαίτερα στο ξεκίνημά τους για την πρόσκτησή της. Τούτο συνυφαίνεται με την ελλιπή ικανότητά τους να προβαίνουν σε κατάτμηση της ομιλίας σε φωνήματα, συλλαβές και λέξεις. (Reid Gavin, 2003. Στασινός Δημήτρης Π. , 2003)

2.4.3. Αναπτυξιακή λεκτική απραξία

Σύμφωνα με τη Dewey (1995) , η αναπτυξιακή απραξία αναφέρεται σε μια ομοιογενή ομάδα διαταραχών που διαταράσσουν συνολικά ή επιλεκτικά τη λειτουργία των «εκούσιων μοντέλων κίνησης » των άνω άκρων, του στοματικού μηχανισμού και της λεκτικής παραγωγής. Η αναπτυξιακή λεκτική απραξία είναι μια

μορφή της και αποτελεί διαταραχή του λόγου. Τα παιδιά με αναπτυξιακή λεκτική απραξία παρουσιάζουν αδυναμίες στην επιτέλεση των κινήσεων για λεκτική παραγωγή, που συνοδεύονται και από αδυναμίες κινητικού ελέγχου στον στοματικό μηχανισμό, δηλαδή στην επιτέλεση μη λεκτικών κινήσεων των οργάνων της στοματικής κοιλότητας (Aram & Horwitz, 1983). Μεταγενέστερες μελέτες έδειξαν ότι τα παιδιά με αναπτυξιακή λεκτική απραξία παρουσιάζουν σε κάποιο βαθμό απραξία των άνω άκρων (Crary & Anderson, 1990. Dewey, Roy, Square-Storer, & Hayden, 1988), γεγονός που υπαγορεύει τη θεώρηση των λεκτικών και μη λεκτικών μορφών της αναπτυξιακής απραξίας ως υποσύνολων μια ενιαίας διαταραχής (Dewey, 1995).

Τα συμπτώματα των παιδιών με αναπτυξιακή απραξία επηρεάζουν όλους τους τομείς της ομιλίας. Στη φωνολογία, τα χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν ποικίλες εκφορές λέξεων με ασυνεπή παραγωγή φωνημάτων, δυσκολίες έναρξης λέξεων, μειωμένη φωνολογική επίγνωση, μειωμένη ικανότητα παραγωγής ψευδολέξεων, αντίσταση στη διόρθωση φωνολογικών λαθών, μεταθέσεις φωνημάτων και άλλες φωνολογικές διεργασίες, όπως επενθέσεις φωνημάτων και αποκοπές συλλαβών και φωνημάτων. (Οκαλίδου Αρετη, 2008)

2.4.4. Η βαρηκοΐα - κώφωση

Τα παιδιά με σοβαρά προβλήματα ακοής αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην αντίληψη της ομιλίας παρά τη συμπληρωματική ενεργοποίηση της οπτικής αποκωδικοποίησης της ομιλίας (χρήση οπτικοακουστικού κώδικα) ή την ενίσχυση της υπολειμματικής ακοής με ακουστικά τεχνολογικά βοηθήματα. Οι δυσκολίες στην αντίληψη και παραγωγή του λόγου είναι ανάλογες του βαθμού της ακουστικής απώλειας (Smith, 1975) εξαρτώνται όμως από πολλούς παράγοντες. Οι παράγοντες αυτοί σχετίζονται με το σχήμα της ακουστικής καμπύλης, την ηλικία έναρξης της ακουστικής απώλειας, την ηλικία ενίσχυσης της ακοής κ.λ.π (Οκαλίδου, 2002. Ross, Brackett, & Maxon, 1991).

Στον τομέα της φωνολογίας παρατηρούνται αποκλίσεις στην παραγωγή των φωνηέντων και των συμφώνων. Αναφορικά με τα φωνήεντα παρατηρούνται αντικαταστάσεις από άλλα γειτονικά φωνήεντα του ακουστικού φασματικού επιπέδου και τάσεις για διφθογοποίηση, όπου λόγω της ολισθηρότητας της γλώσσας παράγονται δυο φωνηεντικές θέσεις αντί για μία (/iu/ αντί για /u/) (Hudgins & Numbers, 1942. Οκαλίδου, 2002. Osberger & McGarr, 1982). Η παραγωγή των

συμφώνων χαρακτηρίζεται από αποκοπές, δηλαδή παραλείψεις συμφώνων σε αρχική ή μεσαία ή τελική θέση, αντικαταστάσεις συμφώνων από άλλα σύμφωνα, αλλοιώσεις συμφώνων, φωνηεντικές επενθέσεις ανάμεσα σε συμφωνικά συμπλέγματα, γλωτιδικές αντικαταστάσεις και δεν παράγονται συστηματικές αντιθέσεις ηχηρότητας (Colton & Cooker, 1968. Mahshie & Olster, 1993. McGarr & Lofqvist, 1982) .
(Οκαλίδου Αρετή, 2008)

2.4.5. Σχιστίες

Οι σχιστίες εντάσσονται στο ευρύ φάσμα των εγγενών κρανιοπροσωπικών ανωμαλιών και μπορεί να υπάρχουν σε ένα ή περισσότερα ανατομικά μέρη της στοματο-ρινο-φαρυγγικής κοιλότητας. Τα οποία είναι η σκληρή υπερώα, η μαλακή υπερώα, το άνω χείλος, το κάτω χείλος, η φατνιακή απόφυση και η μύτη. Οι κυριότεροι τύποι σχιστιών είναι : α) χειλεοσχιστία , όπου η σχιστία εμφανίζεται ή στο άνω ή στο κάτω χείλος ή και στα δυο, β) υπερωοσχιστία, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει τη σκληρή ή τη μαλακή υπερώα ή και τα δύο τμήματα, γ) η χειλεο-υπερωοσχιστία, η οποία μπορεί να είναι μονόπλευρη ή αμφοτερόπλευρη και δ) η υποβλεννογόνεια σχιστία , όπου στη θέση της υπερώας υπάρχει μεμβρανώδης ιστός και συνοδεύεται πολλές φορές από δισχιδή σταφυλή.

Η ομιλία των παιδιών με σχιστίες χαρακτηρίζεται από πολλαπλές φωνολογικές αντικαταστάσεις που περιλαμβάνουν την χρήση «αντισταθμιστικών» φωνημάτων. Τα φωνήματα αυτά εκφέρονται συνήθως σε οπίσθιες θέσεις , που αντιστοιχούν στο διαθέσιμο άρτιο τμήμα της στοματο-φαρυγγικής κοιλότητας και αντικαθιστούν τα αναμενόμενα φωνήματα της εκάστοτε λέξης. Οι κατηγορίες των «αντισταθμιστικών» φωνημάτων περιλαμβάνουν τα γλωτιδικά στιγμικά σύμφωνα, τα φαρυγγικά στιγμικά, τριβόμενα και προστριβή σύμφωνα, τα υπερωικά ρινικά σύμφωνα και σε μερικές περιπτώσεις τα ουρανικά στιγμικά σύμφωνα (Blakeley & Brockman, 1995. Shprintzen & Bardach, 1995). (Οκαλίδου Αρετή, 2008)

2.5. Η αξιολόγηση των Φωνολογικών διαταραχών

Ο λογοθεραπευτής είναι υπεύθυνος για τη διάγνωση και τη δημιουργία προγράμματος αποκατάστασης των φωνολογικών διαταραχών . Για να καταλήξει στην διάγνωση , δηλαδή στο είδος της διαταραχής του παιδιού, πρέπει να προηγηθεί η διαδικασία της αξιολόγησης.

Οι βασικοί στόχοι της αξιολόγησης είναι : 1. Ο έλεγχος δηλαδή να δει εάν υπάρχει φωνολογική διαταραχή, 2. Ο προσδιορισμός της διάγνωσης δηλαδή να βρει των τύπο της διαταραχής, 3. Η διαφοροδιάγνωση του προβλήματος μέσω της οποίας θα αποκλείσει παθήσεις με παρόμοια συμπτώματα έτσι ώστε να καταλήξει στην επικρατέστερη διάγνωση. 4. Ο καθορισμός της κατεύθυνσης της λογοθεραπείας 5. Να ερευνηθεί το αντίκτυπο της φωνολογικής διαταραχής στο περιβάλλον του παιδιού και τέλος 6. Να καθοριστεί το μέτρο σύγκρισης (baseline) που θα λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς κατά την έναρξη της θεραπείας ή και για την καταγραφή της προόδου ή της αποτελεσματικότητας της λογοθεραπείας.

Η διαδικασία της λογοπεδικής αξιολόγησης περιλαμβάνει : 1. Την λήψη λογοπαθολογικού ιστορικού μέσα από το οικογενειακό ιστορικό, το ιστορικό ανάπτυξης, το επαγγελματικό - εκπαιδευτικό ιστορικό, την παρατήρηση του ασθενή και πληροφορίες από άλλους επαγγελματίες. Σημαντικό επίσης είναι να γίνονται στον ίδιο τον ασθενή κάποιες ερωτήσεις γύρω από το πρόβλημά του και κυρίως ως προς το πώς αντιλαμβάνεται το πρόβλημά του. 2. Την στοματοπροσωπική εξέταση . Η οποία διεξάγεται προκειμένου να διαπιστωθεί η λειτουργική και δομική επάρκεια και καταλληλότητα του μηχανισμού ομιλίας. Οι δομές που εξετάζονται είναι : το πρόσωπο, τα χείλη, τα δόντια, η γλώσσα, η σκληρή υπερώα και ο υπερωϊοφαρυγγικός μηχανισμός. Η εξέταση αυτών των δομών γίνεται μέσω λεκτικών και μη λεκτικών ασκήσεων. Πέραν της ανατομικής κατασκευής ελέγχονται η μυοκινητική αρτιότητα των αρθρωτών και η διαδοχοκίνησή τους σε δοκιμασίες ομιλίας. Ο λογοθεραπευτής ελέγχει την διαδοχοκίνηση ζητώντας από τον ασθενή να πει πολλές φορές και γρήγορα τις συλλαβές /pa/- /ta/- /ka/. Σκοπός των ασκήσεων αυτών είναι να εκτιμηθεί με πόση συνέπεια, ακρίβεια και ταχύτητα μπορεί ο εξεταζόμενος να εκτελέσει γρήγορες και επαναλαμβανόμενες κινήσεις. 3. Την εξέταση της φωνής και αντήχησης. Στην οποία ελέγχονται το φωνητικό ύψος, η ένταση και η διάρκεια της φώνησης , καθώς και η προσωδιακή της διακύμανση στο ρέοντα λόγο. Η εξέταση της αντήχησης γίνεται μέσω ακρόασης του αυθόρμητου ρέοντος λόγου καθώς και με δοκιμασίες που περιλαμβάνουν ηχητικές εναλλαγές έρρινης- στοματικής παραγωγής. 4. Την εξέταση της ταχύτητας της ομιλίας. Στην οποία υπολογίζεται ο αριθμός των λέξεων που εκφέρονται ανά λεπτό σε δείγμα αυθόρμητου λόγου. 5. Χορήγηση ψυχομετρικών δοκιμασιών φωνολογίας και άρθρωσης. Στην οποία χορηγούνται σταθμισμένες δοκιμασίες άρθρωσης και φωνολογίας που με βάση τις νόρμες εκτιμούν κατά πόσο η επίδοση του παιδιού είναι ανάλογη με αυτήν που αντιστοιχεί

στη χρονολογική του ηλικία. Γίνεται συστηματική καταγραφή των φωνολογικών λαθών για κάθε περίπτωση. 6. Την απόκτηση δείγματος ομιλίας. Το δείγμα ομιλίας είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ακριβή διάγνωση διαταραχών στην παραγωγή ήχων της ομιλίας. Αφού ο λογοθεραπευτής αποκομίσει ένα ή περισσότερα δείγματα ομιλίας του ασθενή, αναλύει εστιάζοντας στις ακόλουθες συμπεριφορές : τον αριθμό των λαθών, τον τύπο των λαθών, τον αριθμό των ορθά παραγόμενων ήχων, την καταληπτότητα δηλαδή το πόσο κατανοητή ήταν η ομιλία του, τον ρυθμό ομιλίας και την προσωδία. 7. Την εξέταση ετοιμότητας για την παραγωγή νέων ήχων ομιλίας. Η οποία αναφέρεται στην ικανότητα του παιδιού να διορθώσει ή να βελτιώσει μια δεδομένη φωνηματική παραγωγή μετά από μίμηση μοντέλου ή απτική προτροπή ή οδηγίες άρθρωσης που δίνονται εκείνη την ώρα από το λογοπεδικό. 8. Τα διαγνωστικά συμπεράσματα και συστάσεις. Κατά την οποία προσδιορίζεται η διαταραχή της ομιλίας και δίδονται περαιτέρω συστάσεις : α) για εξέταση από άλλες ειδικότητες β) για τους στόχους τη συχνότητα και τη διάρκεια της παρέμβασης. Και τέλος 9. Την γραπτή έκθεση αξιολόγησης. Στην οποία γίνεται συγγραφή όλης της αξιολόγησης, από τη λήψη του ιστορικού έως και τα συμπεράσματα –συστάσεις. (Καμπανάρου Μαρία, 2007. Οκαλίδου Αρετή, 2008.)

2.5.1. Αξιολόγηση της ακουστικής αντίληψης

Η αξιολόγηση της ικανότητας του παιδιού να διακρίνει ακουστικά μεμονωμένους φθόγγους μπορεί να υλοποιηθεί με τον εξής τρόπο : Παρουσιάζεται στο παιδί ένας φθόγγος (π.χ. /β/), ακουστικά, και του εξηγείται ότι στη συνέχεια θα παρουσιαστούν διάφοροι μεμονωμένοι φθόγγοι σε τυχαία σειρά, μεταξύ των οποίων και ο φθόγγος – στόχος. Μόλις το παιδί ακούσει το φθόγγο –στόχο θα πρέπει να χτυπήσει τα χέρια του (ή γενικά να αντιδράσει με όποιον τρόπο ευκολύνεται), ώστε να δείξει ότι τον αναγνώρισε. Δίνεται πρώτα ένα σχετικό παράδειγμα (« Λέω /β/ - Τι θα κάνεις εσύ; Σωστά, θα χτυπήσεις παλαμάκια. Λέω /ε/- Τι θα κάνεις εσύ; Σωστά δεν θα κάνεις τίποτα. »). Στη συνέχεια ο αξιολογητής προφέρει 10 φθόγγους, ανά 1 δευτερόλεπτο, μεταξύ των οποίων υπάρχει 5 φορές το /β/. Ορισμένοι από τους υπόλοιπους φθόγγους είναι αυτοί που συγχέεται συχνά το /β/, όπως το /θ/, το /δ/, ή το /φ/. Ένα παράδειγμα ακολουθίας φθόγγων για αξιολόγηση μπορεί να είναι : /β/, /ζ/, /φ/, /β/, /δ/, /β/, /θ/, /λ/, /β/, /β/. Η σειρά των φθόγγων είναι τυχαία. Το κάθε πιθανό λάθος σημειώνεται και αναλύεται, για να διαπιστωθεί η φύση του και ο τρόπος με τον

οποίο μπορεί να επηρεάζει τη διαχείριση σύνθετων ακουστικών πληροφοριών από το παιδί.

Αξιολόγηση της διάκρισης μεμονωμένων φθόγγων μπορεί να γίνει και με λέξεις που περιλαμβάνουν τον φθόγγο – στόχο και άλλες που δεν τον περιλαμβάνουν και με το παιδί να ενεργεί με τρόπο παρόμοιο με αυτόν που αναφέρεται πιο πάνω (χτύπημα χεριών ή άλλη κατάλληλη αντίδραση) όταν θεωρήσει ότι έχει ακούσει τη λέξη με το φθόγγο – στόχο. (Αγαλιώτης Ιωάννης, 2012)

2.6. Αρχές παρέμβασης των φωνολογικών διαταραχών

Μετά το πέρας της συστηματικής αξιολόγησης των φωνολογικών διαταραχών ακολουθεί μια περίοδος διαγνωστικής θεραπείας, όπου πρέπει να δοκιμαστούν πολλοί στόχοι προκειμένου ο λογοθεραπευτής να καταλήξει στην κατάρτιση ενός παρεμβατικού προγράμματος που είναι κατάλληλο για το παιδί.

Υπάρχουν δύο ειδών προσεγγίσεις που οδηγούν στην επιλογή των επιμέρους στόχων : α) η αναπτυξιακή προσέγγιση, κατά την οποία οι θεραπευτικοί στόχοι τίθενται με βάση την αναπτυξιακή πορεία κατάκτησης του συστήματος ομιλίας και β) η μη αναπτυξιακή προσέγγιση, κατά την οποία οι στόχοι τίθενται με βάση τις προσωπικές ανάγκες του παιδιού και τις οικογένειάς του. Αυτοί μπορεί να είναι στόχοι που έχουν ιδιαίτερη σημασία για το παιδί ή τους γονείς του, στόχοι που εξυπηρετούν περισσότερο την καταληπτότητα της ομιλίας του, καθώς και στόχοι που είναι περισσότερο ορατοί ή δόκιμοι για το παιδί (Roth & Worthington , 2005).

Οι στόχοι που θέλει ο λογοθεραπευτής να έχουν υλοποιηθεί μετά το τέλος της λογοθεραπευτικής παρέμβασης είναι οι εξής :

- Το παιδί να παράγει τα φωνήματα σε διάφορα επικοινωνιακά πλαίσια κατάλληλα για την ηλικία, τις γνωστικές ικανότητες, τη φυσική κατάσταση και τη διάλεκτό του.
- Το παιδί να παρουσιάζει καθαρότητα και καταληπτότητα όταν επικοινωνεί με άλλους στο σπίτι, στο σχολείο και στην κοινότητα.
- Το παιδί να αναπτύξει την κατανόηση των φωνολογικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της γλώσσας.
- Να αυξήσει το παιδί τις στοματοκινητικές δεξιότητες, που οδηγούν στη βελτιωμένη λεκτική παραγωγή.

- Να αναπτύξει το παιδί τη συνειδητοποίηση των φωνολογικών ελλειμμάτων και να εργαστεί για να τα ξεπεράσει ή να χρησιμοποιήσει αντισταθμιστικές στρατηγικές για αυτά τα ελλείμματα.

Υπάρχουν ορισμένες γενικές αρχές της παρέμβασης στη φωνολογία (Ferguson, Menn, & Stoel- Gammon, 1992) :

- Η κατάκτηση των φωνημάτων αποτελεί μια σταδιακή διαδικασία.
- Τα παιδιά με φυσιολογική ακοή κατακτούν το φωνολογικό σύστημα των ενηλίκων μέσω της ακοής και της ακρόασης.
- Κατά την παραγωγή νέων φωνημάτων γίνεται σύνδεση των κιναισθητικών ερεθισμάτων με τις ακουστικές εντυπώσεις, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μεταγενέστερη ανάπτυξη της ικανότητας αυτοδιαχείρισης.
- Το φωνητικό περιβάλλον μπορεί να συμβάλει στην επιτυχημένη έκβαση της φωνολογικής παραγωγής.
- Τα παιδιά είναι ενεργοί δέκτες της φωνολογικής κατάκτησης.
- Τα παιδιά κάνουν γενίκευση των νέων σχημάτων και δεξιοτήτων της ομιλίας και σε άλλες λέξεις.
- Το μέγιστο ταίριασμα ευνοεί την διαδικασία «μάθησης».

Η θεραπευτική διαδικασία πρέπει να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο διασκεδαστική, διότι μόνο έτσι το παιδί θα ενθαρρυνθεί να προχωρήσει σε άμεση μίμηση, θα αποκτήσει κίνητρα για επιτυχημένη παραγωγή των φωνολογικών στόχων (ή των λεκτικών στόχων) και θα συνεχίσει να προσπαθεί κατά τα μετέπειτα στάδια της σταδιακής κατάκτησης και γενίκευσης της φωνολογικής μορφής. Ο βαθμός δυσκολίας των θεραπευτικών στόχων δεν πρέπει να υπερβαίνει τις άμεσες δυνατότητες του παιδιού για βελτίωση. Ιδανική συνθήκη είναι η ικανότητα του ειδικού να προτρέπει το παιδί να δοκιμάζει δυσκολότερες γι' αυτό παραγωγές και συνάμα να βιώνει ένα αρκετά μεγάλο βαθμό επιτυχίας στις προσπάθειές του. Άλλωστε η επιτυχία οποιασδήποτε παρεμβατικής μεθόδου βασίζεται και στην ποιότητα της διαπροσωπικής σχέσης παιδιού- λογοθεραπευτή και στις θετικές αλληλεπιδράσεις τους. (Elbert & Gierut , 1986).

Μια σημαντική παράμετρος στη λήψη αποφάσεων γύρω από την ιεράρχηση των φωνολογικών στόχων είναι το κατά πόσον το παιδί ανταποκρίνεται με ετοιμότητα στη μίμηση των φωνητικών ερεθισμάτων που του προτείνονται υπό μορφή « μοντέλου προς μίμηση ». Αν το παιδί δεν καταφέρει να ανταποκριθεί στα ερεθίσματα του φωνήματος μέσω της μίμησης , τότε ο δεδομένος φωνολογικός

στόχος καταργείται και αναπτύσσονται όσοι έτυχαν καλής «αποδοχής» μέσω της επιτυχημένης μερικής ή ολικής μίμησης του φωνήματος. (Οκαλίδου Αρετή, 2008. Arthur E. Jongsma, Jr., et al. , 2010)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΓΝΩΣΗ

3.1. Τι είναι η φωνολογική επίγνωση

Η ικανότητα των παιδιών να αναγνωρίζουν τα φωνολογικά συστατικά των γλωσσικών μονάδων και να μπορούν να τα χειρίζονται κατά βούληση ονομάζεται «φωνολογική επίγνωση» (Gombert, 1992, σελ. 15). Οι όροι «φωνολογική επίγνωση» ή φωνολογική ενημερότητα (phonological awareness) πολλές φορές συγχέονται ή χρησιμοποιούνται εναλλακτικά με τον όρο «φωνημική επίγνωση» ή «φωνημική ενημερότητα» (phonemic awareness). Εντούτοις, ο όρος «φωνημική επίγνωση» αναφέρεται στην ικανότητα των παιδιών να χειρίζονται τα φωνήματα στις λέξεις, ενώ η «φωνολογική επίγνωση» στον χειρισμό οριακών αλλά και μεγαλύτερων γλωσσικών μονάδων. (Ευφημία Τάφα, 2001)

Σύμφωνα με τον Gallagher «Ο όρος «φωνολογική επίγνωση» και κατ' άλλους «φωνολογική ετοιμότητα», που είναι μετάφραση του αγγλικού όρου «phonological awareness», ορίζεται ως ο βαθμός ευαισθησίας ή επίγνωσης ή ενημερότητας που έχει το άτομο σχετικά με τους ήχους ή τα ακούσματα μιας ομιλούμενης γλώσσας». (Στασινός Δημήτρης Π., 2009)

Η «φωνολογική επίγνωση» χαρακτηρίζεται από διαφορετικά επίπεδα. Τα επίπεδα αυτά χαρακτηρίζονται αφενός μεν από τη διαφορετική φύση των δομικών στοιχείων του λόγου (δηλαδή αν είναι λέξεις, συλλαβές, φωνήματα) αφετέρου δε από τις διαφορετικές γνωστικές απαιτήσεις που προϋποθέτει η επίγνωση ή συνειδητοποίηση του καθενός από αυτά τα δομικά στοιχεία. Έτσι η επίγνωση της λεξικής δομής του λόγου μοιάζει να είναι γνωστικά ευκολότερη από την επίγνωση της φωνημικής δομής του λόγου. Από την άποψη αυτή η φωνολογική επίγνωση θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια ικανότητα που έχει διαφορετικά επίπεδα κατάκτησης. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.2. Τα επίπεδα της φωνολογικής επίγνωσης

Τα βασικά επίπεδα της φωνολογικής επίγνωσης, που φαίνονται ότι σχετίζονται με τη μάθηση της ανάγνωσης είναι τα εξής : Πρώτο η επίγνωση της φωνημικής δομής

του προφορικού λόγου, δεύτερο η επίγνωση της συλλαβικής δομής του προφορικού λόγου και τρίτο η επίγνωση της δομής στο επίπεδο μιας γλωσσικής μονάδας που ορίζεται μεταξύ της φωνημικής και συλλαβικής δομής. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.2.1. Η φωνημική επίγνωση

Η φωνημική επίγνωση αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου αφενός μεν να έχει συνειδητοποιήσει ότι οι λέξεις του προφορικού λόγου αποτελούνται από φωνημικά δομικά στοιχεία, αφετέρου δε να μπορεί να χειρίζεται (δηλαδή να αναλύει και να συνθέτει) τα στοιχεία της φωνημικής δομής των λέξεων. Όπως έχει αποδειχθεί από μεγάλο αριθμό ερευνών οι οποίες έγιναν σε διάφορες γλώσσες μεταξύ των οποίων και η ελληνική, η φωνημική επίγνωση είναι μια ιδιαίτερα δύσκολη ικανότητα στην απόκτησή της από τα παιδιά προσχολικής ηλικίας.

Η δυσκολία που αντιμετωπίζουν τα παιδιά αυτής της ηλικίας με την επίγνωση της φωνημικής δομής των λέξεων του προφορικού λόγου μοιάζει παράδοξη, όταν τη συγκρίνουμε με την ευχέρεια των ίδιων παιδιών να αντιλαμβάνονται, τόσο κατά την ακρόαση του προφορικού λόγου, όσο και κατά την ομιλία, τις φωνημικές διαφορές των λέξεων, με βάση τις οποίες, προσδιορίζεται η ταυτότητά τους. Δηλαδή, ενώ το παιδί δεν έχει συνειδητοποιήσει ότι η προφορική λέξη π.χ. /γάλα/ αποτελείται από τα φωνημικά στοιχεία /γ/-/α/-/λ/-/α/ ή η λέξη π.χ. /γάτα/ από τα φωνημικά στοιχεία /γ/-/α/-/τ/-/α/, ωστόσο μπορεί και αντιλαμβάνεται τη φωνημική διαφορά που υπάρχει μεταξύ αυτών των δύο λέξεων (δηλαδή στο φώνημα /λ/ στη λέξη /γάλα/ και στο φώνημα /τ/ στη λέξη /γάτα/), η οποία τις διαφοροποιεί σημασιολογικά και καθιστά δυνατή , και μάλιστα εύκολη, τη χρήση τους από το παιδί τόσο στην πρόσληψη (κατανόηση) όσο και στη παραγωγή (ομιλία) του προφορικού λόγου.

Η εξήγηση που δίνεται για να ερμηνευθεί αυτό το παράδοξο είναι ότι η απόκτηση της επίγνωσης (εκ μέρους των παιδιών προσχολικής ηλικίας) για τη φωνημική δομή των λέξεων είναι αρκετά δύσκολη, διότι στον προφορικό λόγο, που ήδη χρησιμοποιούν τα παιδιά αυτά (π.χ. στην προφορά μιας λέξης), οι φωνημικές μονάδες δεν είναι χωρισμένες, αλλά μάλλον συμπεφέρονται. Συνεπώς για να αποκτήσουν επίγνωση της φωνημικής δομής των λέξεων, στην πραγματικότητα τα παιδιά θα πρέπει να αναπτύξουν την ικανότητα να αναλύουν και να συνθέτουν τη φωνημική δομή της λέξης, δηλαδή να αποκτήσουν επίγνωση για κάτι το οποίο από τη φύση του δεν μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτό. Επομένως, η απόκτηση της

ικανότητας για επίγνωση της φωνημικής δομής της λέξης του προφορικού λόγου μπορεί να εξηγηθεί μόνο ως αποτέλεσμα ανάπτυξης της ικανότητας για εκτέλεση νοητικών διεργασιών στην αναπαράσταση των δομικών στοιχείων του λόγου. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.2.2. Η Συλλαβική επίγνωση

Η επίγνωση αυτή αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να έχει συνειδητοποιήσει ότι η προφορική λέξη συντίθεται από συλλαβικά τμήματα και , επιπλέον, να μπορεί να αναλύει και να συνθέτει τις συλλαβές της κάθε λέξης. συγκρινόμενη με τη φωνημική επίγνωση, η επίγνωση της συλλαβικής δομής του προφορικού λόγου φαίνεται ότι είναι αρκετά πιο εύκολη και γι' αυτό αποκτάται νωρίτερα από τη φωνημική επίγνωση. Αυτή η σχετική ευκολία στην απόκτηση της συλλαβικής επίγνωσης ίσως οφείλεται στο ότι οι συλλαβές αντιστοιχούν στις μονάδες του αρθρωμένου λόγου, με αποτέλεσμα να είναι εύκολα αντιληπτές και αναγνωρίσιμες (Wagner & Torgesen, 1987). Συνεπώς όταν ένα παιδί θέλει να αναλύσει μια πολυσύλλαβη προφορική λέξη στις συλλαβές της (π.χ. τη λέξη /καλημέρα/), μπορεί να το καταφέρει αρθρώνοντας τη λέξη τμηματικά (π.χ. /κα/-/λη/-/με/-/ρα/), χωρίς να είναι αναγκαίο να αποκτήσει πρόσθετη ικανότητα για το νοητικό χειρισμό της αναπαράστασης των δομικών στοιχείων του λόγου. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.2.3. Η επίγνωση για τα τμήματα της συλλαβής

Αυτό το επίπεδο επίγνωσης, αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να έχει συνειδητοποιήσει ότι η συλλαβή συγκροτείται από δυο δομικά τμήματα, τα οποία αφενός μεν είναι μεγαλύτερα από τα φωνήματα αφετέρου δε το καθένα αποτελείται από φωνήματα. Αυτά τα δομικά τμήματα έχουν προσδιοριστεί ως το «αρχικό τμήμα» της συλλαβής (onset), το οποίο περιλαμβάνει το σύμφωνο ή το σύμπλεγμα των συμφώνων που ενδεχομένως υπάρχουν στη συλλαβή, και το «τελικό τμήμα» της συλλαβής (rime), το οποίο περιλαμβάνει το φωνήεν (που πάντα υπάρχει στη συλλαβή) και το σύμφωνο ή τα σύμφωνα που ακολουθούν.

Οι έρευνες που έχουν επιβεβαιώσει τη σημασία της επίγνωσης για τη δομή του λόγου στο επίπεδο του αρχικού και του τελικού τμήματος της συλλαβής έχουν πραγματοποιηθεί στην αγγλική γλώσσα, όπου αφενός μεν υπάρχουν πολυάριθμες μονοσύλλαβες λέξεις, αφετέρου δε (στο γραπτό λόγο) η γραφημική σύνθεση αυτών

των λέξεων είναι τέτοια ώστε η συνειδητοποίηση αυτής της ενδοσυλλαβικής δομής ενδεχομένως να διευκολύνει την ανάγνωσή τους. Την άποψη αυτή ενισχύουν οι επισημάνσεις των Goswami & Bryant (1990, σ. 26-27), σύμφωνα με τις οποίες το ορθογραφικό σύστημα της αγγλικής γλώσσας θεωρείται ως “ιδιότροπο” (capricious orthography), με συνέπεια “ η επεξεργασία (κατά την ανάγνωση) να είναι ευκολότερη στο επίπεδο των ομάδων γραμμάτων παρά στη βάση ενός γράμματος ”.

Σύμφωνα με αυτά η αναγνωστική αποκωδικοποίηση και φωνολογική μετάφραση μιας γραπτής αγγλικής λέξης, κατά κανόνα, δεν αντιστοιχεί ακριβώς στη φωνημική δομή της λέξης, αλλά στη δομή των ενδοσυλλαβικών τμημάτων της. Ένα παιδί που μαθαίνει ανάγνωση προκειμένου να μάθει να διαβάζει σωστά την λέξη “light” θα πρέπει να ενημερωθεί ότι το τελικό τμήμα των λέξεων οι οποίες έχουν κατάληξη - ight προφέρονται ως /ait/. Κατά συνέπεια ο δάσκαλος θα διευκολύνει το παιδί να μάθει ανάγνωση αν του θέσει υπόψη του όλες εκείνες τις λέξεις που τελειώνουν σε - ight και, συνεπώς, διαβάζονται κατά ανάλογο τρόπο. Αυτού του είδους η διδακτική προσέγγιση θεωρείται ότι βοηθά το παιδί να συνειδητοποιήσει και να μάθει να αξιοποιεί την ενδοσυλλαβική δομή (δηλαδή τη δομή που συγκροτείται από το αρχικό και το τελικό τμήμα της συλλαβής)

Όμως στην ελληνική γλώσσα δεν είναι σίγουρο ότι η φύση της συλλαβής καθιστά αναγκαία τη συνειδητοποίηση της ενδοσυλλαβικής δομής αυτού του είδους. Ειδικότερα, στην ελληνική γλώσσα οι μονοσύλλαβες λέξεις είναι ελάχιστες, ενώ οι πολυσύλλαβες λέξεις, κατά κανόνα, αποτελούνται από συλλαβές ανοικτού τύπου. Δηλαδή οι συλλαβές τις ελληνικής γλώσσας αποτελούνται κυρίως από σύμφωνο ή σύμφωνο και φωνήεν ή δίψηφο φωνήεν και, σε μερικές περιπτώσεις, από φωνήεν ή δίψηφο φωνήεν μόνο του ή από φωνήεν και σύμφωνο. Συνεπώς η συλλαβή της ελληνικής γλώσσας αποτελείται από μια διαδοχική σειρά φωνημάτων δομημένα κατά σειρά και γι’ αυτό το λόγο η δομή αυτή λέγεται γραμμική δομή. Για παράδειγμα η συλλαβή /λα/ θεωρείται ως γραμμική δομή του φθόγγου /λ/ ακολουθούμενου από το φθόγγο /α/. Ομοίως, η μονοσύλλαβη λέξη /φως/ συγκροτείται από τη γραμμική δομή των φθόγγων /φ/-/ω/-/ς/. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.3. Η σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ανάγνωσης

Η σχέση μεταξύ της φωνολογικής επίγνωσης και της ανάγνωσης (και, συνεπώς, και του τρόπου διδασκαλίας για τη μάθησή της) τα τελευταία χρόνια έχει βρεθεί στο επίκεντρο του θεωρητικού και ερευνητικού ενδιαφέροντος της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας. Η φωνολογική επίγνωση θεωρείται από πολλούς ερευνητές ο πλέον σημαντικός δείκτης πρόγνωσης αλλά και διάγνωσης της αναγνωστικής επίδοσης, χωρίς όμως να υπάρχει συμφωνία όσον αφορά στην αιτιακή κατεύθυνση της σχέσης (Blachman, 1984. Bradley & Bryant, 1983. Fox & Routh, 1980. Καρυώτης, 1997. Lewkowicz, 1980. Lundberg, Olofsson & Wall, 1980. Perfetti, Beck, Bell & Hughes, 1987. Porpodas 1989. Stanovich, 1986. Stanovich, Cunningham & Cramer, 1984. Torneus, 1984. Wagner & Torgesen, 1987. Yopp, 1988).

Η διαφωνία ως προς την ερμηνεία της σχέσης μεταξύ των δύο αυτών γνωστικών ικανοτήτων, αντανακλάται στην ανάπτυξη τριών διαφορετικών απόψεων. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη (η οποία έχει ερευνηθεί εκτεταμένα και κατά συνέπεια είναι ευρέως αποδεκτή), η φωνολογική επίγνωση έχει αιτιώδη σχέση με τη μάθηση της ανάγνωσης και γραφής, με την έννοια ότι όχι μόνο τη διευκολύνει, αλλά ότι είναι απαραίτητη προϋπόθεση και διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στη σωστή μάθησή της. Στον αντίποδα αυτής της θέσης βρίσκεται η άποψη ότι η φωνολογική επίγνωση είναι συνέπεια και αποτέλεσμα της μάθησης της ανάγνωσης και συνεπώς η ανάπτυξή της επηρεάζεται καθοριστικά από τη μάθηση της ανάγνωσης. Τέλος, σύμφωνα με μια τρίτη άποψη, η σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ανάγνωσης είναι αμοιβαία και ανταποδοτική, με την έννοια ότι η φωνολογική επίγνωση είναι τόσο προϋπόθεση όσο και αποτέλεσμα της μάθησης της ανάγνωσης και, συνεπώς, όχι μόνο τη διευκολύνει, αλλά και διευκολύνεται από αυτή. (Παπούλια- Τζελέπη Παναγιώτα, 2001. Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.3.1. Η φωνολογική επίγνωση ως προϋπόθεση για τη μάθηση της ανάγνωσης

Τα τελευταία χρόνια έχουν παρουσιαστεί στη διεθνή επιστημονική κοινότητα πολλές ερευνητικές αποδείξεις, προερχόμενες από διαφορετικά ορθογραφικά συστήματα, οι οποίες υποστηρίζουν την άποψη ότι υπάρχει στενή σχέση και μάλλον αιτιώδης σχέση μεταξύ της φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ανάγνωσης.

Η άποψη για την ύπαρξη της αιτιώδους σχέσης μεταξύ της φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ανάγνωσης βασίζεται στην υπόθεση ότι, προκειμένου τα παιδιά να μάθουν να διαβάζουν τις γραπτές λέξεις της γλώσσας τους, χρειάζονται να έχουν αποκτήσει γνώση για την συστηματική αντιστοιχία μεταξύ γραφημάτων και φωνημάτων. Η απόκτηση αυτής της γνώσης για τη γραφημική- φωνημική αντιστοιχία διευκολύνεται από την επίγνωση του παιδιού για τη φωνολογική δομή του προφορικού λόγου (Gough & Hillinger 1980, Gough & Tunmer 1986, Stanovich, 1986).

Τα παιδιά όσο καλύτερα αντιλαμβάνονται τις συλλαβές (Mann & Liberman, 1984) , τις ομοιοκαταληξίες (Bradley & Bryant, 1983. Ellis & Large, 1987. Lundberg, Olofsson & Wall, 1980) ή τα φωνήματα (Lundberg et al., 1980. Stanovich et al., 1984. Tunmer & Nesdale, 1985), τόσο πιο γρήγορη και πιο πετυχημένη θα είναι η εξέλιξή τους στην ανάγνωση. (Μαριδάκη – Κασσωτάκη Αικατερίνη , 2007. Παπούλια- Τζελέπη Παναγιώτα, 2001. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

Η ικανότητα κατάτμησης των λέξεων σε φωνήματα είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάκτηση του μηχανισμού της ανάγνωσης. Τα δεδομένα που στηρίζουν αυτή τη θέση προέρχονται από μελέτες που ξεκίνησαν στη δεκαετία του 1970 στις ΗΠΑ από την ερευνητική ομάδα της Isabelle Liberman (1974) η οποία συνέδεσε τη δυσκολία μάθησης της ανάγνωσης με την υπόθεση της ελλιπούς επίγνωσης που έχει το παιδί για τη φωνολογική δομή του προφορικού λόγου. (Γλύκας Μ. & Καλομοίρης Γ., 2003)

Οι μαθητές που εισάγονται στο δημοτικό με χαμηλή φωνολογική επίγνωση σημειώνουν λιγότερο επιτυχή αποτελέσματα στην ανάγνωση από ότι οι συμμαθητές τους που διαθέτουν υψηλή φωνολογική επίγνωση (Adams, 1990. Mann & Liberman, 1984. Torgesen, Wagner & Rashotte, 1994. Tunmer , Herriman & Nesdale, 1988). Η σχέση αυτή είναι ανεξάρτητη με άλλες μεταβλητές όπως είναι ο δείκτης νοημοσύνης , η κοινωνική τάξη και η μνήμη. (Γιαννικοπούλου Αγγελική, 2002. Γλύκας Μ. & Καλομοίρης Γ., 2003)

3.3.2. Η φωνολογική επίγνωση ως αποτέλεσμα της μάθησης της ανάγνωσης

Η άποψη που επικρατεί για την σχέση της φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ανάγνωσης είναι ότι η μάθηση της ανάγνωσης είναι εκείνη που διευκολύνει την απόκτηση της φωνολογικής επίγνωσης. Ένας από τους βασικούς

υποστηρικτές αυτής της άποψης είναι ο Jose Morais, από το Ελεύθερο Πανεπιστήμιο των Βρυξελλών.

Ο Morais και οι συνεργάτες του στήριξαν αρχικά την άποψή τους κυρίως σε έρευνες που διεξήγαγαν με αναλφάβητους ενήλικους στην Πορτογαλία. Στις έρευνες αυτές αξιολόγησαν το επίπεδο της φωνολογικής επίγνωσης αναλφάβητων ενήλικων και το συνέκριναν με το αντίστοιχο επίπεδο φωνολογικής επίγνωσης μιας άλλης ομάδας ενηλίκων οι οποίοι ήταν πρώην αναλφάβητοι, αλλά στο μεταξύ είχαν μάθει ανάγνωση και γραφή. Η υπόθεση που διερευνήθηκε στην έρευνα ήταν η εξής : Αν η μάθηση της ανάγνωσης αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη της φωνολογικής επίγνωσης, τότε οι αναλφάβητοι ενήλικες θα έπρεπε να αποτυγχάνουν στα τεστ φωνολογικής επίγνωσης ενώ αντίθετα, οι πρώην αναλφάβητοι ενήλικοι , θα πρέπει να έχουν καλή επίδοση στα ίδια τεστ. Αν όμως η μάθηση της ανάγνωσης δεν αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη της φωνολογικής επίγνωσης αλλά, αντίθετα, η φωνολογική επίγνωση αναπτύσσεται ανεξάρτητα , τότε και οι δυο ομάδες των ενηλίκων θα έπρεπε να έχουν παρόμοια επίδοση στα τεστ φωνολογικής επίγνωσης.

Με βάση αυτές τις υποθέσεις ο Morais κ.α. (1979) αξιολόγησαν το επίπεδο φωνολογικής επίγνωσης δυο τέτοιων ομάδων ενηλίκων στην Πορτογαλία. Εκείνο που διαπίστωσαν ήταν ότι η επίδοση των αναλφάβητων ενηλίκων στα τεστ φωνολογικής επίγνωσης ήταν πολύ κατώτερη από την αντίστοιχη επίδοση των ενηλίκων που ήταν πρώην αναλφάβητοι. Η επίδοση των αναλφάβητων ενηλίκων ήταν ιδιαίτερα χαμηλή , όταν τα τεστ φωνολογικής επίγνωσης αποτελούνταν από ψευδολέξεις αντί για λέξεις. Με βάση αυτά τα ερευνητικά δεδομένα ο Morais και οι συνεργάτες του , κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η μάθηση της ανάγνωσης αποτελεί προϋπόθεση για την απόκτηση της φωνολογικής επίγνωσης ή με άλλα λόγια, ότι η απόκτηση της επίγνωσης για τη φωνολογική δομή του προφορικού λόγου είναι αποτέλεσμα της μάθησης της ανάγνωσης. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.3.3. Η αμοιβαία σχέση μεταξύ της φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ανάγνωσης

Σύμφωνα με τα θεωρητικά δεδομένα υπάρχει και μια τρίτη άποψη που ερμηνεύει τη σχέση της φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ανάγνωσης. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η φωνολογική επίγνωση και η μάθηση της ανάγνωσης έχουν μια σχέση αμοιβαιότητας και αλληλεπίδρασης. Όσο πιο υψηλό είναι το επίπεδο της φωνολογικής επίγνωσης που διαθέτει ένα παιδί, τόσο καλύτερη θα είναι η

μελλοντική αναγνωστική του ικανότητα, αλλά και όσο πιο καλή είναι η αναγνωστική του ικανότητα, τόσο καλύτερη θα είναι η φωνολογική του επίγνωση. (Adams, 1990. Ball & Blachman, 1991. Bradley & Bryant, 1985. Ehri, 1983. Lundeberg et al., 1980).

Κατά τους υποστηρικτές αυτής της άποψης, η απόκτηση της συνειδητοποίησης για τη φωνολογική δομή του προφορικού λόγου συμβάλλει στη κατανόηση της φύσης του αλφαριθμητικού κώδικα γραφής και της σχέσης του με τον προφορικό λόγο, πράγμα το οποίο έχει ευνοϊκή επίδραση στη μάθηση της ανάγνωσης. Η μάθηση της ανάγνωσης με τη σειρά της, έχει ως συνέπεια τη βελτίωση του επιπέδου της φωνολογικής επίγνωσης.

Η άποψη για τη σχέση αμοιβαιότητας και αλληλεπίδρασης έχει υποστηριχθεί από αρκετούς ερευνητές σε διαφορετικές γλώσσες (όπως π.χ. από τους Perfetti κ.α., 1987, για την αγγλική γλώσσα , τους Wimmer κ.α., 1991 , για τη γερμανική γλώσσα, κ.α.) . Σύμφωνα με αυτούς η συνειδητοποίηση της φωνημικής δομής του προφορικού λόγου δεν εκδηλώνεται αυθόρμητα αλλά είναι αποτέλεσμα της διδασκαλίας και μάθησης της ανάγνωσης. Καθώς το παιδί μαθαίνει να διαβάζει, ταυτόχρονα αποκτά επίγνωση για κάποιες αρχές που διέπουν τη δομή του ορθογραφικού συστήματος, πράγμα το οποίο έχει ως συνέπεια την ανακάλυψη των ανάλογων αρχών που διέπουν την φωνημική δομή του προφορικού λόγου.

Η άποψη για τη σχέση αμοιβαιότητας και αλληλεπίδρασης φαίνεται να ενισχύεται από τα αποτελέσματα της έρευνας του Hatcher . Για τον σκοπό αυτό σχημάτισε 4 ομάδες παιδιών ηλικίας 7 ετών τα οποία αντιμετώπιζαν δυσκολίες στη μάθηση της ανάγνωσης της αγγλικής γλώσσας. Τα παιδιά αυτά εξασκούσαν για 30 λεπτά κάθε μέρα και για διάστημα 20 εβδομάδων στα εξής : η πρώτη ομάδα στην ανάγνωση και στην εξάσκηση για την απόκτηση της φωνολογικής επίγνωσης, η δεύτερη ομάδα μόνο στην ανάγνωση, η τρίτη ομάδα μόνο στην εξάσκηση για την απόκτηση της φωνολογικής επίγνωσης και η τέταρτη ομάδα ακολουθούσε το κανονικό πρόγραμμα του σχολείου. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι τα παιδιά της τρίτης ομάδας που είχαν εξασκηθεί στη φωνολογική επίγνωση παρουσίασαν τη μεγαλύτερη πρόοδο στην απόκτηση της επίγνωσης για τη φωνολογική δομή του προφορικού λόγου, τα παιδιά της πρώτης ομάδας που είχαν εξασκηθεί παράλληλα στην ανάγνωση και τη φωνολογική επίγνωση παρουσίασαν τη μεγαλύτερη πρόοδο στη μάθηση της ανάγνωσης. Η καλύτερη αναγνωστική πρόοδος των παιδιών αυτών αποδόθηκε στη σύνδεση της αναγνωστικής δραστηριότητας με την απόκτηση της επίγνωσης για τη φωνολογική δομή του

προφορικού λόγου. (Παπούλια- Τζελέπη Παναγιώτα, 2001. Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

3.4. Η σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ορθογραφημένης γραφής

Στη διεθνή επιστημονική κοινότητα, το ερευνητικό έργο για τη μελέτη της μάθησης και διαδικασίας της ορθογραφημένης γραφής είναι μικρότερο σε σχέση με το αντίστοιχο έργο για τη μελέτη της ανάγνωσης , εντούτοις υπάρχουν αρκετές ερευνητικές μελέτες οι οποίες υποστηρίζουν τη μεγάλη σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και μάθησης της ορθογραφημένης γραφής.

Η σχέση μεταξύ φωνολογικής επίγνωσης και της μάθησης της ορθογραφημένης γραφής αποδείχθηκε ότι ήταν τουλάχιστον του ίδιου ή και μεγαλύτερου βαθμού σε σχέση με την αντίστοιχη σχέση της φωνολογικής επίγνωσης με την ανάγνωση (Πόρποδας , 1989, Porpodas, 1989, 1991b,1995a,1999, Πόρποδας & Παλαιothόδωρου, 1990, Πόρποδας κ.ά., 1991, Porpodas & Palaiothodorou, 1999a, 1999b). Σε ανάλογη διαπίστωση έχουν καταλήξει και άλλοι ερευνητές, οι οποίοι μάλιστα έχουν επισημάνει ότι η φωνολογική επίγνωση είναι περισσότερο αναγκαία για τη μάθηση και διεκπεραίωση της ορθογραφίας παρά της ανάγνωσης (Lundberg κ.ά., 1988, Rohl & Tunmer, 1988, Torneus, 1984).

Η Treiman και οι συνεργάτες της (Treiman,1985,1991,1992, Bruck & Treiman, 1990, Treiman & Zukowski, 1988) επιχείρησαν όχι απλώς να εξετάσουν την γενική σχέση μεταξύ της φωνολογικής επίγνωσης και της ορθογραφικής ικανότητας στην αγγλική γλώσσα, αλλά και να διερευνήσουν ορισμένες λεπτομέρειες αυτής της σχέσης. Για τον σκοπό αυτό μελέτησαν τα ορθογραφικά λάθη τόσο σε ειδικές περιπτώσεις παιδιών με δυσκολίες στη φωνολογική επίγνωση όσο και σε περιπτώσεις παιδιών τα οποία, σε σύγκριση με τους ενήλικους, είχαν διαφορετικής “ποιότητας” φωνολογική επίγνωση. Τα συμπεράσματα ήταν τα εξής : πρώτο ότι η αδυναμία διάκρισης των φωνημικών δομικών στοιχείων του αρχικού τμήματος της συλλαβής είναι δυνατόν να προκαλέσει ορθογραφικά προβλήματα και , δεύτερο, ότι ορισμένα ορθογραφικά λάθη των παιδιών προέρχονται από την ασαφή γνώση των φωνητικών δομικών στοιχείων που παρατηρούνται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (π.χ. κάτι ανάλογο που συμβαίνει με τις ελληνικές περιπτώσεις του /ξ/ για το /ks/ και του /ψ/ για το /ps/) (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002).

3.5. ΜέταΦΩΝ τεστ

Η επίδοση σε μεταφωνολογικά έργα είναι δυνατόν να ενισχυθεί κατά τη νηπιακή ηλικία με στόχο την πρόληψη αναγνωστικών δυσκολιών σε επίπεδα αποκωδικοποίησης (Snowling, Goulandris & Stackhouse 1994, Torgesen 2002, Vlodgraven & Verhoeven 2007). Για το σκοπό αυτό η Επιτροπή Έρευνας του Πανελλήνιου Συλλόγου Λογοπεδικών κατασκεύασε και στάθμισε το *Τεστ Μεταφωνολογικής και Αναγνωστικής Ετοιμότητας ως προς τη φωνολογική επίγνωση – Μέτα ΦΩΝ τεστ*, ένα εργαλείο που μπορεί με ακρίβεια να ανιχνεύσει πιθανές δυσκολίες στην ανάγνωση και να καθοδηγήσει στο σχεδιασμό προγράμματος αντιμετώπισης γιατί : (α) Καταγράφει τα αναπτυξιακά στάδια φωνολογικής επίγνωσης , (β) αποσαφηνίζει το βαθμό δυσκολίας των δραστηριοτήτων , και (γ) διευκρινίζει ποια από τα κριτήρια αξιολόγησης έχουν υψηλή προγνωστική ισχύ για την επιτυχή εκμάθηση της ανάγνωσης. (Γιαννετοπούλου Αγγελική & Γιαλάμας Βασίλης & Κιρότιν Λιουντμίλα, 2007)

3.5.1. Δομή και περιεχόμενο του ΜέταΦΩΝ τεστ

Ως προς τη δομή το τεστ διακρίνεται σε δύο μέρη :

- Το Αναπτυξιακό Μέταφων τεστ (πλήρης χορήγηση) για τις ηλικίες 3;10- 6;6 ετών, με διαγνωστικό χαρακτήρα. Όλες οι απαραίτητες πληροφορίες για τη διάγνωση αλλά και το σημείο εκκίνησης της ενδεχόμενης θεραπευτικής παρέμβασης σύμφωνα με το ατομικό αναπτυξιακό προφίλ ενός παιδιού, παρέχονται στη μορφή της πλήρους χορήγησης 37 κριτηρίων αξιολόγησης τα οποία αξιολογούν το βαθμό κατάκτησης και το ρυθμό ανάπτυξης της φωνολογικής επίγνωσης στην προσχολική ηλικία. Τα κριτήρια αξιολόγησης κατανέμονται σε τρία γλωσσολογικά επίπεδα : της ρίμας (ομοιοκαταληξίας), της συλλαβής και του φωνήματος, τα οποία αποτελούν τις τρεις κλίμακες του τεστ. Η πλήρης χορήγηση διαρκεί μία με μιάμιση ώρα.
- Το ανιχνευτικό ΜέταΦΩΝ τεστ (Βραχεία χορήγηση) για της ηλικίες 5;0-7;0 ετών, με χαρακτήρα πρώιμου εντοπισμού δυσκολιών Αναγνωστικής Ετοιμότητας ως προς τη φωνολογική επίγνωση. Η Ανίχνευση Αναγνωστικής Ετοιμότητας πραγματοποιείται με τη χορήγηση της βραχείας μορφής του τεστ στα 15 κριτήρια αξιολόγησης, που έχουν στόχο να μετρήσουν το βαθμό συνειδητοποίησης , εκ μέρους του παιδιού, της ύπαρξης μικρότερων

φωνολογικών τεμαχίων από αυτό της λέξης. Η ικανότητα αυτή αναδύεται στη πρώιμη νηπιακή ηλικία, συνυφαίνεται με την αναγνωστική ικανότητα καθώς το παιδί εκτίθεται σε ερεθίσματα έντυπων λέξεων μέσω ευκαιριών γραμματισμού και εμπεδώνεται με τη συστηματική διδασκαλία εκμάθησης της ανάγνωσης και της γραφής. Για την βραχεία χορήγηση απαιτούνται 25΄ έως 30΄.

Τα 15 κριτήρια αξιολόγησης είναι : *κλίμακα ρίμας* : 1) εντοπισμός ρίμας χωρίς ένδειξη με λέξη στόχο ,*Κλίμακα συλλαβής* : 2) εντοπισμός αρχικής συλλαβής με συλλαβική ένδειξη και λέξη στόχο, 3) εντοπισμός αρχικής συλλαβής χωρίς συλλαβική ένδειξη, με λέξη στόχο, 4) διάκριση διαφορετικού 5) προσθήκη αρχικής συλλαβής 6) απαλοιφή αρχικής συλλαβής 7) αντικατάσταση αρχικής συλλαβής *κλίμακα φωνήματος* : 8) εντοπισμός αρχικού φωνήματος με φωνημική ένδειξη 9) εντοπισμός αρχικού φωνήματος με φωνημική ένδειξη και λέξη στόχο, 10) απομόνωση αρχικού φωνήματος , 11) εντοπισμός αρχικού φωνήματος χωρίς φωνημική ένδειξη, με λέξη στόχο, 12) διάκριση διαφορετικού, 13) κατάτμηση λέξεων σε φωνήματα , 14) προσθήκη αρχικού φωνήματος και 15) απαλοιφή αρχικού φωνήματος.
(Γιαννετοπούλου Αγγελική & Γιαλάμας Βασίλης & Κιρπότην Λιουντμίλα, 2007)

Ως προς το περιεχόμενο το ΜέταΦΩΝ τεστ διαρθρώνεται σε τρεις γλωσσολογικές κλίμακες : Ρίμα, Συλλαβή και φώνημα.

Πριν ξεκινήσει η κάθε κλίμακα τα παιδιά ευαισθητοποιούνται στο φωνολογικό τεμάχιο που θα ακολουθήσει . Για την ευαισθητοποίηση στη ρίμα τα παιδιά καλούνται να συμπληρώσουν τις ομοιοκαταληξίες σε ένα τραγούδι (Bradley 1980). Για την ευαισθητοποίηση στη συλλαβή και στο φώνημα δημιουργήθηκαν καρτέλες που περιλαμβάνουν δραστηριότητες επισήμανσης και αναγνώρισης.

Τα κριτήρια αξιολόγησης που εμπεριέχονται σε κάθε κλίμακα ομαδοποιούνται σύμφωνα με τη συνθετότητα της δομής τους , η οποία προσδιορίζει και το βαθμό δυσκολίας τους , και σύμφωνα με τη θέση που κατέχει το φωνολογικό τεμάχιο στη λέξη. (Γιαννετοπούλου Αγγελική & Γιαλάμας Βασίλης & Κιρπότην Λιουντμίλα, 2007)

Η φωνολογική επίγνωση έχει δυο επίπεδα αναπαράστασης τα οποία ο Gombert (1992) έχει ονομάσει αντίστοιχα επιγλωσσικό (epilinguistic) και μεταγλωσσικό (metalinguistic). Το επιγλωσσικό επίπεδο αναφέρεται στην οργάνωση της φωνολογικής δομής της γλώσσας η οποία είναι ακόμα ασαφής. Αντίθετα, το

μεταγλωσσικό επίπεδο αναφέρεται στην οργάνωση της φωνολογικής δομής της γλώσσας η οποία είναι σαφής και τα στοιχεία της οποίας μπορούν να αναλυθούν. (Πόρποδας Κωνσταντίνος Δ., 2002)

Στο επιγλωσσικό επίπεδο εντάσσονται τα κριτήρια εντοπισμού φωνολογικών τεμαχίων. Πρόκειται για έργα επισήμανσης στα οποία το παιδί καλείται να αναγνωρίσει ένα συγκεκριμένο φωνολογικό τεμάχιο που εμπεριέχεται σε μια λέξη είτε το εντοπίζει συγκρίνοντας λέξεις μεταξύ τους. Όσα από τα κριτήρια του τεστ απαιτούν κάποιο είδος επισήμανσης συνοδεύονται από εικόνες για να διευκολυνθεί η μνήμη εργασίας. Πάντα ο εξεταστής ονομάζει τις εικόνες και στα παραδείγματα και στα ερωτήματα. Τα κριτήρια εντοπισμού έχουν διαφορετικό βαθμό δυσκολίας και επιμερίζονται σε υποομάδες :

- Κριτήριο εντοπισμού με ένδειξη φωνολογικού τεμαχίου (Yopp 1988). Το παιδί καλείται να εντοπίσει την λέξη που αρχίζει από ή τελειώνει στη συλλαβή ή στο αρχικό φώνημα που λέει ο εξεταστής. Παράδειγμα : « μουστάκι, λάμπα , τακούνι, μπότα. Ποια λέξη αρχίζει από 'μου' ; ».
- Κριτήριο εντοπισμού με ένδειξη φωνολογικού τεμαχίου και λέξη στόχο (Dominguez 1996). Το παιδί καλείται να εντοπίσει ποια από τις τρεις λέξεις έχει την ίδια αρχική ή τελική συλλαβή ή αρχικό φώνημα με τη λέξη –στόχο. Παράδειγμα : «καρέκλα, καλύβα , τραπέζι, ζακέτα». (Δείχνοντας την καρέκλα). «αυτή η λέξη αρχίζει από 'κα' . Ποια άλλη λέξη αρχίζει από 'κα' ; ».
- Κριτήριο εντοπισμού χωρίς ένδειξη φωνολογικού τεμαχίου με λέξη στόχο (Stanovich et al. 1984). Το παιδί καλείται να εντοπίσει ποια από τις τρεις λέξεις έχει την ίδια ρίμα ή την ίδια αρχική ή την ίδια τελική συλλαβή ή το ίδιο αρχικό φώνημα με τη λέξη- στόχο χωρίς να το επισημάνει ο εξεταστής. Παράδειγμα : « εδώ είναι μια σκάλα. Θα πω τρεις λέξεις. Θέλω να βρεις ποια λέξη ακούγεται ίδια στο τέλος με τη σκάλα. Άκου : σκάλα (παύση) πόρτα , ζώνη, μπάλα.»
- Κριτήριο απομόνωσης φωνολογικού τεμαχίου (Lewkowicz 1980, Lundberg et al. 1980). Το παιδί καλείται να απομονώσει την αρχική ή τελική συλλαβή ή το αρχικό φώνημα των λέξεων. Παράδειγμα : « θ..ησαυρός. από ποια φωνούλα αρχίζει;»
- Κριτήριο απόφασης μέσω σύγκρισης ζευγών (Lundberg et al. 1980, Stanovich et al. 1984). Το παιδί καλείται να αποφασίσει για την ομοιότητα ή διαφορά δύο λέξεων σε επίπεδο αρχικής ή τελικής συλλαβής ή αρχικού φωνήματος.

Παράδειγμα : «θα πω δυο λέξεις και θα βρεις αν τελειώνουν στο ίδιο κομμάτι ή όχι. Άκου : ρίζα –μπλούζα. Πες τα και εσύ. Τελειώνουν στο ίδιο κομμάτι; »

- Κριτήριο διάκρισης διαφορετικού (Lazo et al. 1997 , Stanovich et al. 1984) . Σε μια σειρά τεσσάρων, λέξεων το παιδί καλείται να εντοπίσει ποια λέξη δεν ταιριάζει με τις άλλες τρεις, δηλαδή αυτή που δεν αρχίζει ή δεν τελειώνει σε ίδια συλλαβή ή δεν αρχίζει από το ίδιο φώνημα όπως οι υπόλοιπες. Παράδειγμα: « σουβλάκι, σανίδα, σιντριβάνι, καλάμι. Βρες ποια λέξη δεν αρχίζει από την ίδια φωνή .»

- Κριτήρια Εύρεση λέξεων

- ο Σε δίστιχα (Bradley 1980) . Το παιδί καλείται να βρει τη λέξη που συμπληρώνει ένα δίστιχο. Παράδειγμα « Να ο Νίκος στο ποτάμι που ψαρεύει με ..... ».
- ο Με ανάκληση λεξιλογίου (Dominguez 1996, Stanovich et al. 1984). Παρουσιάζεται μια λέξη -στόχος και επισημαίνεται το φωνολογικό τεμάχιο προφορικά. Το παιδί καλείται να παράγει λέξεις με συγκεκριμένο φωνολογικό κριτήριο , δηλαδή : να βρει λέξεις (ή να δημιουργήσει ψευδολέξεις) που τελειώνουν στην ίδια ρίμα π.χ. /eli/ όπως κουνέλι, βαρέλι κ.λ.π., που αρχίζουν από την ίδια συλλαβή , π.χ. /si/ όπως σημαία, σύκο κ.λ.π. , ή που αρχίζουν από το ίδιο φώνημα π.χ. από /t/ όπως τηγάνι.

Στο μεταγλωσσικό επίπεδο εντάσσονται κριτήρια αξιολόγησης που απαιτούν σύνθετη γνωστική λειτουργία και πολύπλοκη επεξεργασία για να διεκπεραιωθεί το μεταφωνολογικό έργο. Προϋποθέτουν επίσης συγκράτηση των φωνολογικών τεμαχίων στη μνήμη (Adams 1990, Adams 1990, Yopp 1988) προκειμένου να γίνει η επεξεργασία που ζητείται. Για τη διευκόλυνση του μνημονικού φορτίου οι συλλαβές ή τα φωνήματα οπτικοποιούνται με μετακινούμενα καρτελάκια.

- Κριτήρια συγκερασμού (Lewkowicz 1980, Lundberg et al. 1980). Το παιδί καλείται να συνθέσει τη λέξη αφού πρώτα ακούσει μεμονωμένα την αλληλουχία των συλλαβών ή των φωνημάτων της λέξης. Παράδειγμα: κα-πε-λο/ καπέλο , ε-χ-ω/ έχω.
- Κριτήριο κατάτμησης (Lundberg et al. 1980, Stanovich et al. 1984 , Yopp 1988) . Το παιδί καλείται να αναλύσει τη λέξη χωρίζοντάς τη σε συλλαβές ή φωνήματα αφού πρώτα την ακούσει από τον εξεταστή. Παράδειγμα: μήλο/ μη-λο, μπάλα/ μπ-α-λ-α.

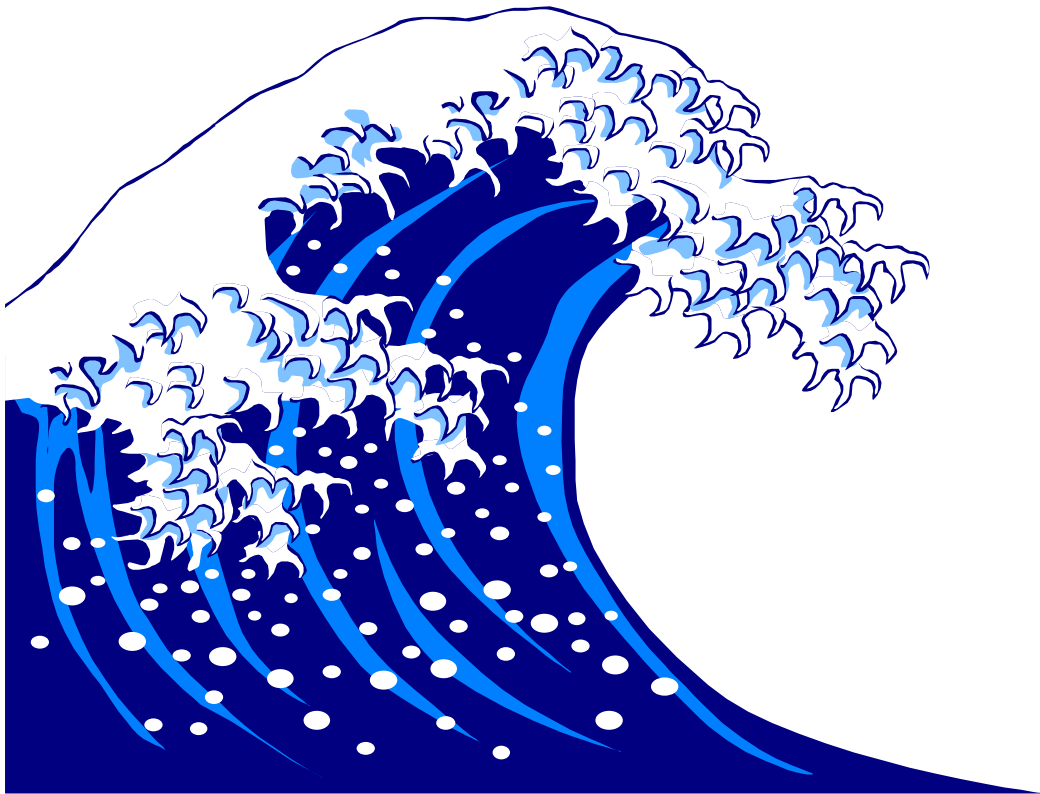
- Κριτήρια χειρισμού φωνολογικών τεμαχίων
  - ο Προσθήκη (Dominguez 1996). Το παιδί καλείται να προσθέσει μια συλλαβή ή ένα φώνημα , το οποίο δίνεται από τον εξεταστή, ώστε να δημιουργήσει μια καινούρια λέξη. Παράδειγμα : φέτα/κουφέτα.
  - ο Απαλοιφή (Lundberg et al. 1980, Stanovich et al. 1984). Το παιδί καλείται να αφαιρέσει μια συλλαβή ή ένα φώνημα, το οποίο δίνεται από τον εξεταστή, ώστε να δημιουργήσει μια καινούρια λέξη. Παράδειγμα : καμήλα/ μήλα.
  - ο Αντικατάσταση (Lewkowicz 1980, Stanovich et al. 1984). Το παιδί καλείται να αντικαταστήσει μια συλλαβή με κάποια άλλη, η οποία δίνεται από τον εξεταστή, ώστε να δημιουργήσει μια καινούρια λέξη. Παράδειγμα : μοκέτα/ρακέτα.

Από τα τρία κριτήρια χειρισμού που περιλαμβάνονται στο τεστ προκύπτουν πραγματικές λέξεις. . (Γιαννετοπούλου Αγγελική & Γιαλάμας Βασίλης & Κιρπότην Λιουντμίλα, 2007)

ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΦΩΝΗΜΑ Ο,Θ

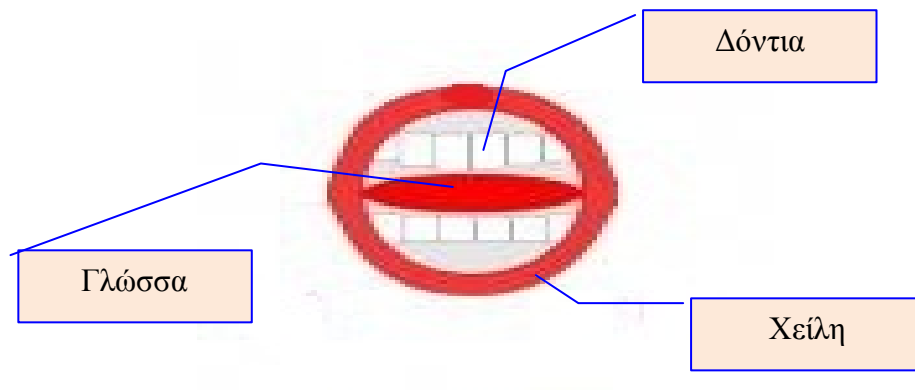
Θ, θ

θάλασσα

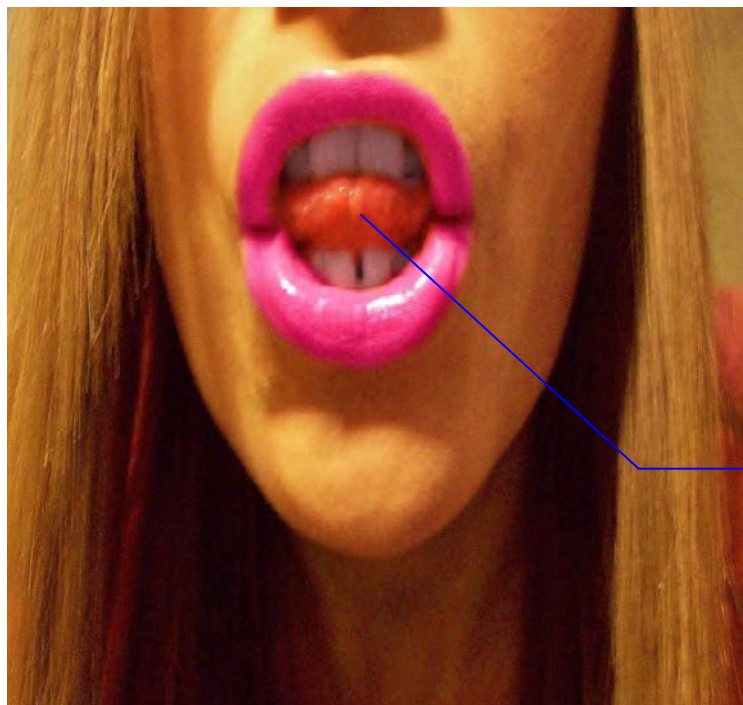
1. Τόπος και τρόπος άρθρωσης του φωνήματος στόχου [θ].

1.1. Εικόνα με την τοποθέτηση των αρθρωτών.

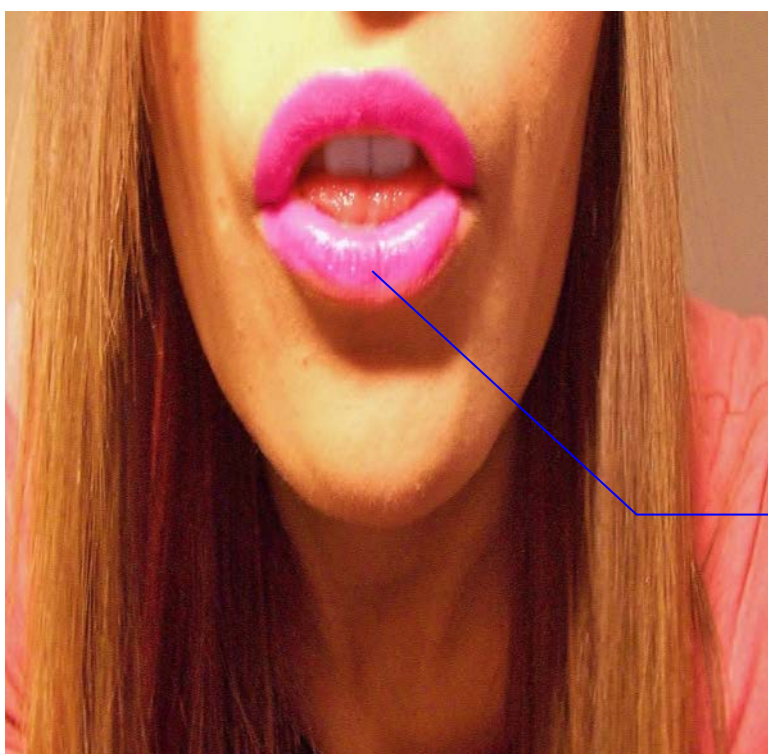
1.2. Πραγματική εικόνα με την τοποθέτηση των αρθρωτών

Βήμα 1

Τοποθέτησε τη μύτη της γλώσσας ανάμεσα από τα πάνω και τα κάτω δόντια.

Βήμα 2

Τα χείλη να έχουν ένα
ελαφρύ χαμόγελο.

βήμα 3

Τοποθέτησε το χέρι σου μπροστά από το στόμα και φύσα απαλά τον αέρα προς τα έξω. Ο αέρας πρέπει να χτυπήσει το χέρι σου.

1.3. Πάμε να πούμε μερικές φορές το **θ**.

θ...θ...θ...θ...θ

θ...θ...θ...θ...θ

θ...θ...θ...θ...θ

θ...θ...θ...θ...θ

2. Ακουστική αντίληψη του φωνήματος στόχου [θ].

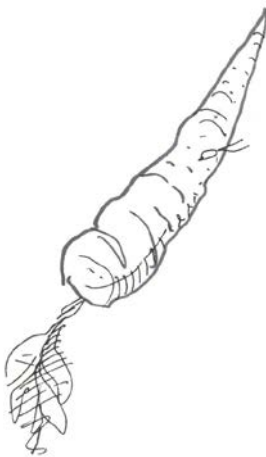
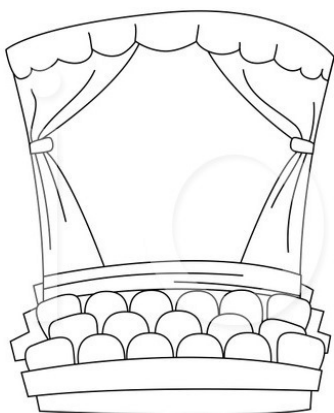
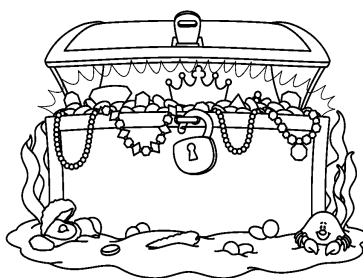
2.1. Εγώ θα λέω κάποιες φωνούλες. Κάθε φορά που θα ακούς την φωνούλα «θ» θέλω να χτυπάς παλαμάκια.

χ... θ...ρ
σ...β...θ...ν
θ...μ...τ...ζ...θ
δ...γ...θ...κ...θ...π
δ...θ...χ...ν...θ...μ...θ
ρ...β...θ...ζ...λ...ν...α...κ
ζ...θ...τ...β...θ...σ...χ...θ...π

2.2. Εγώ θα λέω κάποιες συλλαβές. Όταν ακούς τη φωνούλα «θ» θέλω να χτυπάς το χέρι σου στο θρανίο.

θα...λα...μα
βε...σε...θε...χε
νι...θι...τι...θι...ζι
πο...χο...θο...μο...θο
θου...βου...ζου...θου...λου...του

2.3. Εγώ θα λέω κάποιες λέξεις. Όποια λέξη ξεκινάει με την φωνούλα «θ» θέλω να ζωγραφίσεις την εικόνα της. Οι λέξεις είναι : γάιδαρος , πιρούνι , θεός , μαξιλάρι , θησαυρός , κότα, θέατρο , καρότο , ντομάτα.

3. Επανάληψη του φωνήματος στόχου [θ].

3.1. Επανάλαβε μετά από εμένα.

θα	θε	θι	θο	θου

αθ	εθ	ιθ	οθ	ουθ

αθά	αθέ	αθί	αθό	αθού
εθά	εθέ	εθί	εθό	εθού
ιθά	ιθέ	ιθί	ιθό	ιθού
οθά	οθέ	οθί	οθό	οθού
ουθά	ουθέ	ουθί	ουθό	ουθού

θαθά	θαθέ	θαθί	θαθό	θαθού
θεθά	θεθέ	θεθί	θεθό	θεθού
θιθά	θιθέ	θιθί	θιθό	θιθού
θοθά	θοθέ	θοθί	θοθό	θοθού
θουθά	θουθέ	θουθί	θουθό	θουθού

αθαθά	αθαθέ	αθαθί	αθαθό	αθαθού
εθεθά	εθεθέ	εθεθί	εθεθό	εθεθού
ιθιθά	ιθιθέ	ιθιθί	ιθιθό	ιθιθού
οθοθά	οθοθέ	οθοθί	οθοθό	οθοθού
ουθουθά	ουθουθέ	ουθουθί	ουθουθό	ουθουθού

θαθαθά	θαθαθέ	θαθαθί	θαθαθό	θαθαθού
θεθεθά	θεθεθέ	θεθεθί	θεθεθό	θεθεθού
θιθιθά	θιθιθέ	θιθιθί	θιθιθό	θιθιθού
θοθοθά	θοθοθέ	θοθοθί	θοθοθό	θοθοθού
θουθουθά	θουθουθέ	θουθουθί	θουθουθό	θουθουθού

3.2. Επανέλαβε μετά από εμένα τις λέξεις¹ που ακούς.

Αρχική θέση (δισύλλαβες) :

θάρρος , θάμνος , θαμπός , θέλω , θέμα , θέση , θέα ,θήκη , θηλιά ,
θυμός ,θολός , Θωμάς , θόλος

Αρχική θέση (τρισύλλαβες) :

θάλασσα , θάλαμος , θαλασσί ,θέατρο , θετικός , θερμίδα ,θυμάρι ,
θύελλα , θυμάμαι , θόρυβος , θολώνω , θολούρα

Αρχική θέση (πολυσύλλαβες) :

θαυμαστικό , θαλασσινά , θαρραλέος ,θερμοκήπιο , Θεσσαλονίκη ,
θερμόμετρο ,θηλαστικό , θηριοδασστής , θιγμένος , θωρακίζω ,
θολότητα , θολωμένος

Συμπλέγματα :

θλίψη , θρόνος , θραύση , θρανίο , θρασύς , θράσος , θρέφω , θρασύτητα ,
θρυμματίζω , θρύψαλα , θρίαμβος

Τελική θέση (δισύλλαβες):

σπαθί , βυθός , ψάθα , λάθος , βάθος , πάθη , μεθώ , ποθώ , βαθιά ,
δήθεν , ζενίθ , ζύθος , κάθε , καθώς , λίθος , μέθη , μύθος , πάθος , πείθω

Τελική θέση (τρισύλλαβες):

καλάθι , αγκάθι , ρεβίθι , βοηθώ , μάραθος , μέγεθος , Μωάμεθ ,
προσπαθώ , προωθώ , αγαθός , άνηθος , απαθής , ασταθής

Τελική θέση (πολυσύλλαβες):

παραμύθι , κολοκύθι , δεινοπαθώ , εξακολουθώ , επακόλουθο , κατακάθι,
μυστικοπαθής , εγωπαθής , πολυμαθής , προσπάθεια , σαμιαμίθι,
τσιμεντόλιθος , ακολουθώ , ανέκαθεν

Συμπλέγματα :

βαθμός , ιχθύς , μισθός , ξανθός , προχθές , ρυθμός , σταθμός

Μεσαία θέση (τρισύλλαβες):

κάθισμα , κιθάρα , μαθητής , οθόνη , κριθάρι , πιθάρι , πίθηκος ,
ρουθούνι , σκαθάρι , ήθελα , καθαρός , νοθεία , μαθαίνω , μυθικός ,
διάθεση , διαθήκη

Μεσαία θέση (πολυσύλλαβες):

καθηγητής , καθαρίστρια , αυγοθήκη , βιβλιοθήκη , κολοκυθάκια ,
κουκλοθέατρο , παπουτσοθήκη , μεθυσμένος , παράθυρο , σκηνοθέτης ,
στηθοσκόπιο

Συμπλέγματα :

έθνος , λυθρίνι , αριθμός , ασθενής , εκθέτης , χθεσινός , όρθιος , ρυθμίζω ,
προσέτω , σύνθετο , άθλημα , παρένθεση , διορθώνω , ανθωπωλείο

---

1. Οι παραπάνω λέξεις δίνονται ενδεικτικά. Υπάρχει παράρτημα λεξιλογίου στο τέλος της εργασίας.

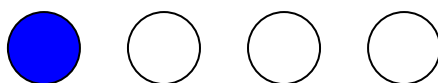
3.3 Επανέλαβε μετά από εμένα τις προτάσεις που ακούς.

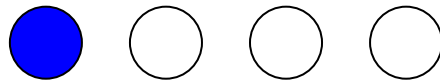
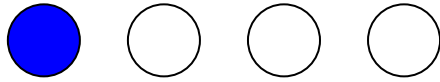
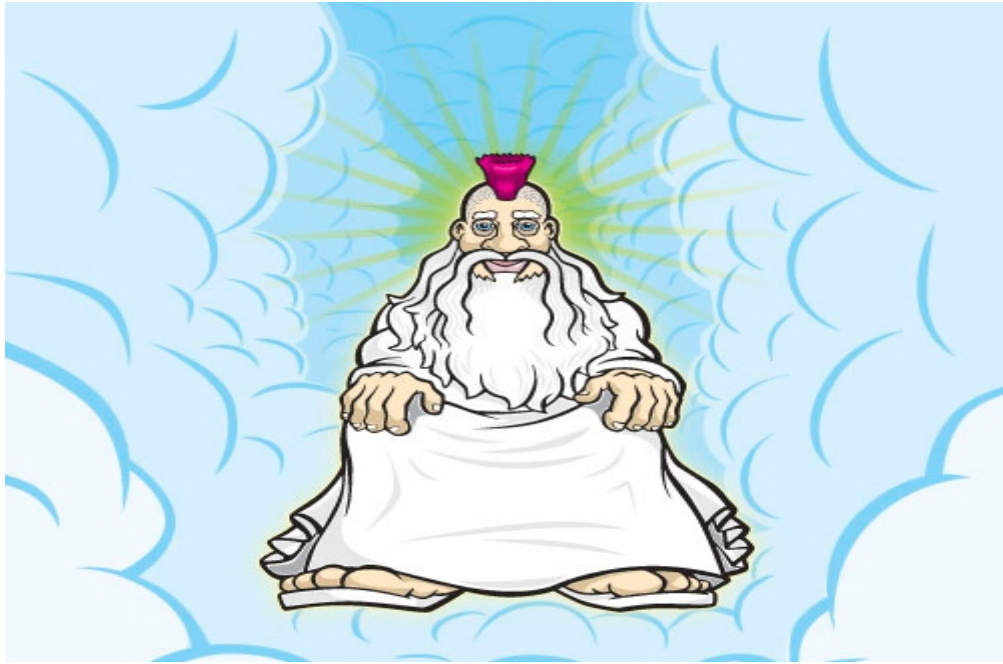
- Θέλω ένα παγωτό.
- Θέλω νερό.
- Το νερό είναι θολό.
- Θα πάω στη θάλασσα.
- Θέλω να πάω θέατρο.
- Ο Θωμάς έχει θάρρος.
- Θέλω να μάθω τα μυστικά σου.
- Έγραψα το θέμα στα μαθηματικά.
- Η θεία μου έχει ωραία θέα στο μπαλκόνι της .
- Θύμωσα με τον θείο μου τον Θωμά.
- Θα πάω στη Θεσσαλονίκη.
- Θα αγοράσω ένα σπαθί.
- Καθάρισε την οθόνη του υπολογιστή μου.
- Ο θείος μου θέλει ένα θερμόμετρο.
- Τώρα θα παίξουμε κουκλοθέατρο.
- Θέλεις να σε βοηθήσω με τα μαθήματα ;
- Ο Θάνος έσπασε το παράθυρο.
- Καθάρισε τα κολοκυθάκια.
- Ο καθηγητής σήκωσε τον μαθητή στον πίνακα.
- Έβαλα στο καλάθι άνηθο και μάραθο.
- Κάθισα δίπλα από τη βιβλιοθήκη.
- Θα ήθελα να μάθω να μην κάνω λάθη.
- Μέσα στην αίθουσα δεν έχει καμιά θέση.
- Κάθισε στη θέση σου να διαβάσεις τα μαθήματά σου.
- Η θεία μου αγόρασε μια ψάθα για τη θάλασσα.

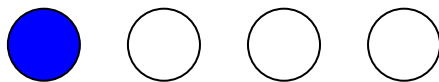
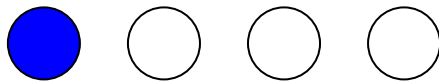
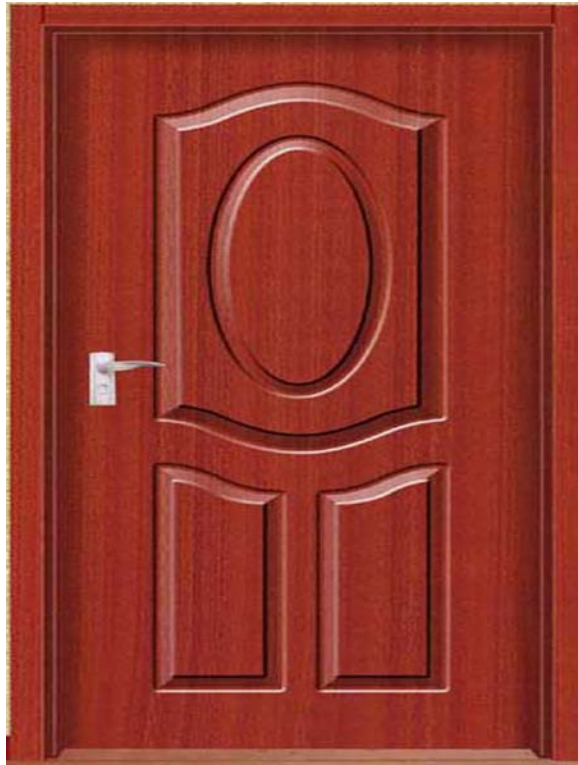
- Ο Θάνατος και η Θάλεια είδαν ένα πίθηκο.
- Καθώς μάθαινα το μάθημα μου θυμήθηκα ότι πρέπει να πλυθώ.
- Τον πεθερό του θείου μου τον λένε Θανάση Θεοδώρου.
- Κάθε μαθητής μέσα στην αίθουσα έχει το δικό του θρανίο.
- Προσπάθησα να καθαρίσω το παράθυρό μου .
- Θα ήθελες να με βοηθήσεις να μάθω να παίζω κιθάρα ;
- Θέλεις να σε βοηθήσω στα μαθηματικά ;
- Σηκώθηκα το πρωί, πλύθηκα , ντύθηκα και πήγα στο μάθημα.
- Πάμε σε άλλη θάλασσα, αυτή έχει μεγάλο βάθος .
- Η θεία μου είναι ξανθιά.
- Θα σε περιμένω στο σταθμό.
- Ο καθηγητής διόρθωσε το διαγώνισμα στα μαθηματικά.
- Ο Θανάσης κάθισε στο θρανίο δίπλα από το παράθυρο.
- Ο Θείος μου θέλει να πάει στη Θράκη.
- Χθες ήρθε η Θάλεια στο σπίτι μου.
- Δεν είχε θέση στο τρένο γι' αυτό κάθισα όρθιος .
- Θέλεις να βάλεις τα λουλούδια στο ανθοδοχείο ;
- Χθες ο καθηγητής μας έδωσε τους βαθμούς.
- Η καθαρίστρια καθάρισε το σπίτι και τώρα είναι καθαρό.
- Θεέ μου διώξε τη θλίψη από τους ανθρώπους.
- Θα προσθέσεις τους δυο αριθμούς και θα βρεις το αποτέλεσμα.
- Έμαθα ότι θέλεις να αυξηθεί ο μισθός σου.

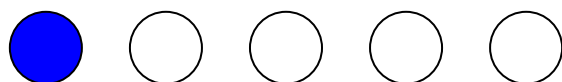
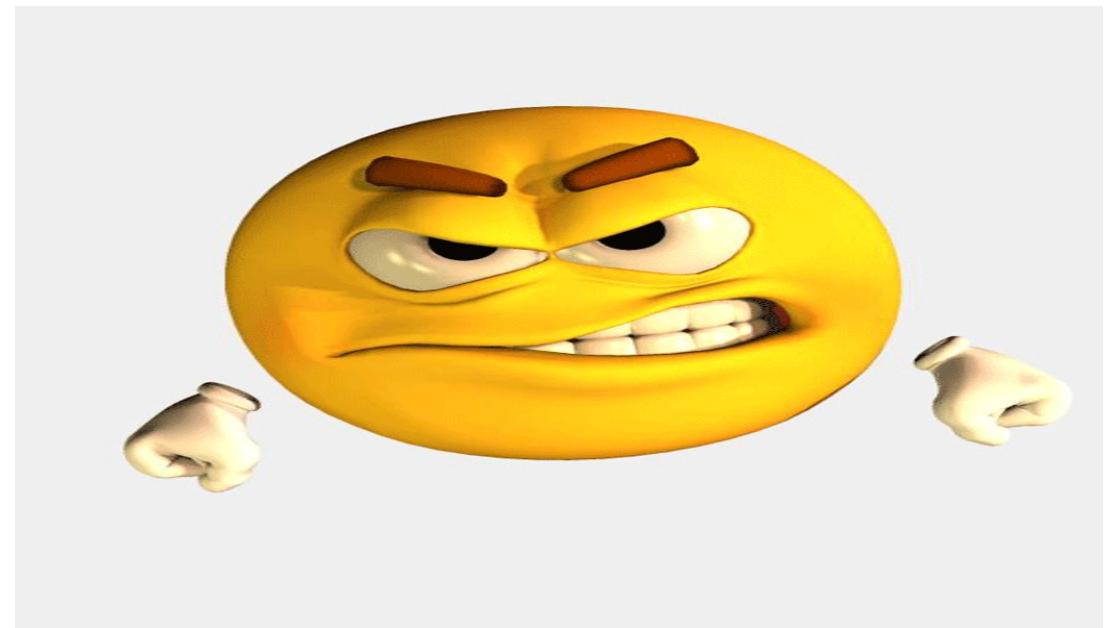
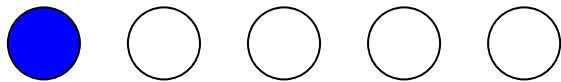
4.Εικονογραφημένο λεξιλόγιο με το φώνημα στόχο
[θ].

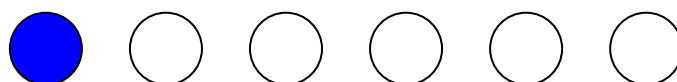
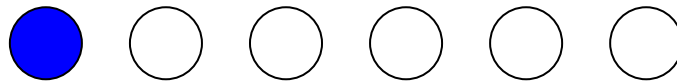
Αρχική θέση

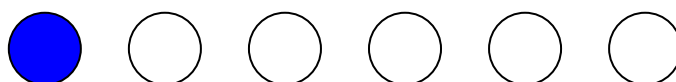
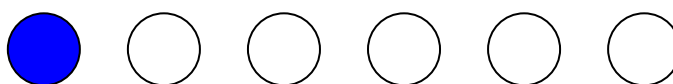
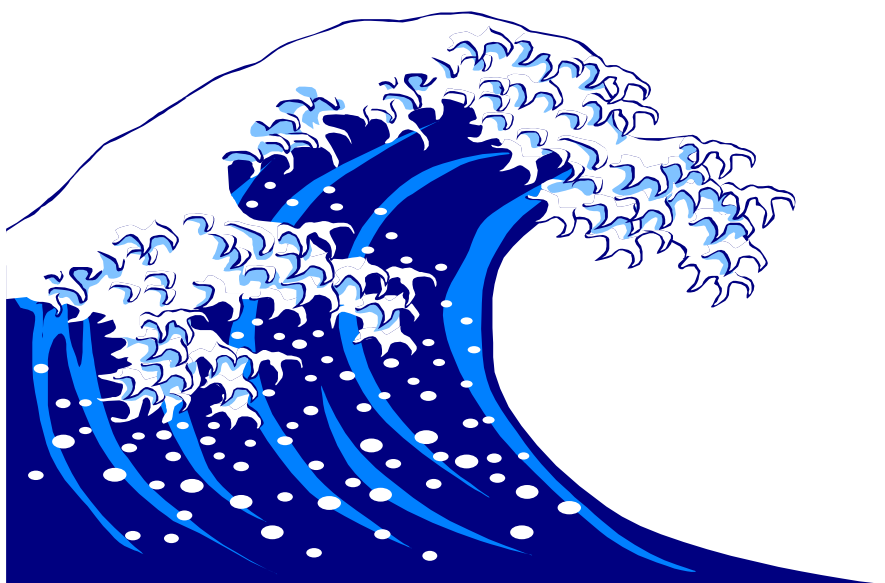

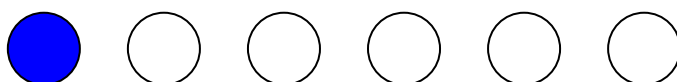
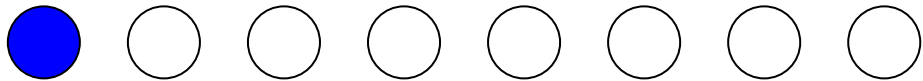
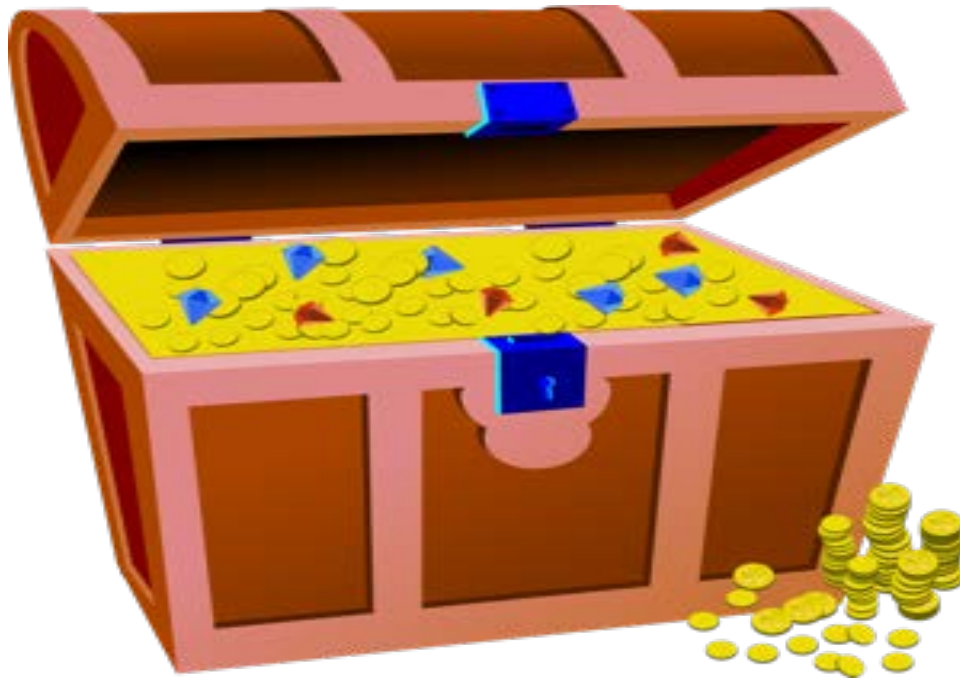

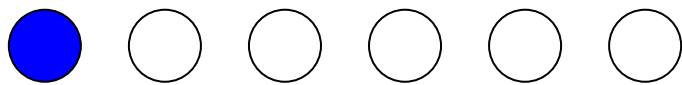
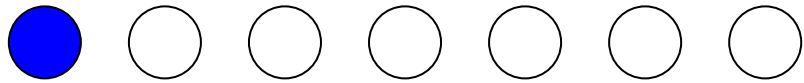

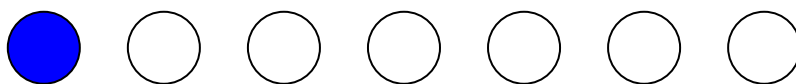
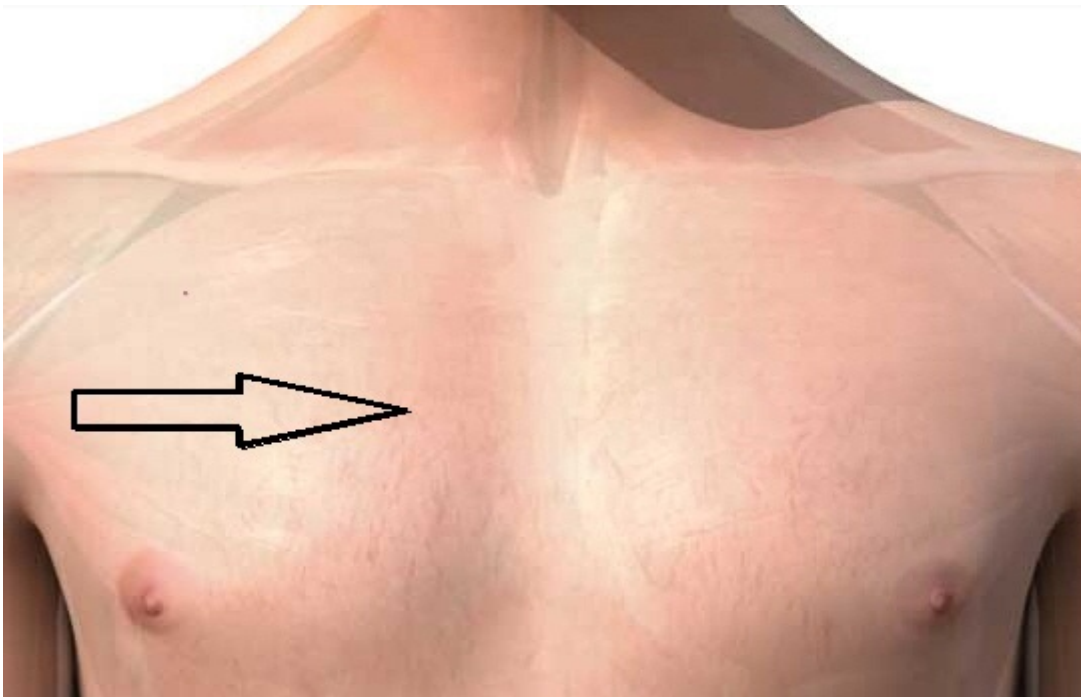
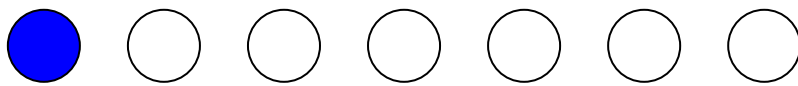

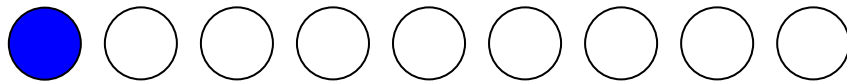

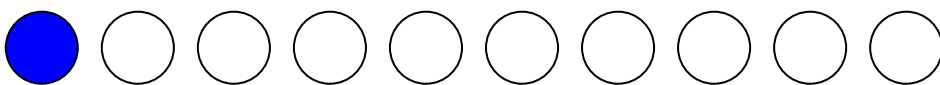
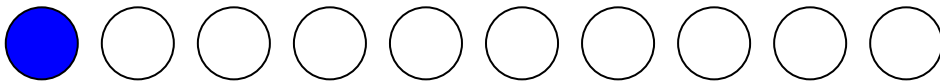
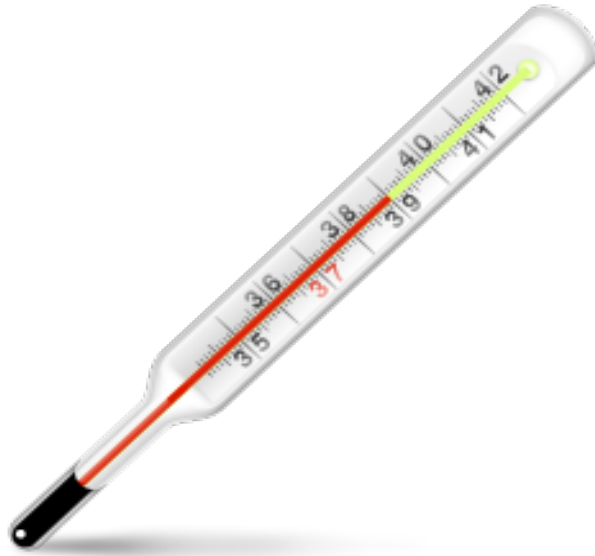

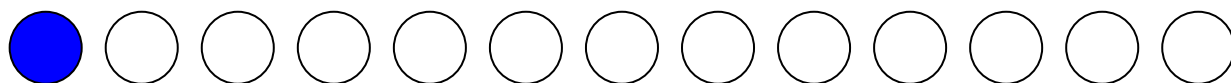
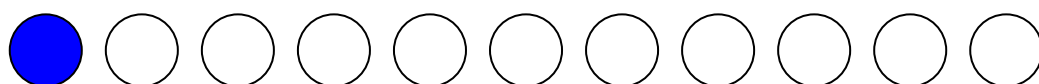

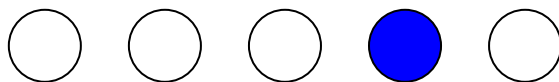
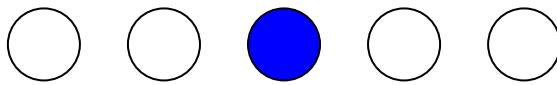

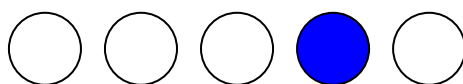
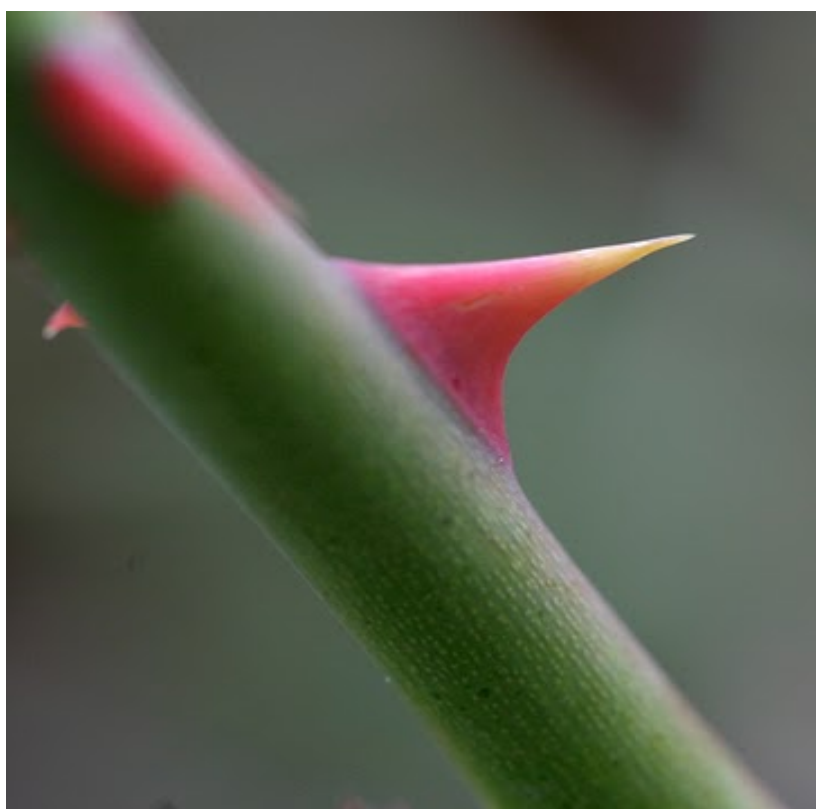
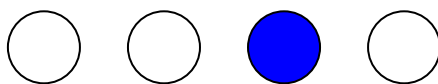

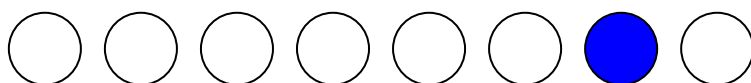
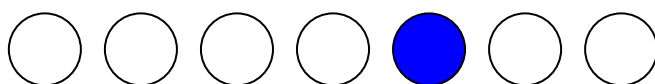

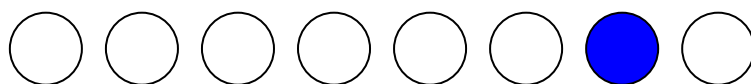
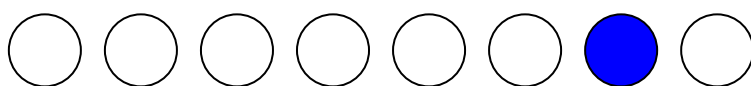
Τελική θέση

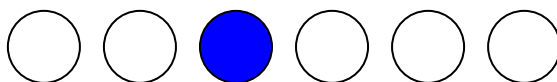
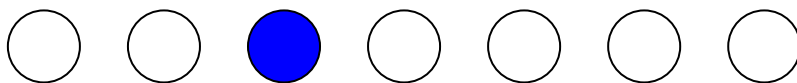

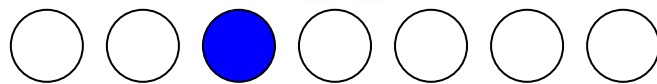
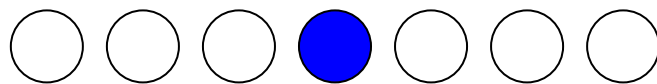

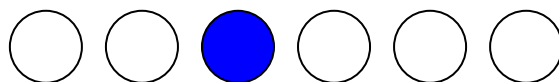
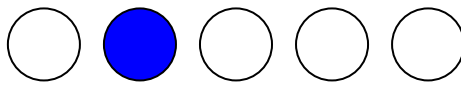

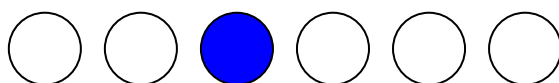
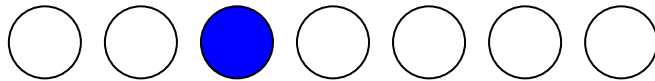
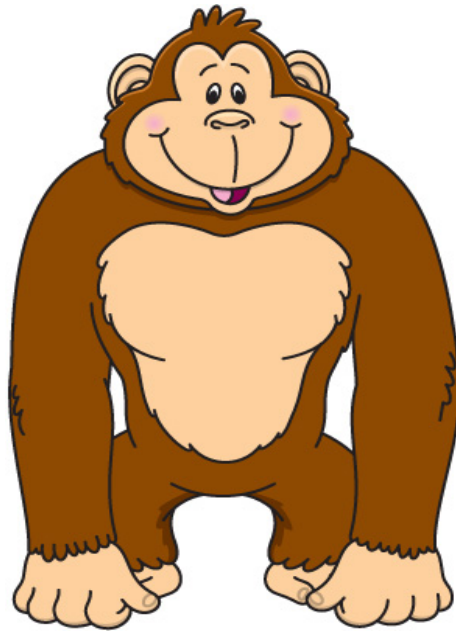

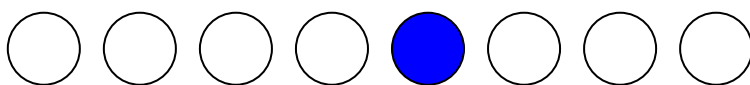
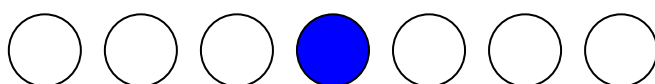
Μεσαία θέση

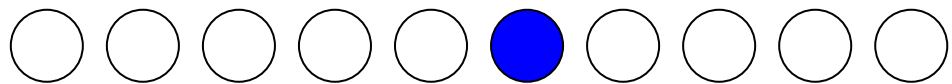
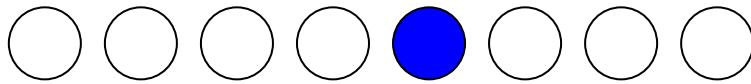
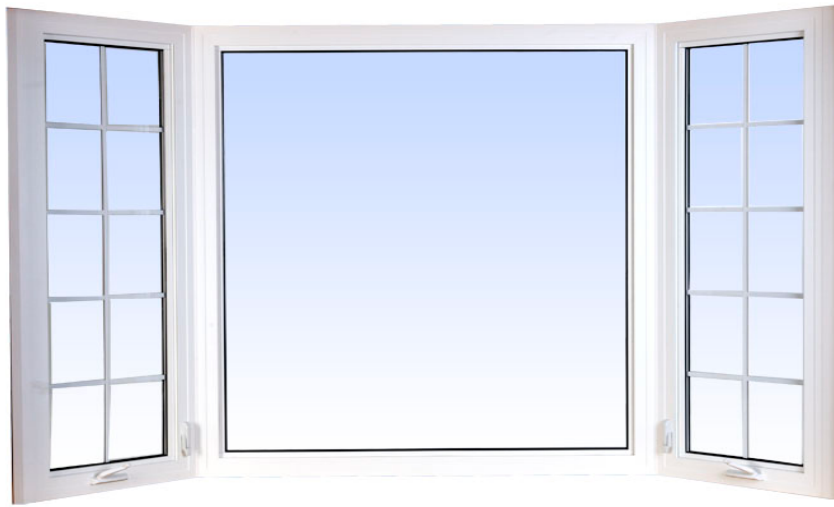

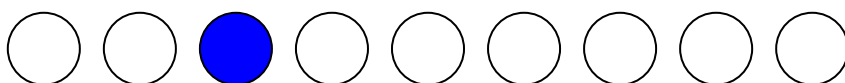
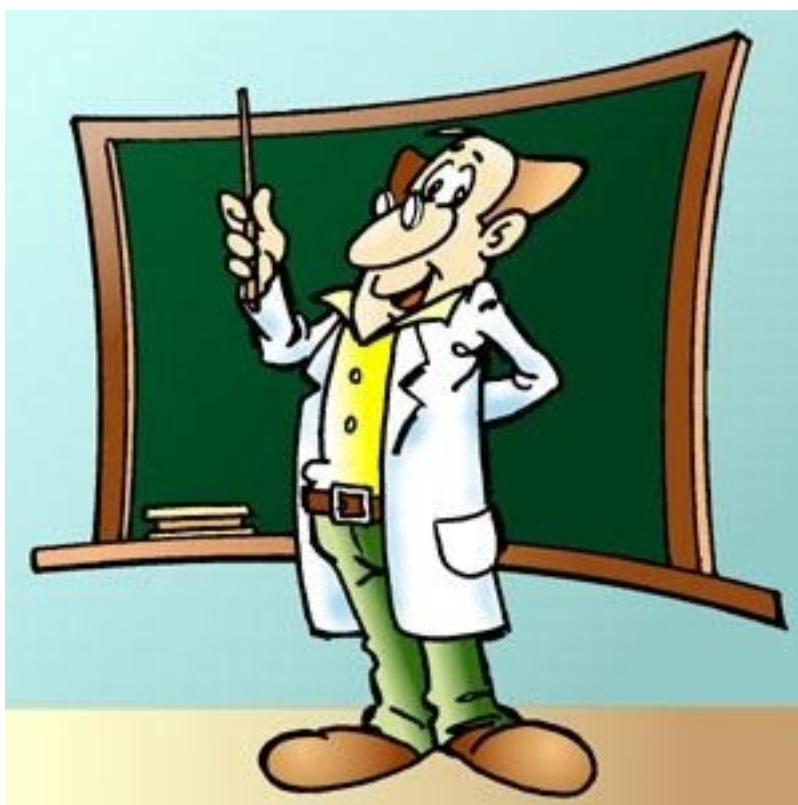
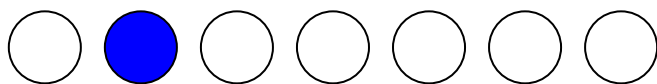

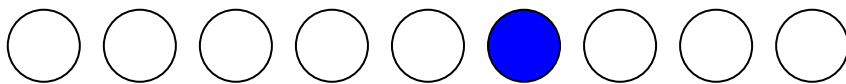
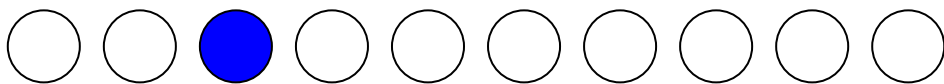

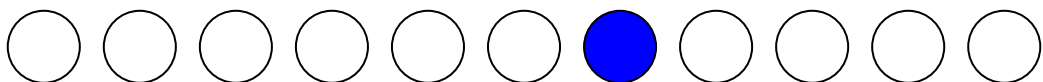
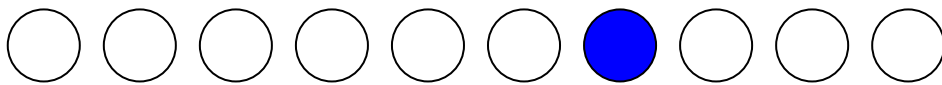

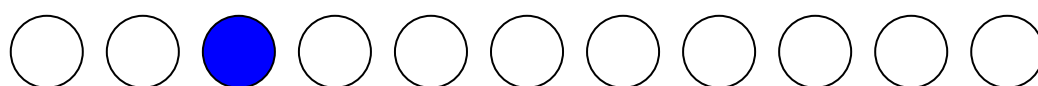
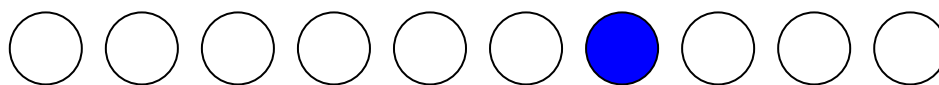

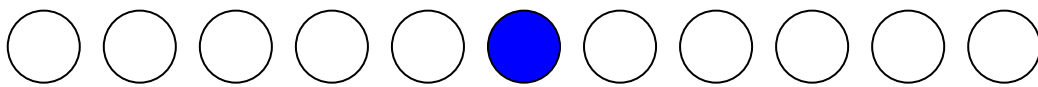

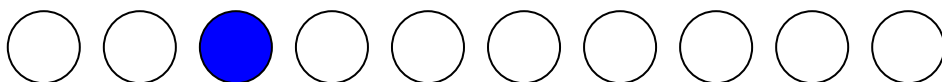

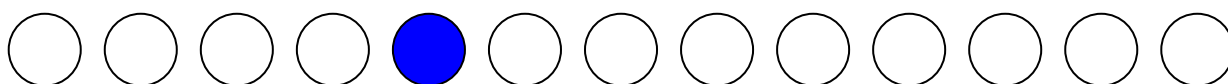
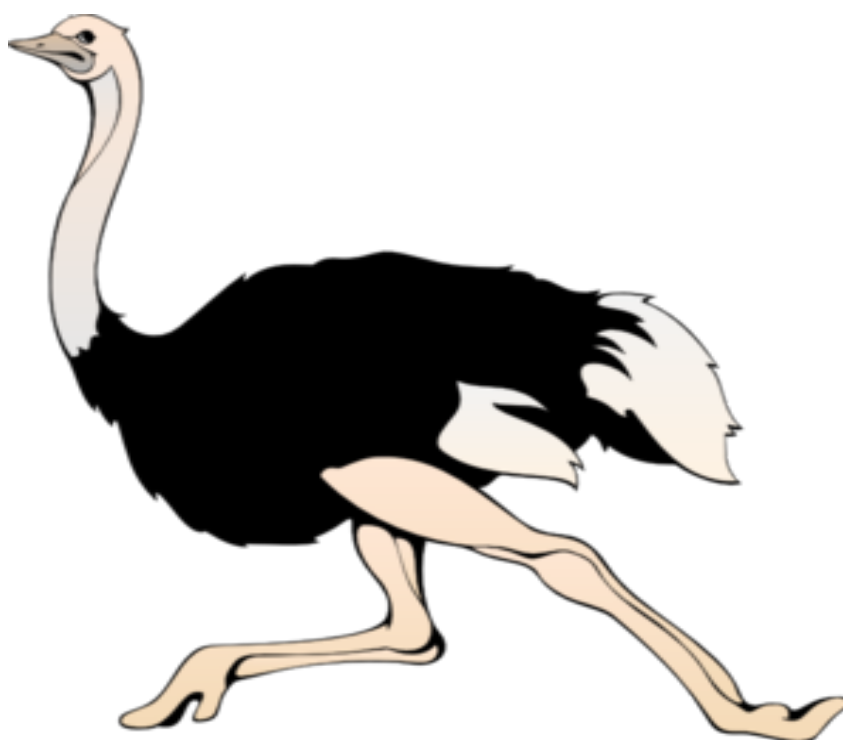
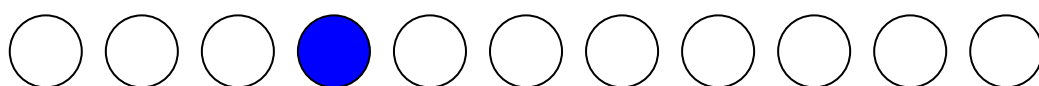

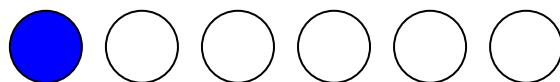
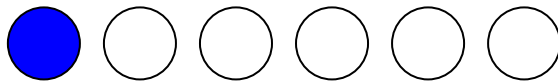

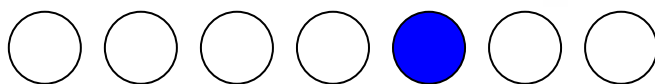
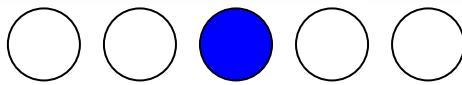
$$\begin{array}{rcl}
 & 6 & \\
 2 + 4 & = & \cancel{5} \\
 4 + 8 & = & 12 \\
 7 - 5 & = & 2
 \end{array}
 \qquad
 \begin{array}{rcl}
 & 24 & \\
 6 \cdot 4 & = & \cancel{12} \\
 3 \cdot 9 & = & 27 \\
 18 : 2 & = & 9
 \end{array}$$

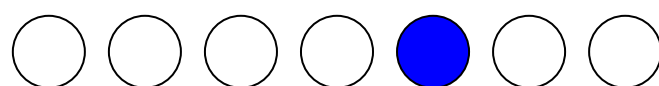
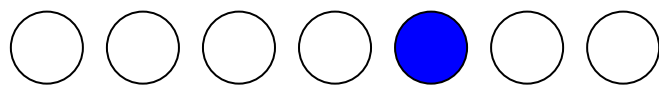

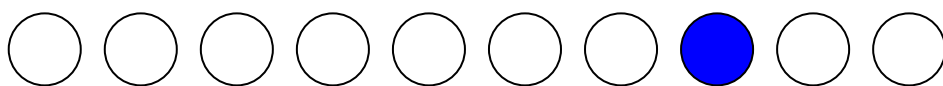

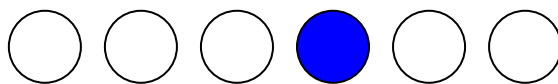
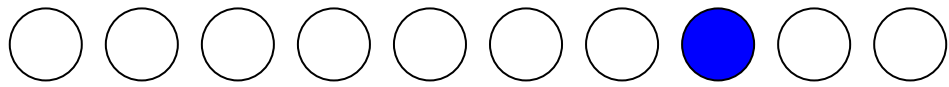
Συμπλέγματα

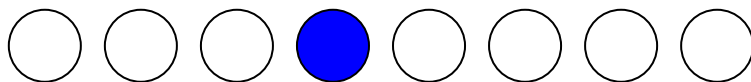
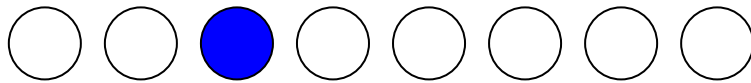
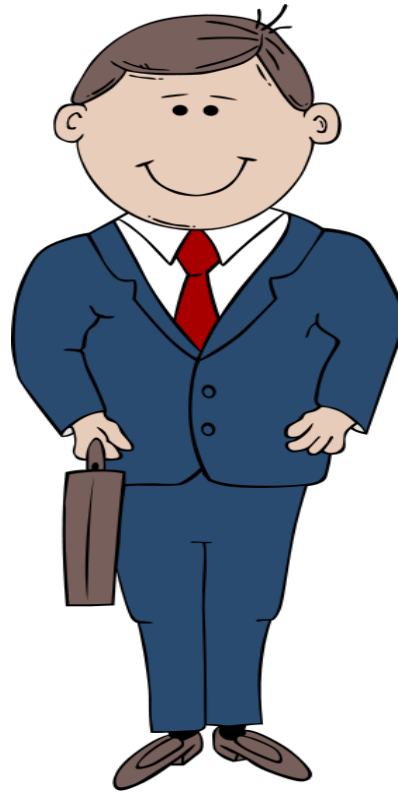

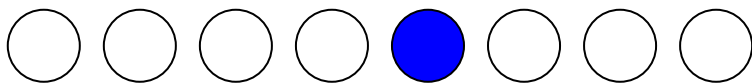
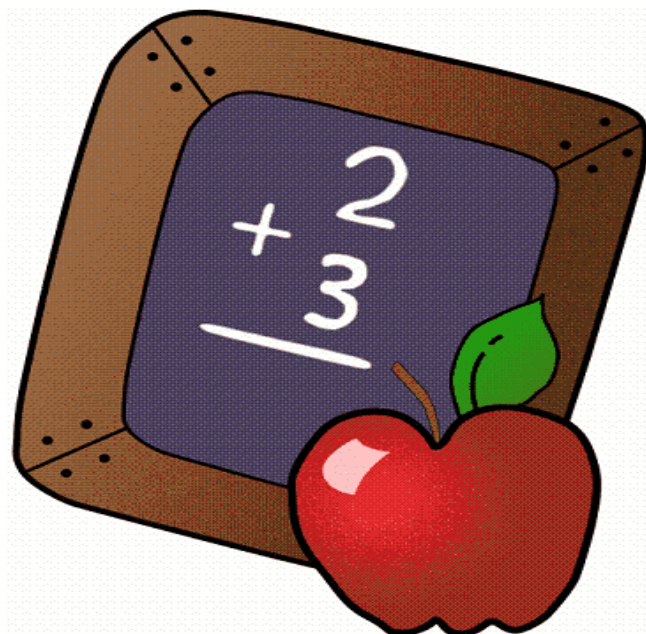
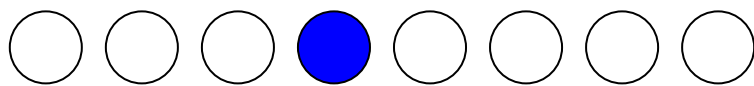

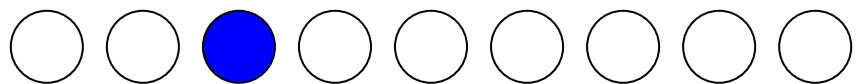
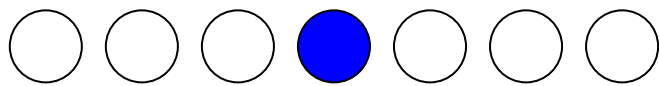

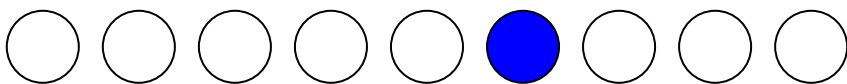
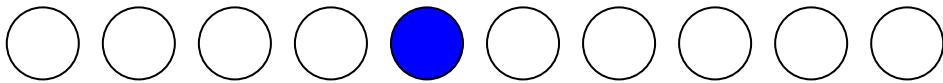

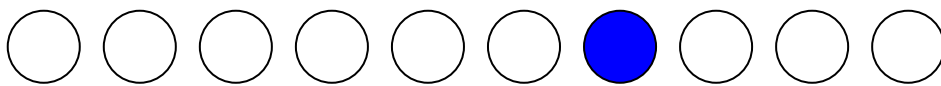
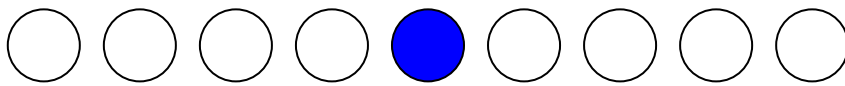

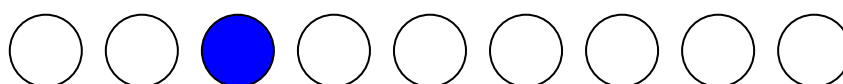
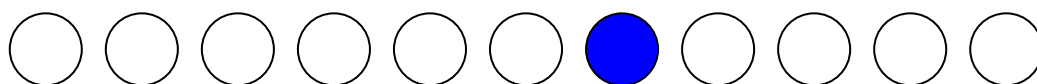

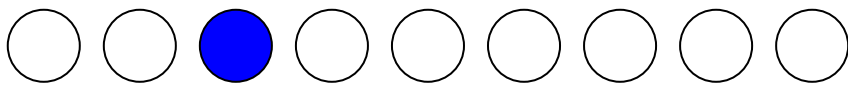
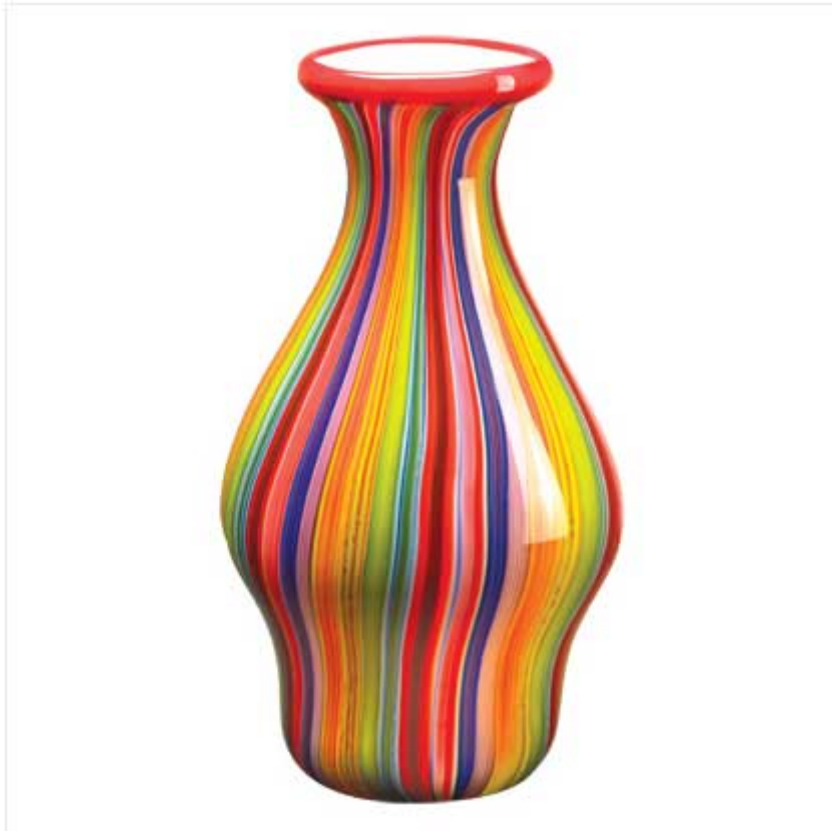

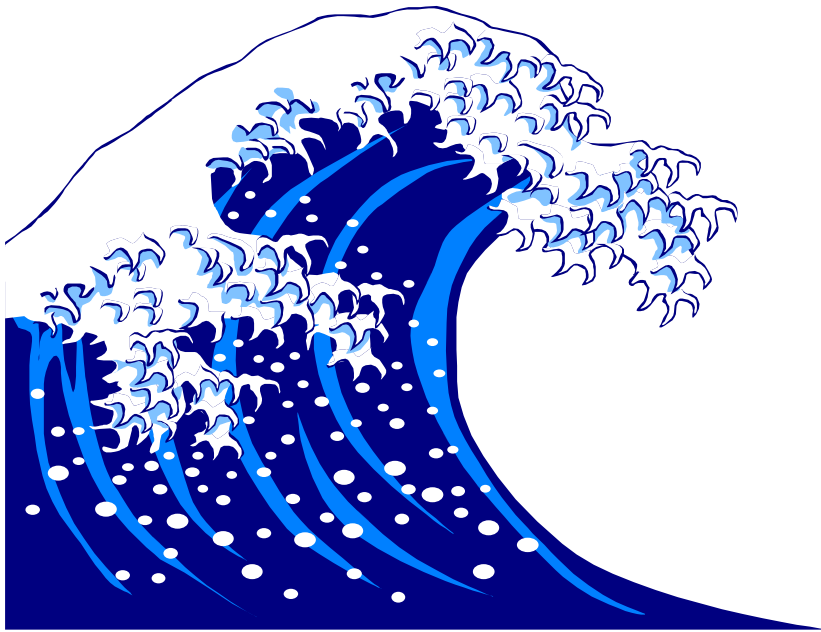

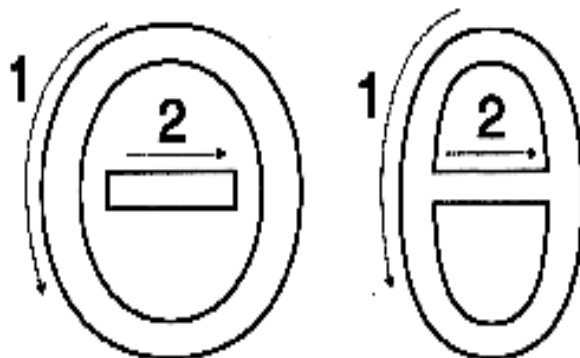
5. Ασκήσεις για οπτική αναγνώριση του
φωνήματος στόχου [θ].

Θ, θ

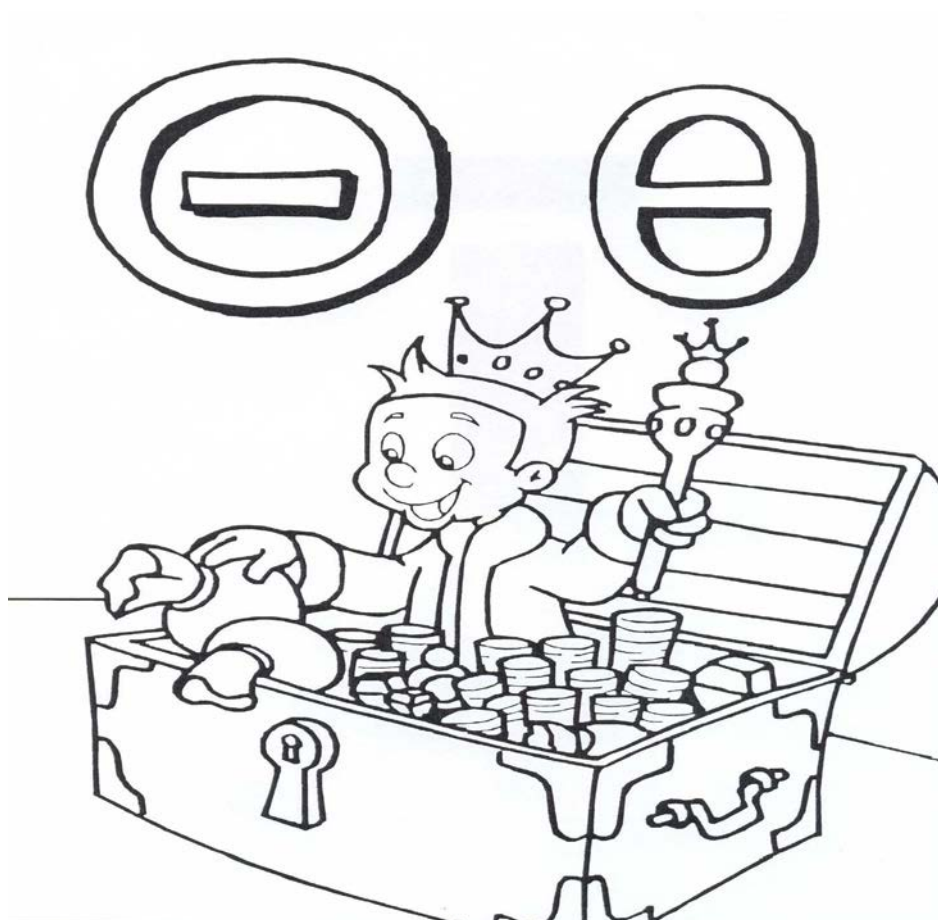

θάλασσα

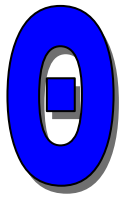
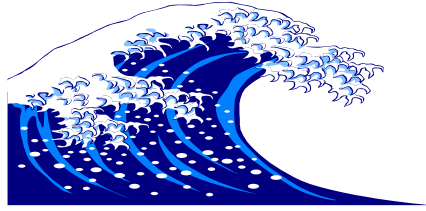
5.1. α.Χρωμάτισε το **Θ** και το **θ** ακολουθώντας τα βήματα.

β. Χρωμάτισε την εικόνα.

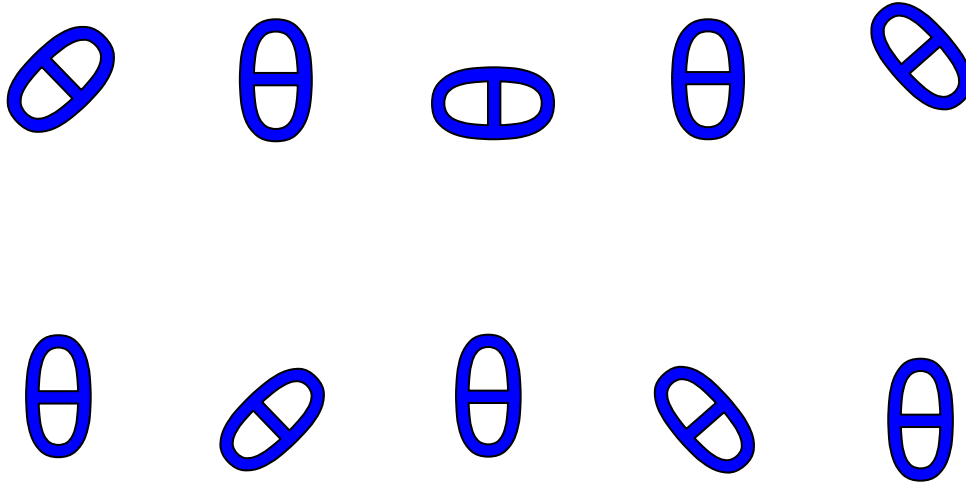

5.2. Γράψε το **Θ** και το **θ** για να το θυμάσαι.

Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ
θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ
Θ	θ	Θ	θ	Θ	θ	Θ	θ
Θ							
θ							

5.3. Τα **θ** τρελάθηκαν ! κύκλωσε μόνο όσα στέκονται σωστά.

5.4. Χρωμάτισε τα πέταλα του λουλουδιού που έχουν **θ** .

5.5. Χρωμάτισε τα πέταλα του λουλουδιού που έχουν **Θ**.

5.6. Κύκλωσε τα : **Θ**.

δ	θ	μ	π	θ	ρ	θ	ν	β
σ	τ	θ	ξ	α	θ	ο	θ	τ
π	κ	λ	θ	θ	ρ	χ	σ	θ
θ	ν	β	δ	θ	ψ	θ	ζ	θ

5.7. Κύκλωσε τα : Θ .

Θ	P	Γ	Σ	Π	Θ	Δ	B
M	Θ	K	Θ	O	Θ	Π	Ω
Ψ	O	Θ	P	A	B	Θ	Θ
Ω	Θ	N	B	Θ	O	Θ	Δ

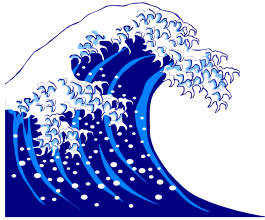
5.8. Κύκλωσε τα : Θ, θ .

π	β	θ	Δ	Θ	ρ	Ω	O
θ	Π	M	σ	θ	K	Θ	P
Ω	Θ	ρ	θ	σ	T	A	B
ο	σ	θ	Π	A	P	ψ	ζ

5.9. Χρωμάτισε τα κουτάκια της εικόνας που έχουν **θ**.

5.10. Συμπλήρωσε το **θ** που λείπει και διάβασε τις λέξεις δυνατά.

___ άλασσα

___ εός

___ ησαυρός

κι ___ άρα

πί ___ ηκος

κά ___ ισμα

καλά __ ι

σπα __ ί

παραμύ __ ι

βυ __ ός

πι __ άρι

κολοκύ __ α

5.11 Σχημάτισε τις συλλαβές και γραφτές στο κουτάκι.

θ

α → θα

ε → _ _

ι → _ _

ο → _ _

ω → _ _

ου → _ _

η → _ _

υ → _ _

5.12. Βάλε το **θ** μπροστά από τα φωνήεντα για να σχηματίσεις τις συλλαβές . Στη συνέχεια γράψε τις συλλαβές δίπλα.

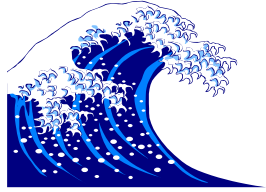
..... α	....	....	....	....
..... ε	....	....	....	....
..... ι	....	....	....	....
..... ο	....	....	....	....
..... ω	....	....	....	....
..... ου	....	....	....	....
..... η	....	....	....	....
..... υ	....	....	....	....

5.13. Συμπλήρωσε το γράμμα που λείπει και διάβασε δυνατά.

θα	θε	τι	το	τω	του	τη	τυ
.... α	.... ε	.... ι	.... ο	.... ω	.... ου	.... η	.... υ
θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ ....
.... α	.... ε	.... ι	.... ο	.... ω	.... ου	.... η	.... υ
θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ	θ ....

5.14. Σχημάτισε τις συλλαβές και συμπλήρωσε τις λέξεις.
Τόνισε όπου χρειάζεται.

Θ

α → → __ λασσα

ε → → __ ός

η → → __ κη

ω → → __ ρακας

5.15. Κύκλωσε τις συλλαβές που έχουν : θ .

δα θα μα πα θα ρα θα να
σε τε θε ξε με θε χε θε
πι κι λι θι θι ρι χι θι
θο νο βο δο θο ψο θο ζο
που θου βου ρου θου δυο χου

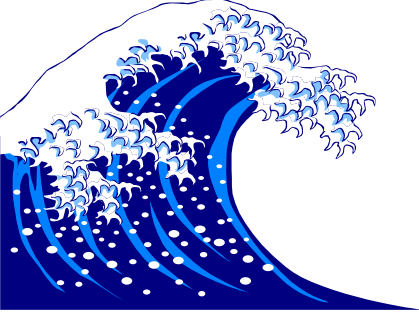
5.16. Κύκλωσε τις συλλαβές που έχουν : Θ .

ΘΑ ΡΑ ΓΑ ΣΑ ΠΑ ΘΑ ΔΑ
ΜΕ ΘΕ ΚΕ ΘΕ ΘΕ ΠΕ ΔΕ
ΨΙ ΠΙ ΡΙ ΒΙ ΘΙ ΘΙ ΞΙ
ΤΟ ΘΟ ΝΟ ΒΟ ΘΟ ΘΟ ΔΟ
ΘΟΥ ΠΟΥ ΧΟΥ ΒΟΥ ΛΟΥ ΘΟΥ

5.17. Βάλε σε κύκλο τις συλλαβές **θα , θε , τι , το**
ή του στις παρακάτω λέξεις.

θέλω	θάλασσα	θάμνος
βυθός	σπαθί	κιθάρα
κάθισμα	ψάθα	κολοκύθα
θέατρο	ανθοδέσμη	πρόσθεση
πιθάρι	σκαθάρι	ανθοδοχείο
καλάθι	ρουθούνι	θερμόμετρο
θόρυβος	αγκάθι	ανθολόγιο
ηθοποιός	αίθουσα	κολοκύθι
οθόνη	μάραθος	καθαρίστρια

5.18. Διάλεξε τη σωστή συλλαβή , χρωμάτισε το κουτάκι που βρίσκεται και συμπλήρωσε τη για να φτιάξεις την λέξη.

	θα
	θε
	τι
	θο
	θου
___ λασσα	

	θα
	θε
	τι
	θο
	θου
___ ός	

	θα
	θε
	τι
	θο
	θου
κι___ ρα	

	θα
	θε
	τι
	θο
	θου
κά___ σμα	

	θα
	θε
	τι
	το
	του
ο ____ νη	

	θα
	θε
	τι
	το
	του
ρου ____ νι	

	θα
	θε
	τι
	το
	του
καλά ____	

	θα
	θε
	τι
	το
	του
βυ ____ ς	

5.19. Κύκλωσε τη σωστή συλλαβή και συμπλήρωσε τη για να φτιάξεις τη λέξη , τόνισε όπου χρειάζεται .

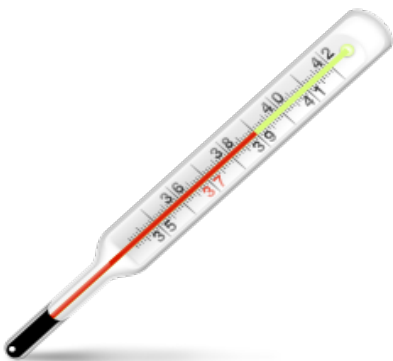

θα

βα

δα

____ **μνος**

ζε

θε

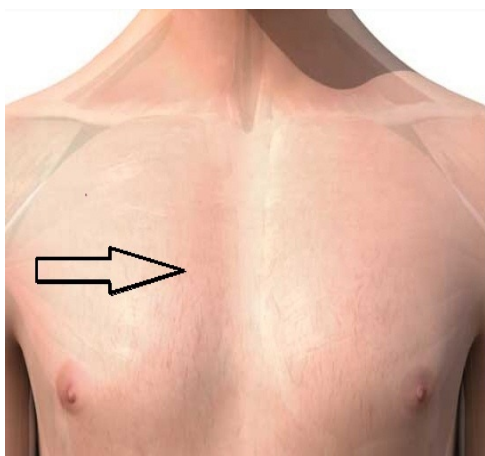
ρε

____ **ρμόμετρο**

κη   δη   θη

___ σαυρός

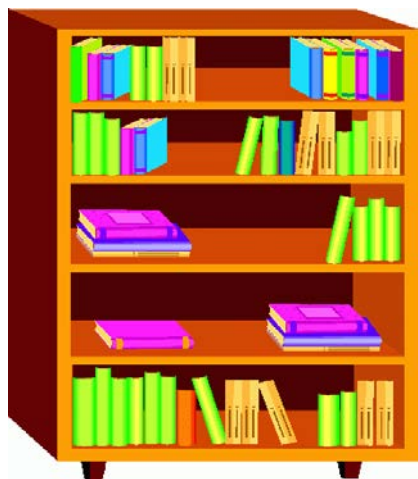
βω   θω   δω   σω

___ ρακας

βα   δα   γα   θα

κα ____ ρίστρια

θη   ση   πη   ρη

βιβλίο ____ κη

μι δι τι ρι

κά ____ σμα

θο βο νο δο

ο ____ νη

χο δο θο βο

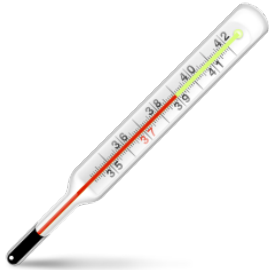
βυ ____ ς

γι βι δι θι

παραμύ ____

5.20. Συμπλήρωσε τη συλλαβή που λείπει για να σχηματίσεις την λέξη , τόνισε όπου χρειάζεται.

___ ρμόμετρο

___ μνος

κα ___ ρίστρια

η ___ ποιος

σκηνο ___ της

παραμύ ___

βυ ____ ς

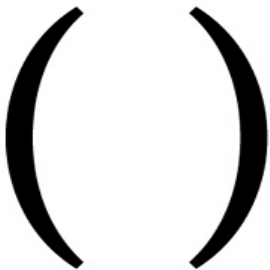
καλά ____

αν ____ δέσμη

σκα ____ ρι

παρέν ____ ση

ρου ____ νι

5.21. Συμπλήρωσε με **θα , θε , τι , το ή του ,**
τόνισε και διάβασε δυνατά τις λέξεις.

___ __ λασσα

___ __ ος

___ __ μνος

___ __ ση

___ __ ατρο

κι ___ __ ρα

κα ___ __ σμα

πι ___ __ ρι

ρου ___ __ νι

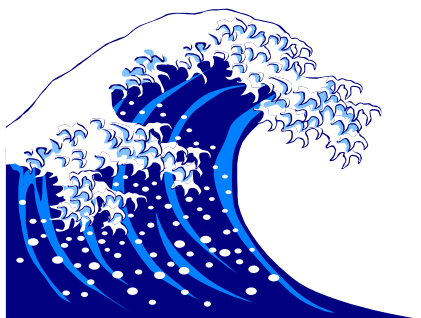
σπα ___ __

βυ ___ __ ς

καλα ___ __

5.22. Χρωμάτισε τα κουτάκια.

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θα**

θάλασσα

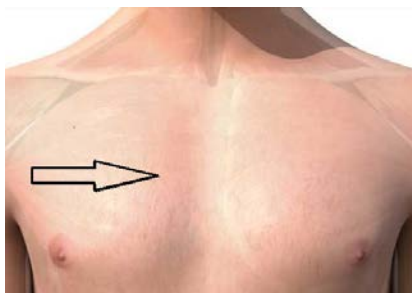
Χρωμάτισε το κουτάκι του **θε**

θεός

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θω**

θώρακας

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θη**

θήκη

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θα**

κιθάρα

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θη**

πίθηκος

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θου**

ρουθούνι

Χρωμάτισε το κουτάκι του **θι**

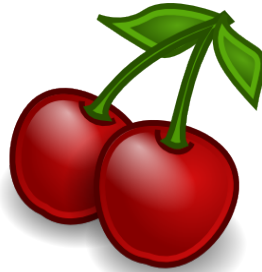
καλάθι

5.23. Κύκλωσε τις εικόνες οι οποίες ξεκινάνε με το **θ**.

θεός

κεράσι

θύρα

μπάλα

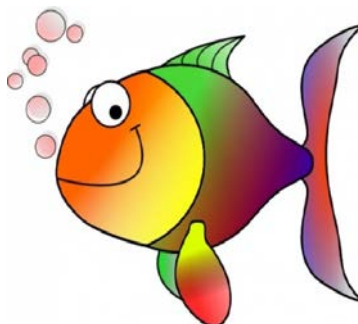
ποτήρι

θησαυρός

θρόνος

ψάρι

θυμάρι

5.24. Κύκλωσε τις λέξεις που αρχίζουν από Θ .

θέλω	βέλος	δέντρο	θάλασσα
κότα	θάμνος	παγωτό	θύρα
πήρα	λαγός	θέατρο	νερό
καράβι	θρανίο	θώρακας	βασιλιάς
πάπια	θυμάρι	δράκος	θεός

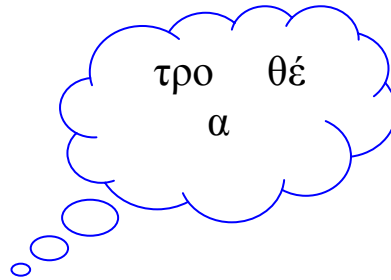
5. 25. Κύκλωσε τις λέξεις που έχουν Θ .

κασέτα	μαθητής	πιθάρι	αμάξι
κιθάρα	πεπόνι	δάχτυλο	πατίνι
κολοκύθι	βάτραχος	αγκάθι	πέτρα
τραπέζι	ρουθούνι	χαρτόνι	ψάθα
κάθισμα	βιολί	οθόνη	βέλος

5.26. Βρες το **Θ,θ** στις προτάσεις και χρωμάτισέ το .

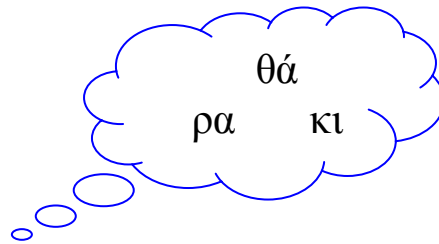
- > Ο Θάνατος έσπασε το παράθυρο.
- > Έβαλα στο καλάθι άνηθο και μάρταθο.
- > Μέσα στην αίθουσα δεν έχει καμιά θέση.
- > Η θεία μου αγόρασε μια ψάθα για τη θάλασσα.
- > Δεν είχε θέση στο τρένο γι' αυτό κάθισα όρθιος .
- > Έμαθα ότι θέλεις να αυξηθεί ο μισθός σου.

5.27. Βαλε τις συλλαβές στη σωστή σειρά και γράψε τη λέξη.
Οι εικόνες θα σε βοηθήσουν.

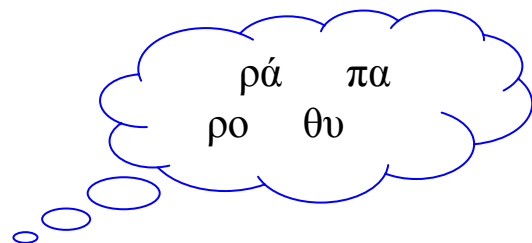
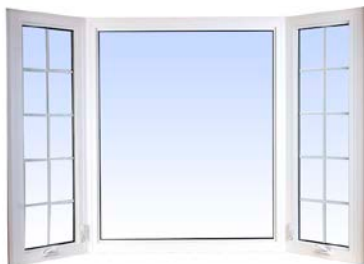

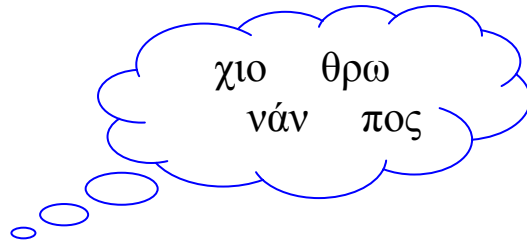

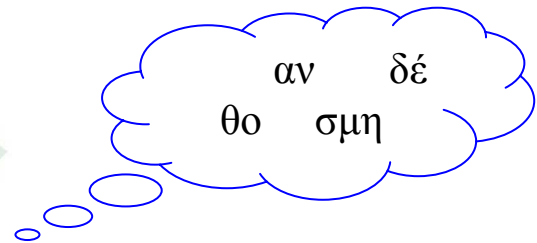

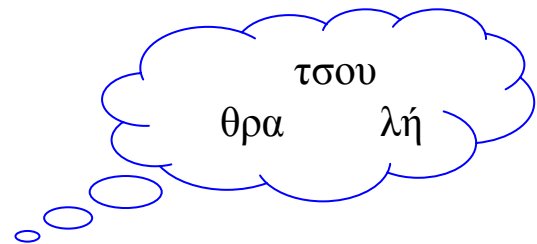

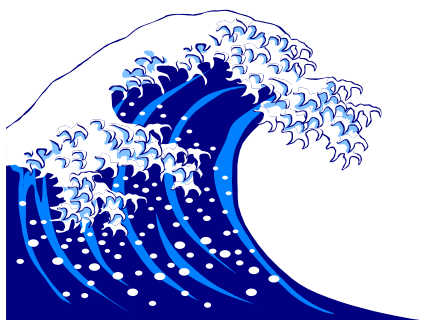
5.28. Βάλε τις συλλαβές στη σωστή σειρά και γράψε τη λέξη.

5.29. Γράψε τι δείχνει η εικόνα .

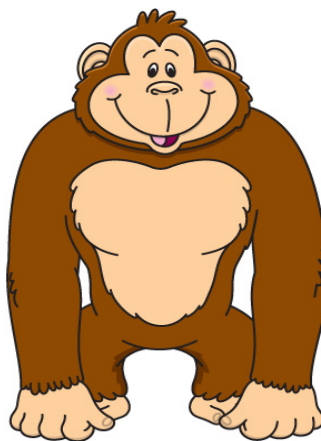
.....

.....

.....

.....

.....

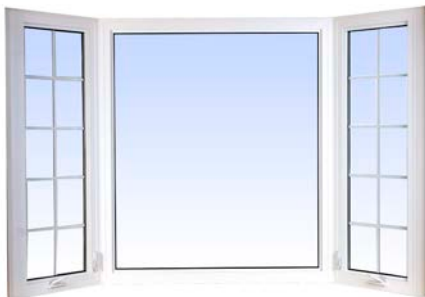
.....

.....

.....

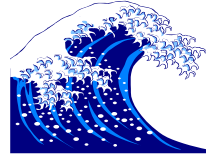
.....

.....

5.30. Συμπλήρωσε την πρόταση και διάβασε δυνατά. Οι εικόνες θα σε βοηθήσουν.

→ Ο Θάνος πήγε για μπάνιο στη _____.

→ Θέλω να μάθω να παίζω _____ .

→ Οι πειρατές βρήκαν τον χαμένο _____.

→ Ο θείος μου πήγε στο _____
μαζί με τη θεία μου .

→ Ο _____ τρώει μπανάνες.

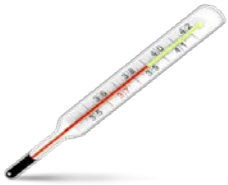
→ Θα φτιάξω ένα _____ .

→ Θέλω να κάνω _____ .

→ Ο βασιλιάς κάθισε στο _____ του.

→ Έβαλα _____ γιατί είμαι άρρωστος.

→ Κάθισα στην _____ για να

διαβάσω ένα _____.

→ Έβαλα στο _____ μια

_____ .

→ Κάθισα στο _____ δίπλα στο

_____ .

5.31. Κύκλωσε τη σωστή λέξη και διάβασε τις προτάσεις.

- **Θέλω / βέλω** να πάω διακοπές .
- Θα πάω στη **γάλασσα / θάλασσα** για μπάνιο.
- Οι γονείς μου θα πάνε στο **βέατρο / θέατρο** .
- Έβαλα το κινητό μου στη **θήκη / μήκη** του .
- Ξέρω να παίζω **κιθάρα / κιθάρα** .
- Τις απόκριες θα ντυθώ ιππότης γι' αυτό αγόρασα ένα **σπαθί / σπαλί** .
- Το τριαντάφυλλο έχει πολλά **αγκάζια / αγκάθια** .
- Ο καθηγητής σήκωσε το **μασητή / μαθητή** στον πίνακα για να λύσει την **πρόσθεση / πρόσβεση** .
- Η θεία μου έβαλε στο **καλάθι / καλάδι** μια **κολοκύθα / καλοκύσα** .

5.32. Συμπλήρωσε την πρόταση και διάβασε δυνατά.

- Το καλοκαίρι πάμε για μπάνιο στη θ _____ .
- Οι πειρατές βρήκαν τον χαμένο θ _____ .
- Ο βασιλιάς κάθισε στο θ _____ του .
- Δεν είχε θ _____ στο λεωφορείο γι' αυτό κάθισα όρθιος .
- Θωμά βάλε το βιβλίο στη β _____ .
- Θα βάλω θ _____ για να δω αν έχω πυρετό .
- Ο π _____ τρώει πολλές μπανάνες .
- Το 6 και το 9 είναι δύο α _____ .
- Κάθομαι στο πρώτο θ _____ για να βλέπω στον πίνακα.

5.33. α. Γράψε όσες λέξεις ξέρεις που να ξεκινάνε με το γράμμα **θ .**

β. Διάλεξε 4 λέξεις από πάνω και φτιάξε προτάσεις .

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5.34. Διάβασε το κείμενο και κύκλωσε το Θ, θ .

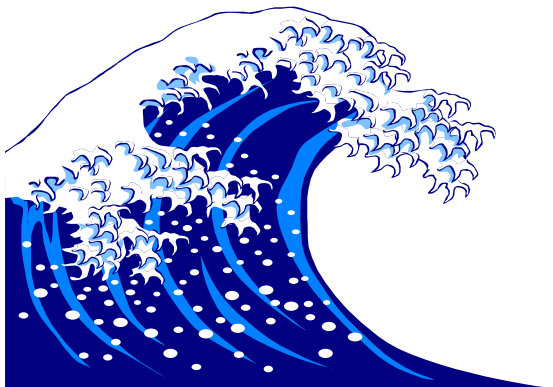
Ο Θοδωρής και ο Θανάσης

Ο Θοδωρής και ο Θανάσης
δυο θαρραλέοι ποντικοί ,
κάναν τη θερμοφόρα βάρκα
και το θερμόμετρο κουπί.
Κάναν τους θαλασσόλυκους
στη θάλασσα που βγήκαν ,
όμως τα θαλασσώσανε
και θαλασσοπνιγήκαν.

Η θάλασσα

Στη θάλασσα τη γαλανή,
που φυσά το αγέρι,
θαλασσοπούλια και παιδιά
παίζουνε το καλοκαίρι.
Τραγούδια λεν θαλασσινά
και κολυμπούν με χάρη,
θαλασσοπούλια και παιδιά
που κάνουν το βαρκάρι.

2.35. α. Διάβασε το κείμενο.

Ο Θάνος , η Ανθή και οι γονείς τους πηγαίνουν στη θάλασσα. Ο πατέρας τους φοράει ένα ψάθινο καπέλο. Η μητέρα κρατάει ένα καλάθι με τρόφιμα. Ο Θάνος θέλει να φάει παγωτό και η Ανθή θέλει να πει πορτοκαλάδα με ανθρακικό. Η μητέρα τους η Θάλεια κάθισε πάνω στη ψάθα για να διαβάσει ένα παραμύθι . Ο πατέρας τους ο Θεοκλής θέλει να παίζει κιθάρα. Άνοιξε λοιπόν τη θήκη από την κιθάρα μα η κιθάρα έλειπε. Καταλάθος πήρε την θήκη χωρίς να πάρει την κιθάρα. Έτσι ο Θεοκλής θύμωσε πολύ με το λάθος που έκανε.

β. Συμπλήρωσε τις προτάσεις με τις λέξεις που λείπουν.

Ο Θάνος , η Ανθή και οι γονείς τους πηγαίνουν στη _____
. Ο πατέρας τους φοράει ένα _____ καπέλο. Η μητέρα
κρατάει ένα _____ με τρόφιμα. Ο Θάνος θέλει να φάει
παγωτό και η Ανθή θέλει να πει πορτοκαλάδα με _____.
Η μητέρα τους η Θάλεια κάθισε πάνω στη _____ για να
διαβάσει ένα _____. Ο πατέρας τους ο Θεοκλής θέλει να
παίξει _____ .

γ. Σκέψου και απάντησε στις ερωτήσεις .

- Που πηγαίνουν ο Θάνος η Ανθή και οι γονείς τους ;

_____

- Τι φοράει ο πατέρας τους ;

_____

- Που κάθισε η μητέρα τους η Θάλεια και γιατί ;

_____

- Τι θέλει να παίξει ο Θεοκλής ;

_____

ΦΩΝΗΜΑ Φ,φ

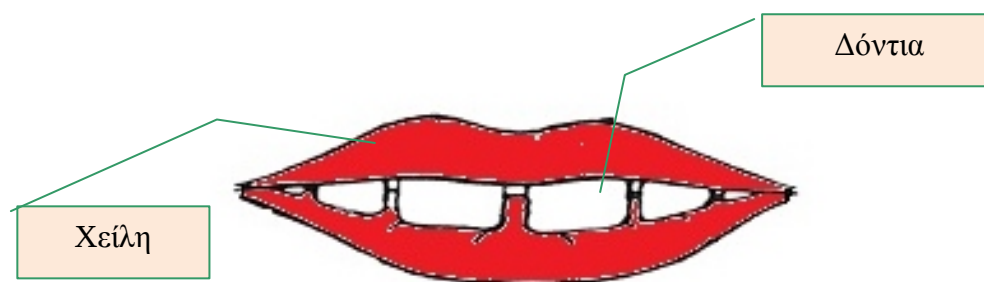
Φ, φ

φίδι

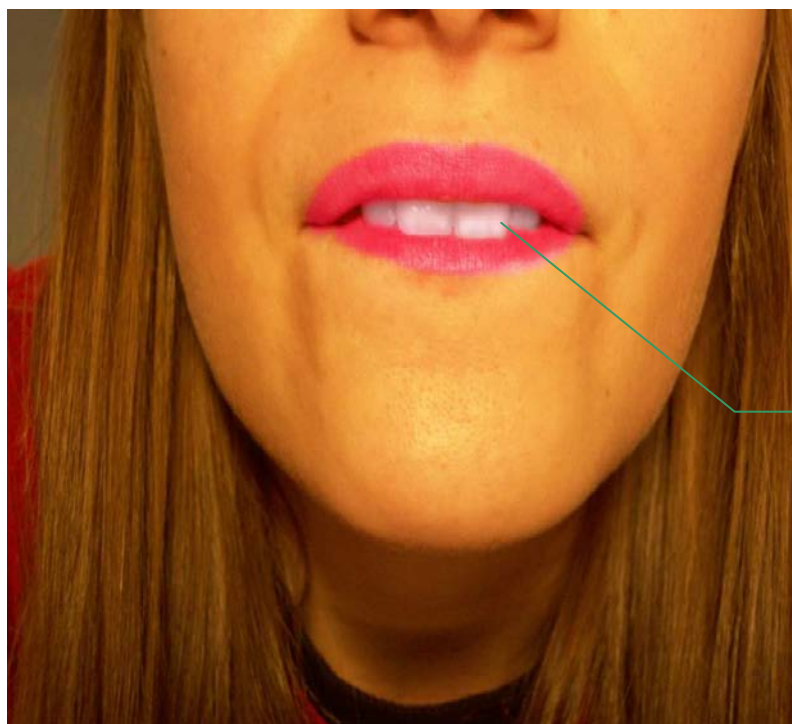
1. Τόπος και τρόπος άρθρωσης του φωνήματος στόχου [θ].

1.1. Εικόνα με την τοποθέτηση των αρθρωτών.

1.2. Πραγματική εικόνα με την τοποθέτηση των αρθρωτών

Βήμα 1

Τοποθέτησε απαλά τα επάνω δόντια στο κάτω χείλος .

Βήμα 2

Τοποθέτησε το χέρι σου μπροστά από το στόμα και φύσα απαλά τον αέρα προς τα έξω. Ο αέρας πρέπει να χτυπήσει το χέρι σου.

1.3. Πάμε να πούμε μερικές φορές το Φ . Φφφφ όπως κάνει ο αέρας όταν φυσάει.

$\Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi$

$\Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi$

$\Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi$

$\Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi \dots \Phi$

2. Ακουστική αντίληψη του φωνήματος στόχου [φ].

2.1. Εγώ θα λέω κάποιες φωνούλες. Κάθε φορά που θα ακούς την φωνούλα «φ » θέλω να χτυπάς παλαμάκια.

φ... λ...ρ

σ...δ...φ...ν

φ...μ...β...ζ...φ

φ...δ...φ...κ...φ...π

δ...φ...β...ν...φ...μ...φ

κ...β...φ...ζ...λ...ν...φ...φ

φ...ν...φ...β...φ...σ...δ...φ...π

2.2. Εγώ θα λέω κάποιες συλλαβές. Όταν ακούς τη φωνούλα «φ » θέλω να χτυπάς το χέρι σου στο θρανίο.

φα...βα...μα

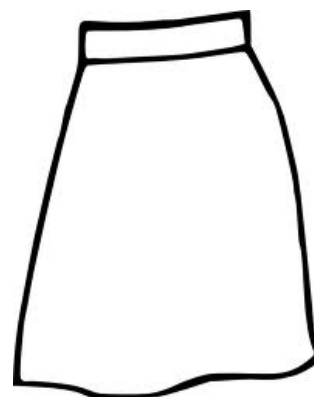
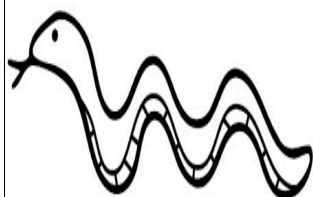
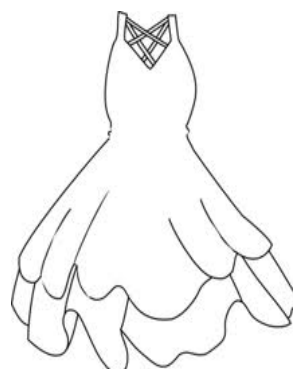
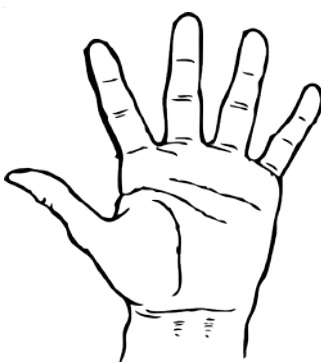
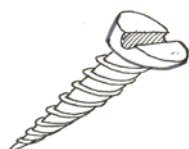
φε...σε...φε...δε

πι...φι...τι...φι...ζι

φο...χο...φο...βο...φο

φου...βου...ζου...φου...λου...φου

2.3. Εγώ θα λέω κάποιες λέξεις. Όποια λέξη ξεκινάει με την φωνούλα «φ » θέλω να ζωγραφίσεις την εικόνα της. Οι λέξεις είναι : μήλο , φωτιά , ντομάτα , βίδα, χέρι, φόρεμα, φίδι , φούστα.

3. Επανάληψη του φωνήματος στόχου [φ].

3.1. Επανέλαβε μετά από εμένα.

φα	φε	φι	φο	φου

αφ	εφ	ιφ	οφ	ουφ

αφά	αφέ	αφί	αφό	αφού
εφά	εφέ	εφί	εφό	εφού
ιφά	ιφέ	ιφί	ιφό	ιφού
οφά	οφέ	οφί	οφό	οφού
ουφά	ουφέ	ουφί	ουφό	ουφού

φαφά	φαφέ	φαφί	φαφό	φαφού
φεφά	φεφέ	φεφί	φεφό	φεφού
φιφά	φιφέ	φιφί	φιφό	φιφού
φοφά	φοφέ	φοφί	φοφό	φοφού
φουφά	φουφέ	φουφί	φουφό	φουφού

αφαφά	αφαφέ	αφαφί	αφαφό	αφαφού
εφεφά	εφεφέ	εφεφί	εφεφό	εφεφού
ιφιφά	ιφιφέ	ιφιφί	ιφιφό	ιφιφού
οφοφά	οφοφέ	οφοφί	οφοφό	οφοφού
ουφουφά	ουφουφέ	ουφουφί	ουφουφό	ουφουφού

φαφαρά	φαφαφέ	φαφαφί	φαφαφό	φαφαφού
φεφερά	φεφεφέ	φεφεφί	φεφεφό	φεφεφού
φιφιρά	φιφιφέ	φιφιφί	φιφιφό	φιφιφού
φοφορά	φοφοφέ	φοφοφί	φοφοφό	φοφοφού
φουφουρά	φουφουφέ	φουφουφί	φουφουφό	φουφουφού

3.2. Επανέλαβε μετά από εμένα τις λέξεις¹ που ακούς.

Αρχική θέση (δισύλλαβες) :

φάρος , φακές , φάση , φακός , φαρδύς , φελλός , φέσι , φέτα , φύκι ,
φύλλο , φίλος , φώκια , φούστα , φύση

Αρχική θέση (τρισύλλαβες) :

φάλαινα , φαγητό , φασόλι , φαράσι , φασιανός , φεγγάρι , φερμουάρ ,
φιστίκι , φόρεμα , φουντούκι , φουγάρο

Αρχική θέση (πολυσύλλαβες) :

φασολάδα , φαβορίτα , φαντασία , φεμίνιστρια , φιλοδώρημα , φιλολογία,
φιλόζωος , φορολογία , φορτηγατζής

Συμπλέγματα:

φτερό , φράχτης , φτάνω , φρένο , φρούτο, φράουλα , φλογέρα ,
φρυγανιά, φρατζόλα , φλιτζάνι , φρεάτιο

Τελική θέση (δισύλλαβες):

καφέ , νύφη , ράφι , αφή , σαφές , καφές , κέφι , Έφη , νέφος , βαφή ,
γκάφα , βάφω , γράφω , βρέφος, μπουφάν , στροφή , ύφος , ξίφος ,
τάφος

Τελική θέση (τρισύλλαβες):

ελάφι , ζωγράφος , σύννεφο , χρυσάφι , πιλάφι , διαγραφή , έδαφος ,
έγγραφο , αλοιφή , συννεφιά , επαφή , ξυράφι

Τελική θέση (πολυσύλλαβες):

γεωγράφος , δακτυλογράφος , δεξιόστροφος , αντιγράφω , υπέδαφος ,
εξωστρεφής , επιγραφή , επιστρέφω

Συμπλέγματα :

βάφλα , αφρός , δάφνη , κεφτές , λεφτά , καρφί , εφτά , ελαφρύς,
αδελφός, εξοφλώ

Μεσαία θέση (τρισύλλαβες):

γραφίστας , καφάσι , βαφέας , λάφυρα , διαφορά , διάφανος , αφαλός ,
γραφείο , γέφυρα , κεφάλι , κουφέτο , νυφικό , νούφαρο , σταφύλι ,
τουφέκι , τριφύλλι , στεφάνι

Μεσαία θέση (πολυσύλλαβες):

βλεφαρίδα , βρεφονηπιοκόμος , δημοφιλής , δημοψήφισμα ,
δεσμοφύλακας , διαφάνεια , διαφήμιση , εξώφυλλο , αφαίρεση ,
αφετηρία, επιφάνεια

Συμπλέγματα :

σφήκα , βαφτίζω , μόρφωση , έμφαση , , έκφραση , όσφρηση , κεφτεδάκι,
διαμόρφωση , εμφάνιση , ελαφρόπετρα , εκφραστικά , εκφώνηση ,
εξωφρενικός , αστραφτερός , Αφροδίτη , εκφοβίζω

---

1. Οι παραπάνω λέξεις δίνονται ενδεικτικά. Υπάρχει παράρτημα λεξιλογίου στο τέλος της εργασίας .

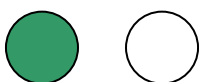
3.3 Επανέλαβε μετά από εμένα τις προτάσεις που ακούς.

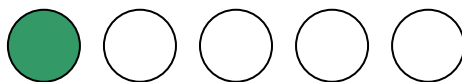
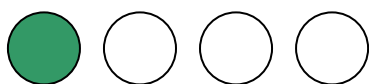
- Φέρε μου τη φούστα μου.
- Ο δάσκαλος μου φώναξε.
- Η φίλη μου η Φωτεινή μένει στην Πάτρα.
- Ο Παππούς μου είναι φαλακρός .
- Το χωράφι έπιασε φωτιά.
- Το φεγγάρι φωτίζει το χωριό.
- Είδα ένα φίδι στο χωράφι και φώναξα δυνατά.
- Η Φαίη φόρεσε τον σκούφο της για να μην κρυώσει.
- Η φάλαινα και η φώκια ζουν στη θάλασσα.
- Άναψα το φως για να διαβάσω την εφημερίδα.
- Η Φανή φόρεσε το καινούριο της φουστάνι.
- Φύτεψα μια φασολιά και μια τριανταφυλλιά στον κήπο.
- Η νύφη φόρεσε το νυφικό και έφαγε ένα κουφέτο.
- Το φουστάνι που αγόρασα έχει ένα φούξια φιόγκο.
- Ο φούρναρης άναψε φωτιά για να ψήσει τα ψωμιά.
- Ο Φώτης δεν θέλει να φάει φαγητό γιατί έφαγε μια σακούλα φιστίκια.
- Οι φίλες της Φωτεινής είναι η Φανή, η Φωφώ και η Φίφι.
- Ο Φάνης το ελαφάκι γνώρισε την Φωφώ την ελαφίνα.
- Σήμερα όλοι θα φάνε φασολάδα, αλλά εγώ είμαι άρρωστος και θα φάω φιδέ.
- Κάθισα στο γραφείο και έφαγα ένα γλειφιτζούρι.
- Ο φυλακισμένος φόρεσε μια φόρμα και ένα μπουφάν και πήγε στο προαύλιο.

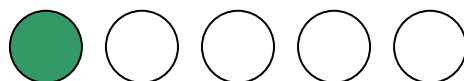
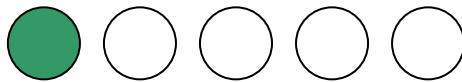
- Η Σοφούλα άναψε το φανάρι για να έχει φως και να βλέπει το έδαφος.
- Με τσίμπησε ένα φίδι στο χέρι και ο γιατρός μου έβαλε αλοιφή.
- Χάλασε το φερμουάρ της φούστας μου και το πήγα στο ράφτη.
- Σήμερα θα φορέσω την φούστα της φίλης μου της Φαίης.
- Το σταφύλι και η φράουλα είναι τα αγαπημένα φρούτα του Φώτη.
- Με πήρε ο Φάνης τηλέφωνο για να πάμε να παίξουμε ποδόσφαιρο.
- Έβαλα τα λεφτά στο καινούριο μου πορτοφόλι.
- Έπιασαν τον κλέφτη και τον έβαλαν στη φυλακή.
- Στην φάρμα ο παππούς έχει μια όμορφη φοράδα.
- Η Φένια μου πρόσφερε ένα φλιτζάνι καφέ και μια βάφλα.
- Μέσα στο σπίτι φοράω παντόφλες.
- Ο Φάνης ξέρει να παίζει φλάουτο και φουσαρμόνικα.
- Φιλιώ φέρε μου μια φρυγανιά και ένα φλιτζάνι καφέ.
- Ο αστυφύλακας έπιασε τον κλέφτη και τον έβαλε στη φυλακή.
- Φάνη πάρε το σφυρί και κάρφωσε το καρφί στον τοίχο.
- Η Έφη ζωγράφισε ένα δελφίνι και έναν ελέφαντα.
- Φρόντισα να πάρω φάρμακο γιατί με πονούσε το κεφάλι μου.
- Ο Φάνης πήγε στο φούρνο και αγόρασε μια φρατζόλα ψωμί.

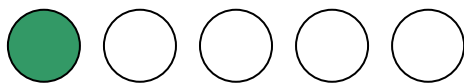
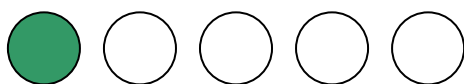
4.Εικονογραφημένο λεξιλόγιο με το φώνημα στόχο
[φ].

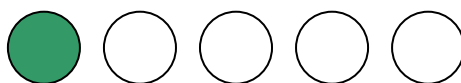
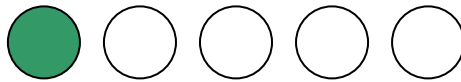
Αρχική θέση

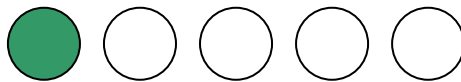
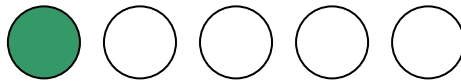

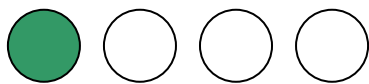
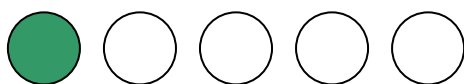

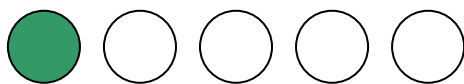
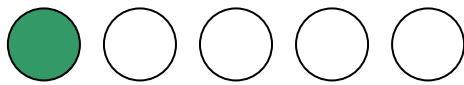

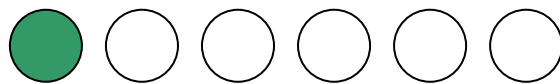
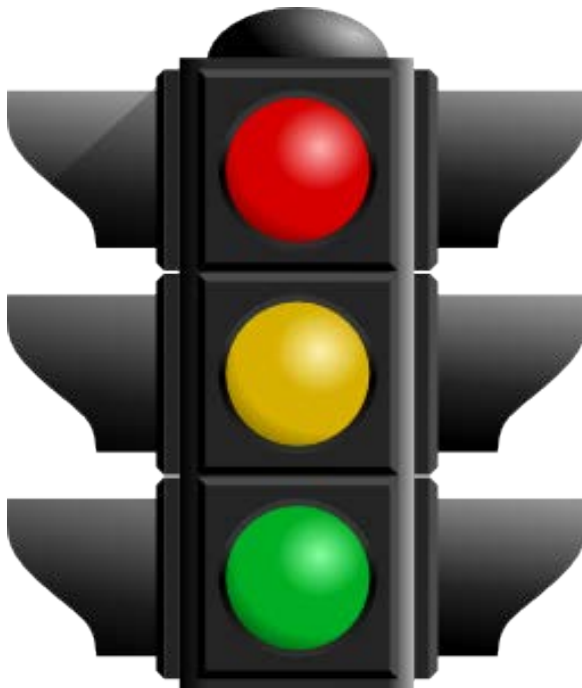
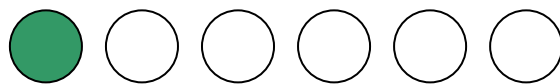

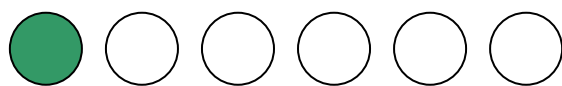
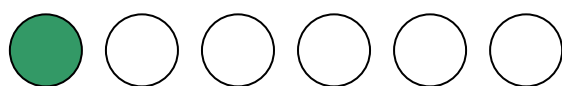

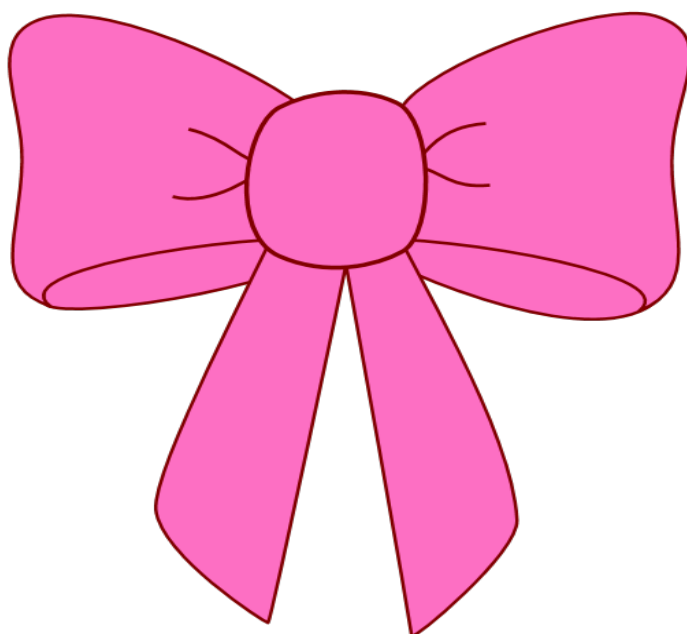
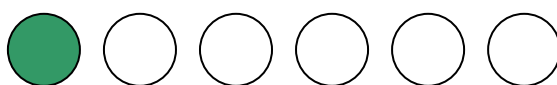

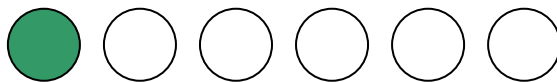
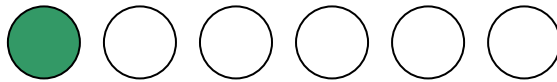

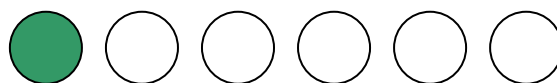
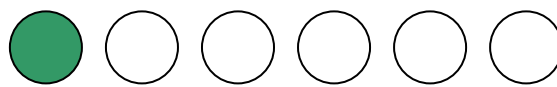

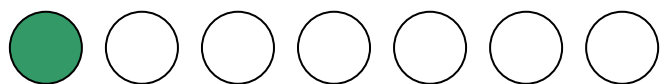
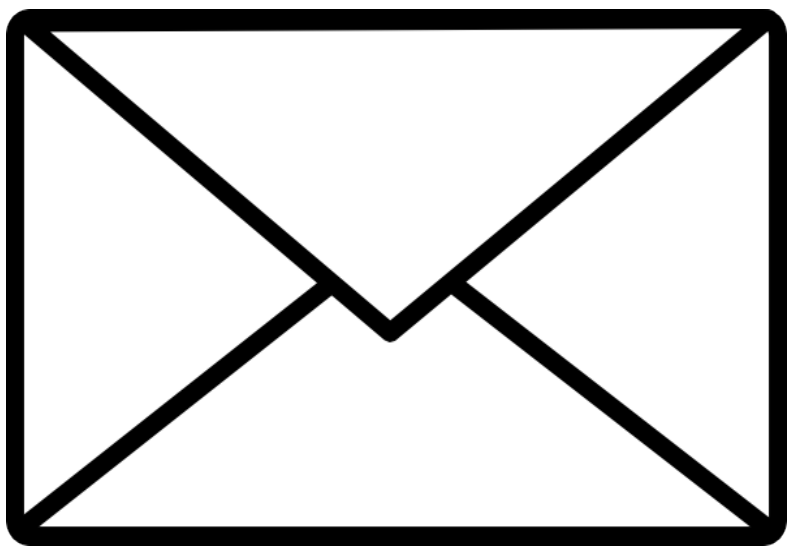
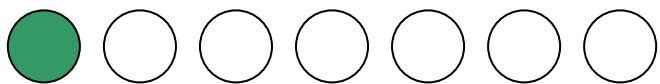

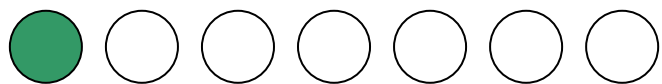
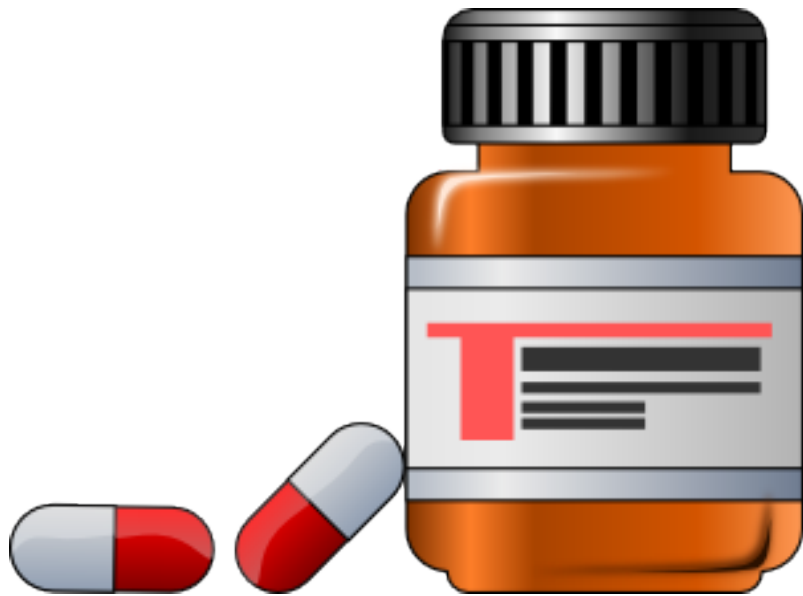
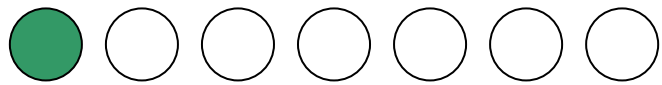

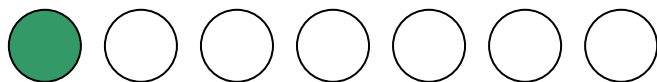
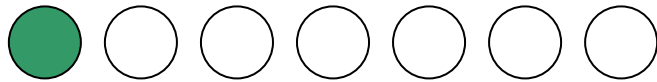

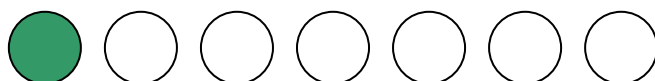
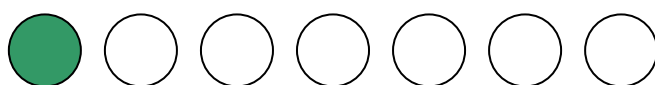

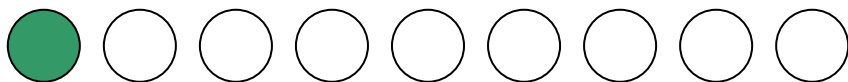
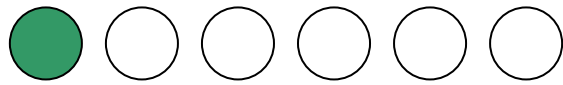

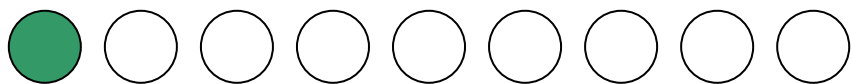
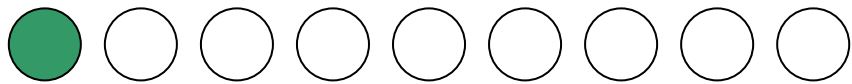

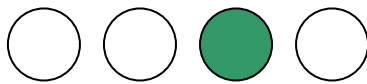

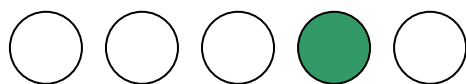

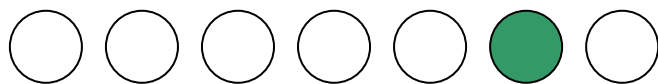
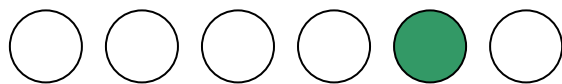

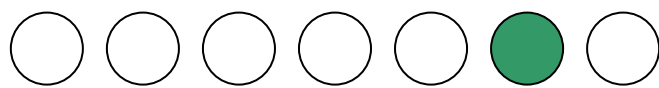

Τελική θέση

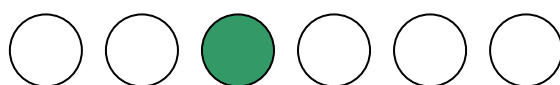
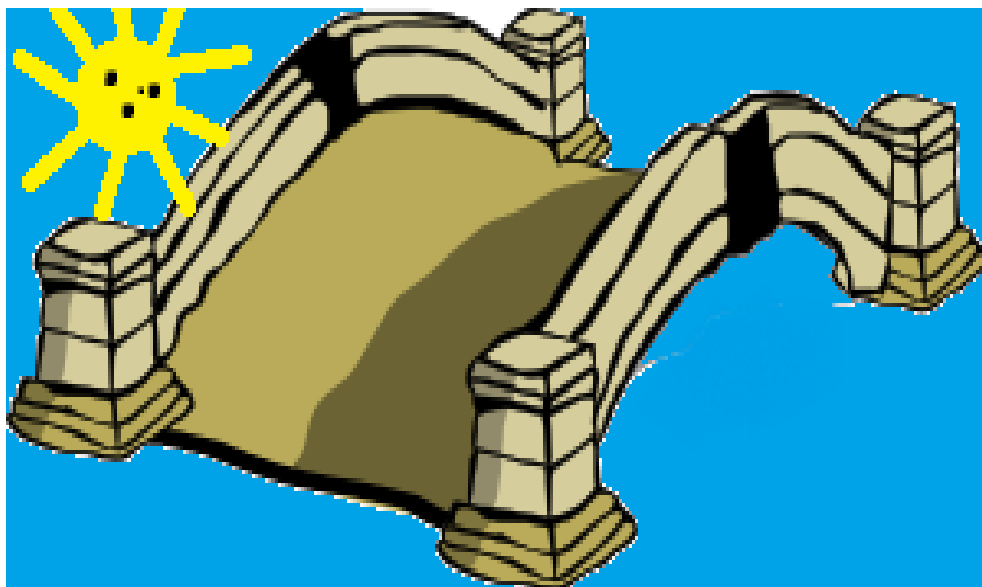

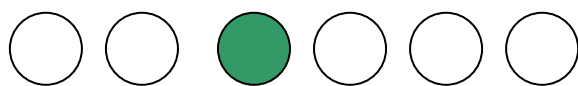
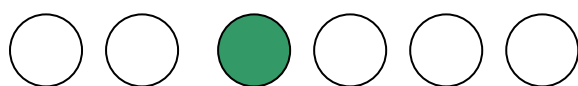
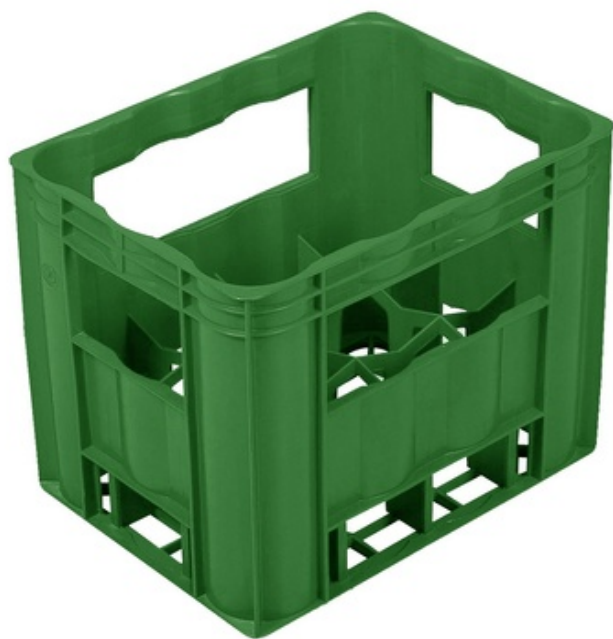

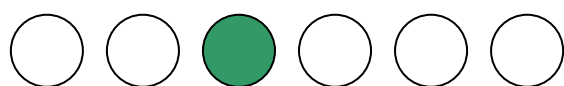

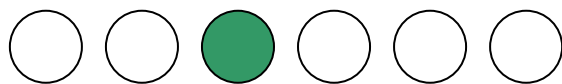
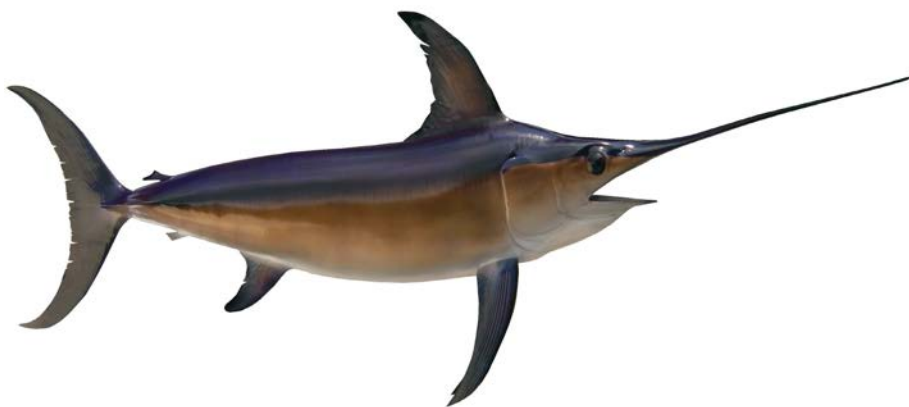
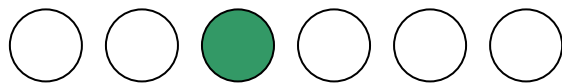

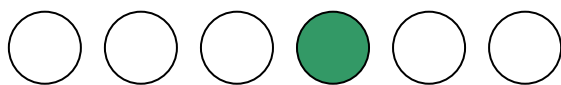
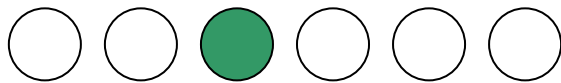
Μεσαία θέση

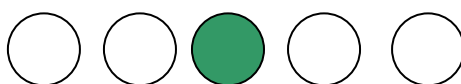

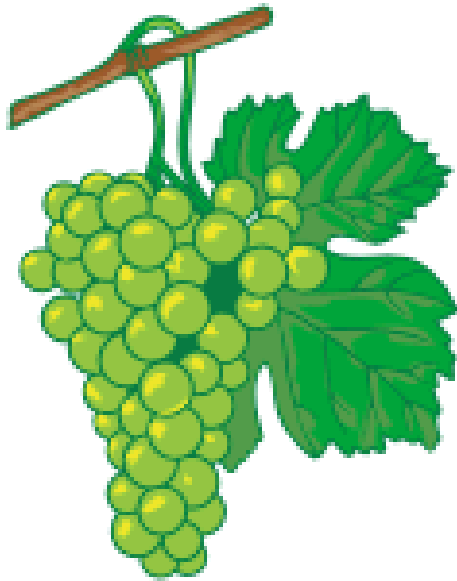

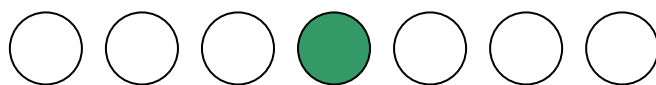
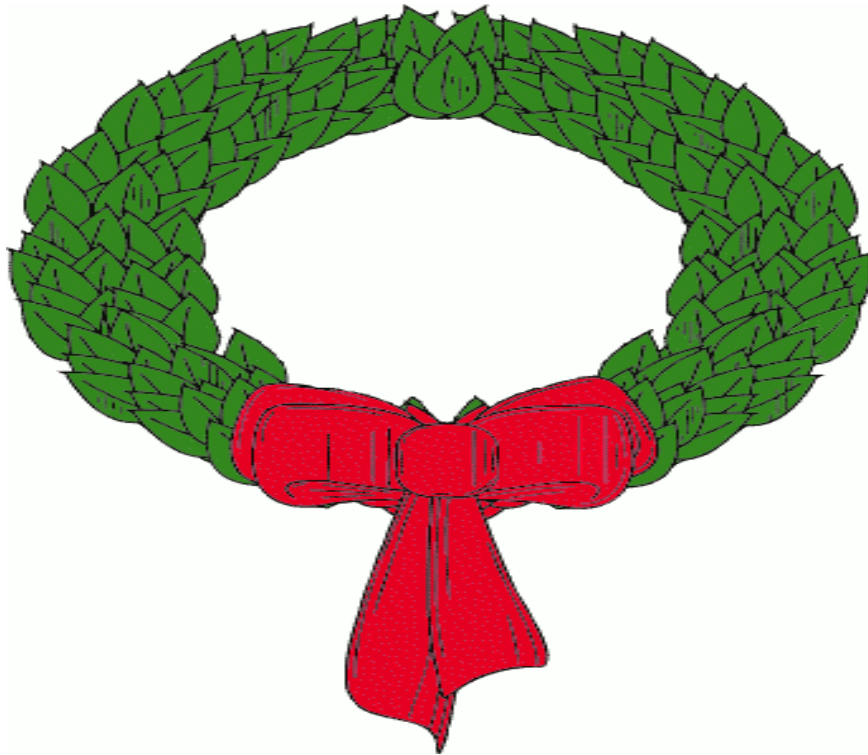

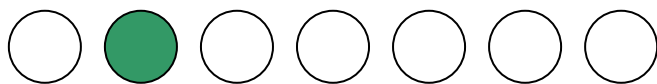
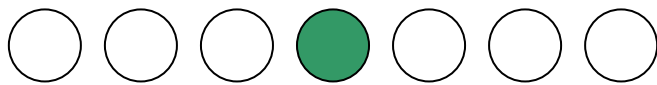

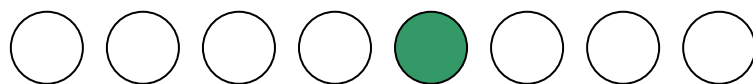
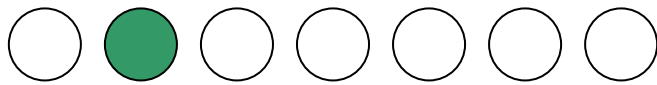

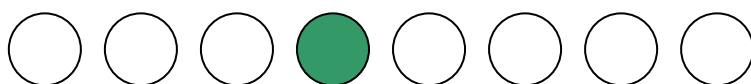
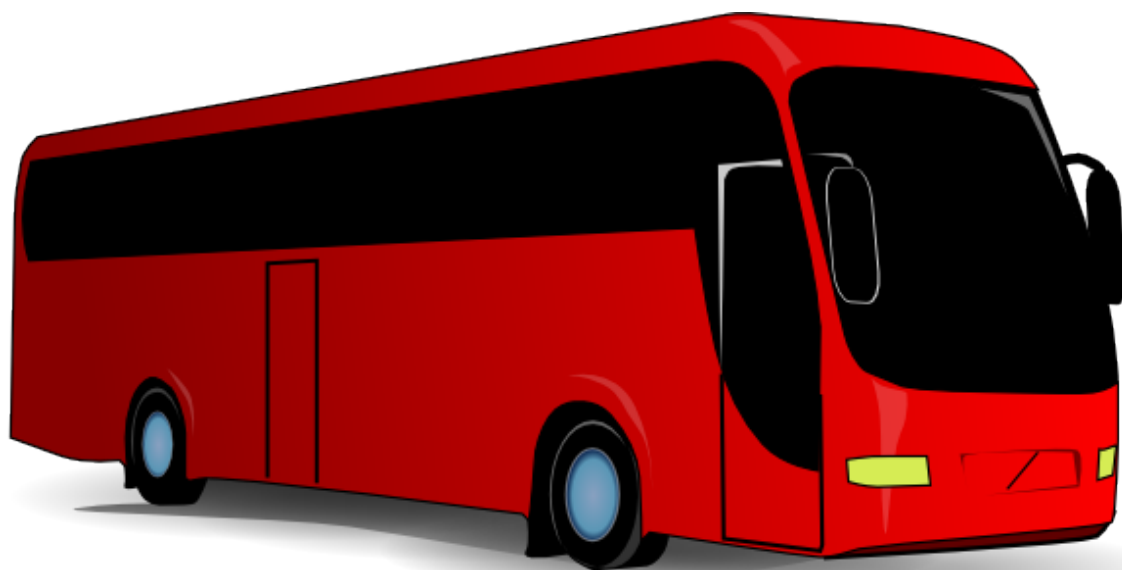

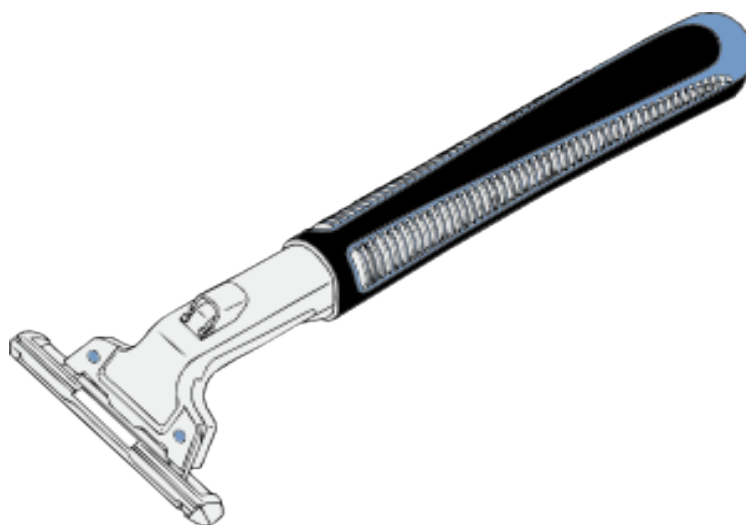
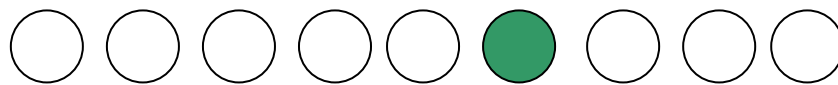

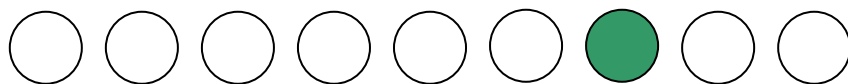
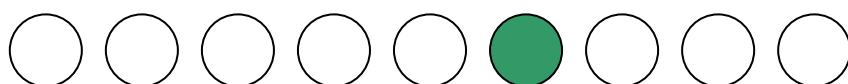

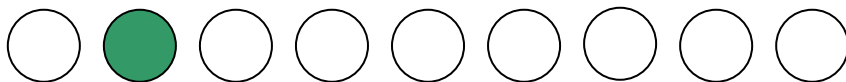
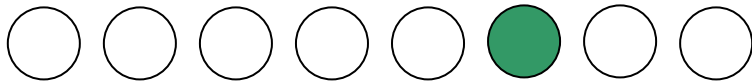

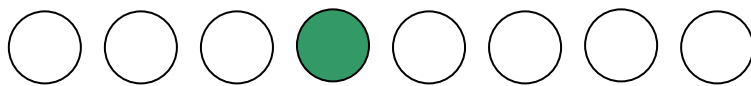
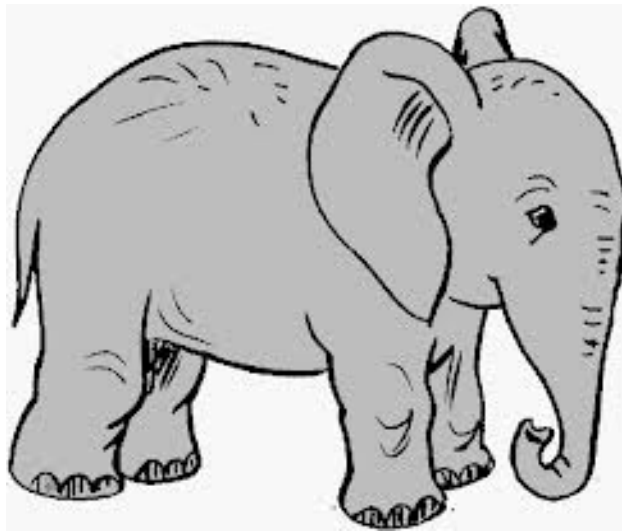

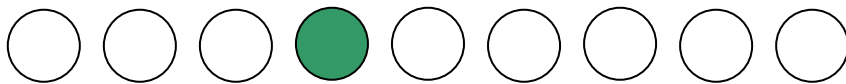
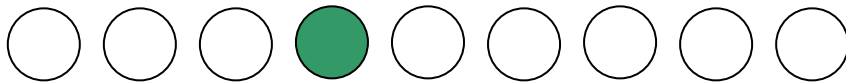

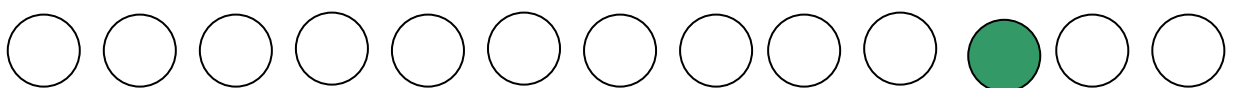
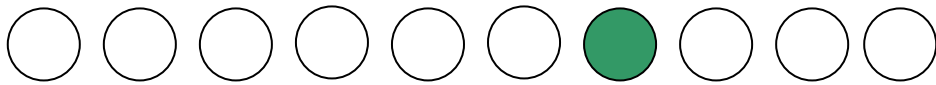

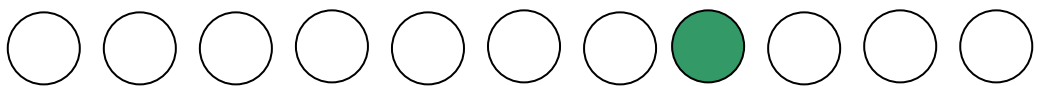

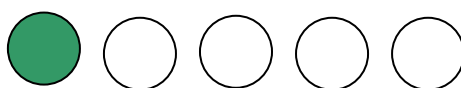
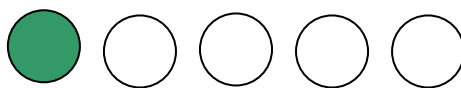

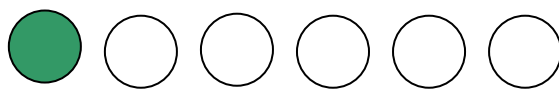
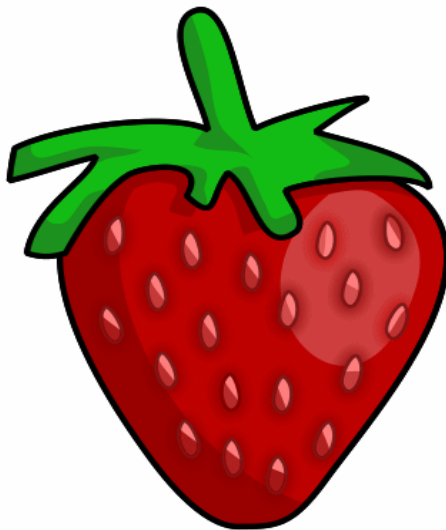
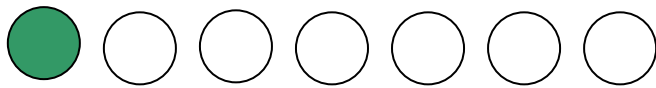

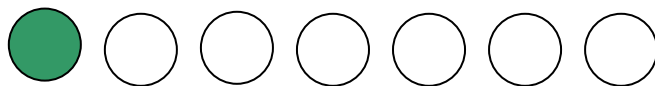
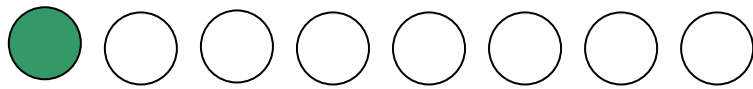

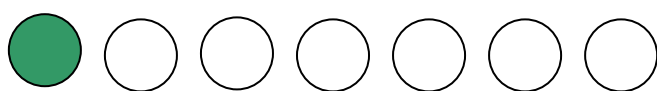

Συμπλέγματα

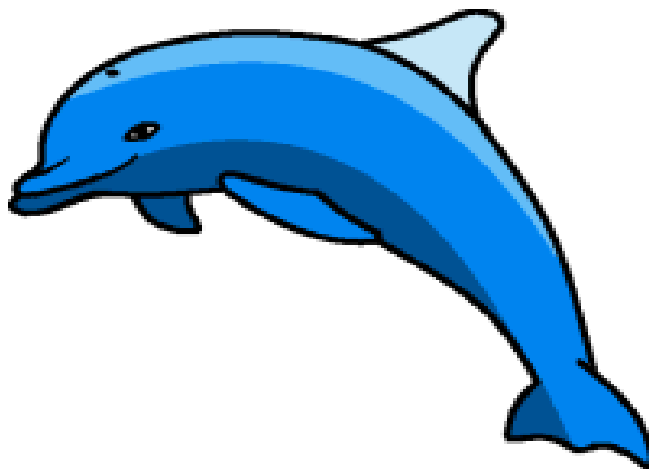
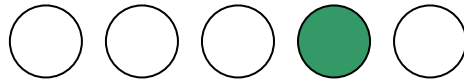

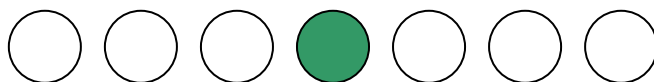
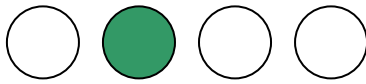

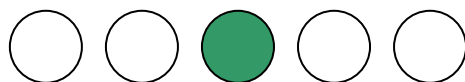
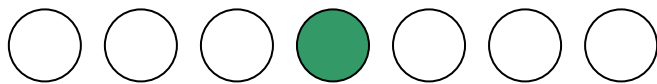
A

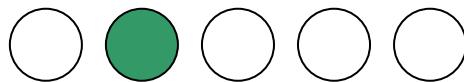
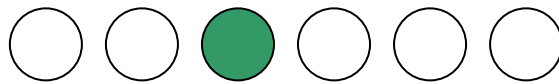

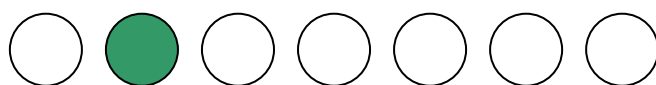
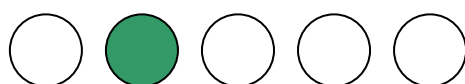

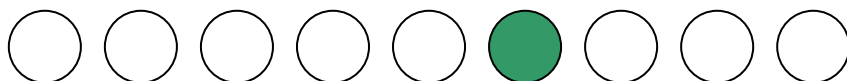
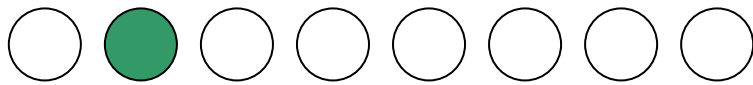
7

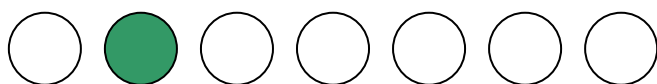
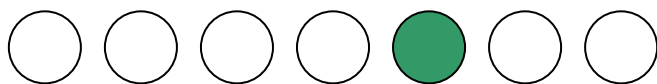

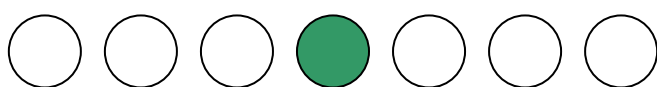

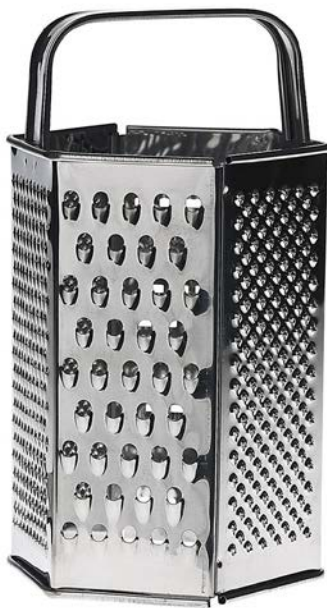
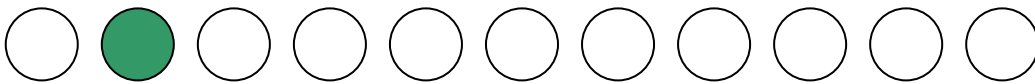

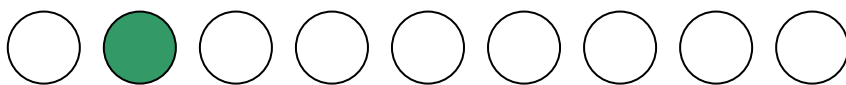

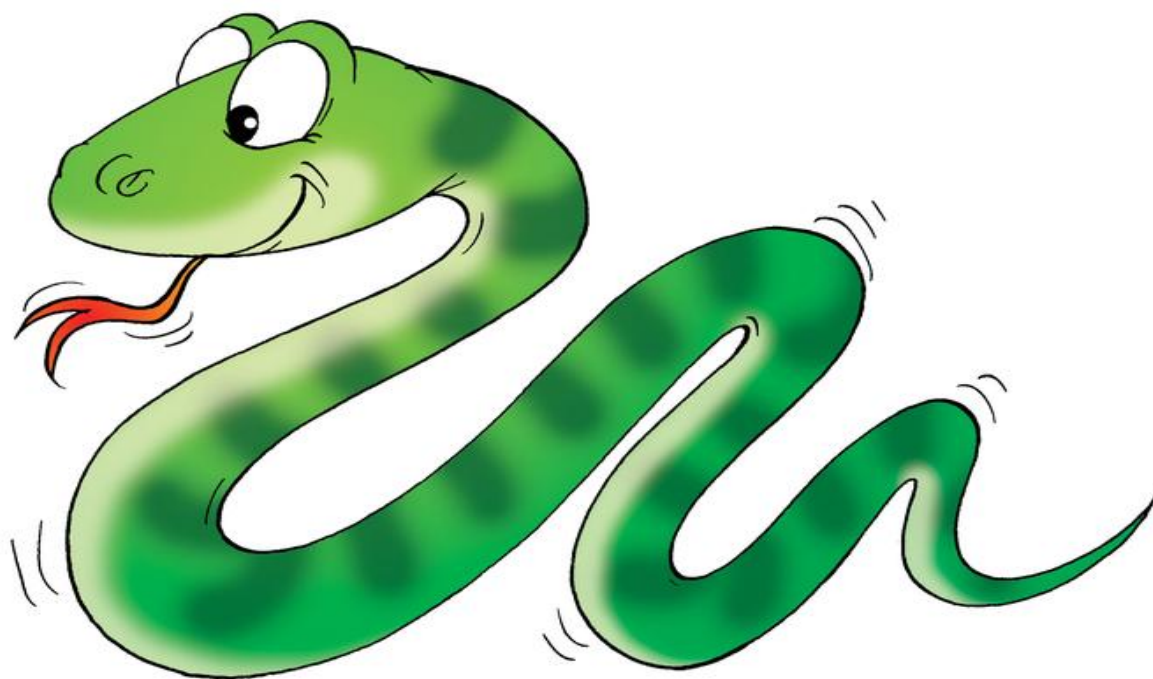

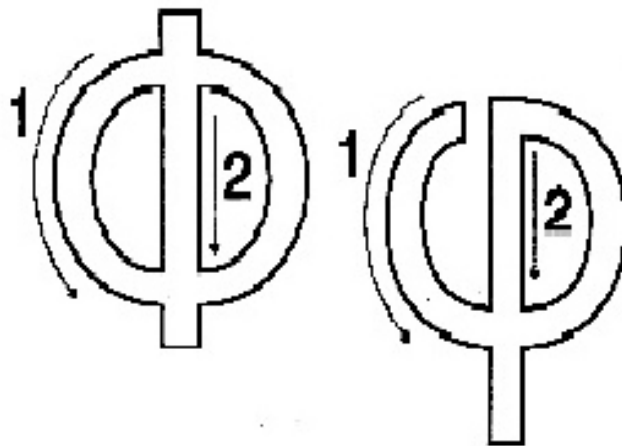
5. Ασκήσεις για οπτική αναγνώριση του
φωνήματος στόχου [θ].

Φ, φ

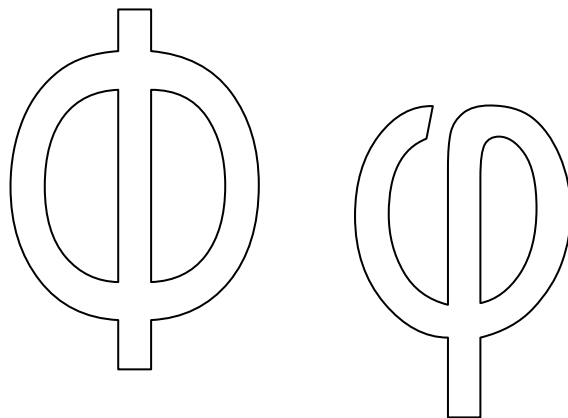

φίδι

5.1.α.Χρωμάτισε το **Φ** και το **φ** ακολουθώντας τα βήματα.

β. Χρωμάτισε την εικόνα.

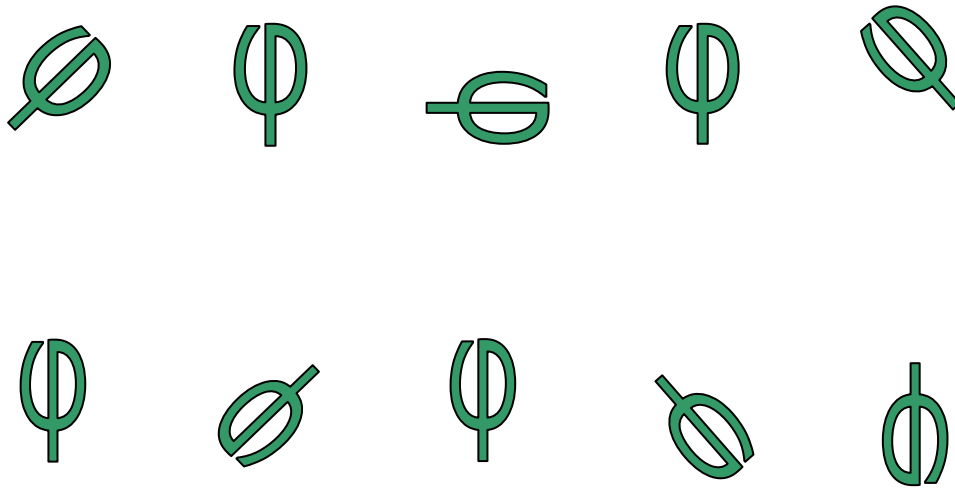

5.2. Γράψε το **Φ** και το **φ** για να το θυμάσαι.

Φ							
φ							
Φ	φ						
Φ							
φ							

5.3. Τα **Φ** τρελάθηκαν ! κύκλωσε μόνο όσα στέκονται σωστά.

5.4. Χρωμάτισε τα πέταλα του λουλουδιού που έχουν **Φ** .

5.5. Χρωμάτισε τα πέταλα του λουλουδιού που έχουν Φ.

5.6. Κύκλωσε τα : Φ .

δ	φ	ψ	π	φ	ρ	φ	λ	β
σ	τ	φ	ξ	α	φ	ο	φ	τ
φ	κ	λ	φ	φ	ρ	χ	σ	φ
φ	ν	β	δ	φ	ψ	φ	ζ	φ

5.7. Κύκλωσε τα : Φ .

Φ	P	Γ	Σ	Ψ	Φ	Δ	B
M	Φ	Δ	Φ	O	Φ	Π	Ω
Ψ	O	Φ	P	A	B	Φ	Φ
Ω	Φ	N	B	Φ	O	Φ	Δ

5.8. Κύκλωσε τα : Φ, φ .

π	β	φ	Δ	Φ	ρ	Ω	Φ
φ	Π	M	σ	φ	K	Φ	P
Ω	Φ	ρ	φ	σ	T	A	B
o	σ	φ	Π	A	Φ	ψ	ζ

5.10. Συμπλήρωσε το **Ψ** που λείπει και διάβασε τις λέξεις δυνατά

__ίδι

__όρεμα

__ώκια

κα __ές

κου __έτο

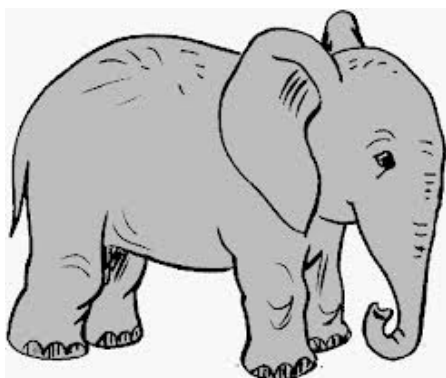
νυ __ικό

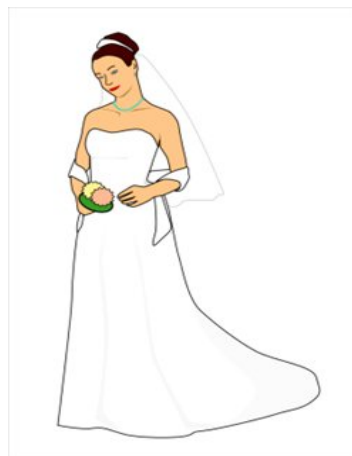
νού __ αρο

μπου __ αν

ελέ __ αντας

νύ __ η

ελά __ ι

σύννε __ ο

5.11 Σχημάτισε τις συλλαβές και γραφτές στο κουτάκι.

The diagram illustrates the formation of syllables and letters for the Greek letter **φ** (phi) combined with various vowels. On the left, the letter **φ** is shown in green. Arrows point from **φ** to a series of vowels: **α**, **ε**, **ι**, **ο**, **ω**, **ου**, **η**, and **υ**. To the right of each vowel, a green arrow points to a box. The first box contains the syllable **φα**. The other seven boxes contain two horizontal lines, indicating spaces for writing the letters.

Vowel	Syllable/Box
α	φα
ε	— —
ι	— —
ο	— —
ω	— —
ου	— —
η	— —
υ	— —

5.12. Βάλε το **Φ** μπροστά από τα φωνήεντα για να σχηματίσεις τις συλλαβές . Στη συνέχεια γράψε τις συλλαβές δίπλα.

..... α	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... ε	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... ι	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... ο	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... ω	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... ου	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... η	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
..... υ	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....

5.13. Συμπλήρωσε το γράμμα που λείπει και διάβασε δυνατά.

φα	φε	φι	φο	φω	φου	φη	φυ
.... α	.... ε	.... ι	.... ο	.... ω	.... ου	.... η	.... υ
φ....	φ....	φ....	φ....	φ....	φ....	φ....	φ....
.... α	.... ε	.... ι	.... ο	.... ω	.... ου	.... η	.... υ
φ....	φ....	φ....	φ....	φ....	φ....	φ....	φ....

5.14. Σχημάτισε τις συλλαβές και συμπλήρωσε τις λέξεις.
Τόνισε όπου χρειάζεται.

φ

- α → → __ __ νάρι
- ε → → __ __ γγάρι
- ι → →   __ __ δι
- ο → →   __ __ ρεμα

5.15. Κύκλωσε τις συλλαβές που έχουν : φ.

δα φα μα πα φα ρα φα να
φε τε φε ξε με φε χε φε
σι κι λι φι φι ρι χι φι
φο νο βο δο φο ψο φο ζο
που φου βου ρου φου δυο χου

5.16. Κύκλωσε τις συλλαβές που έχουν : Φ.

ΦΑ ΡΑ ΓΑ ΣΑ ΠΑ ΦΑ ΔΑ
ΒΕ ΦΕ ΚΕ ΦΕ ΦΕ ΠΕ ΔΕ
ΨΙ ΠΙ ΡΙ ΒΙ ΦΙ ΦΙ ΞΙ
ΤΟ ΦΟ ΝΟ ΒΟ ΦΟ ΦΟ ΔΟ
ΦΟΥ ΠΟΥ ΧΟΥ ΒΟΥ ΛΟΥ ΦΟΥ

5.17. Βάλε σε κύκλο τις συλλαβές **φα , φε , φι ,
φο ή φου** στις παρακάτω λέξεις.

φακός	φακές	καφές
φαράσι	κεφάλι	φεγγάρι
φούστα	κουφέτο	ζωγράφος
νυφικό	ξιφίας	τουφέκι
φούσκα	λεωφορείο	ανηφόρα
ελάφι	σύννεφο	παρανυφάκι
φίδι	χρυσάφι	γλειφιτζούρι
καρφί	δελφίνι	δημοσιογράφος
φούρνος	ξυραφάκι	οδοντογλυφίδα

5.18. Διάλεξε τη σωστή συλλαβή , χρωμάτισε το κουτάκι που βρίσκεται και συμπλήρωσε τη για να φτιάξεις την λέξη.

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
____ δι	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
____ γγάρι	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
____ στα	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
κε ____ λι	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
ζωγράφος	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
νυκτόφορο	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
ελάφι	

	φα
	φε
	φι
	φο
	φου
σύνεφος	

5.19. Κύκλωσε τη σωστή συλλαβή και συμπλήρωσε τη για να φτιάξεις τη λέξη , τόνισε όπου χρειάζεται .

φο

βο

δο

____ ρεμα

ζου

φου

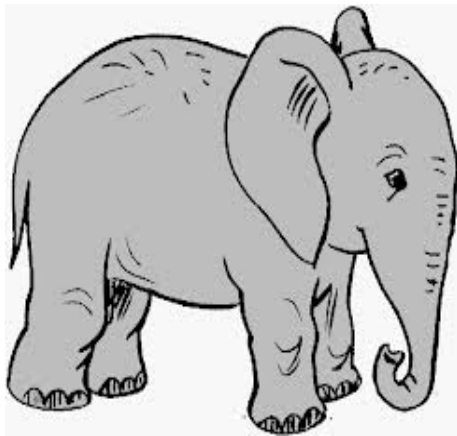
ρου

____ σκα

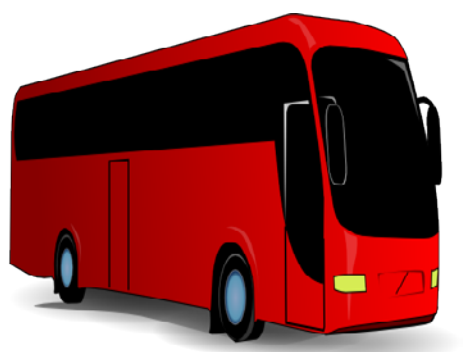
κι δι φι

___ δι

βα φα δα σα

ελέ ___ ντας

βο δο γο φο

λεω ____ ρείο

φα σα πα ρα

νού ____ ρο

μι δι φι ρι

νυ ____ κό

φε βε νε δε

του ____ κι

χο δο φο βο

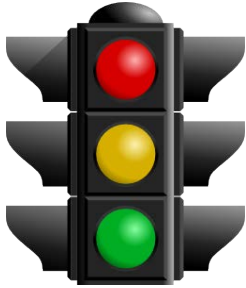
σκά ____ ς

γι βι δι φι

χρυσά ____

5.20. Συμπλήρωσε τη συλλαβή που λείπει για να σχηματίσεις την λέξη , τόνισε όπου χρειάζεται.

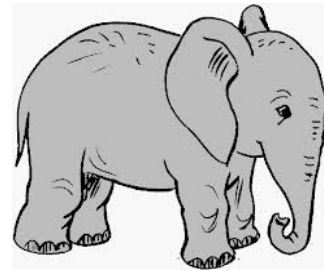
___ νάρι

___ γγάρι

___ στα

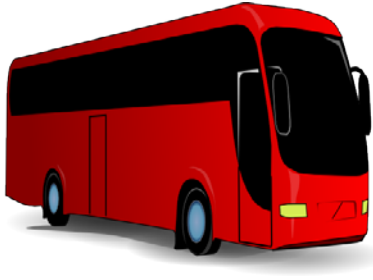
ελέ ___ ντας

ζωγρά ___ ς

κα ___ ς

λεω ____ ρείο

κου ____ το

νυ ____ κό

στε ____ νι

χρυσά ____

κα ____

5.21. Συμπλήρωσε με **φα , φε , φι , φο ή
φου** , τόνισε και διάβασε δυνατά τις λέξεις.

___ δι

___ ρασι

___ σκα

___ ρεμα

___ γγαρι

κε ___ λι

κα ___ ς

λεω ___ ρειο

κου ___ το

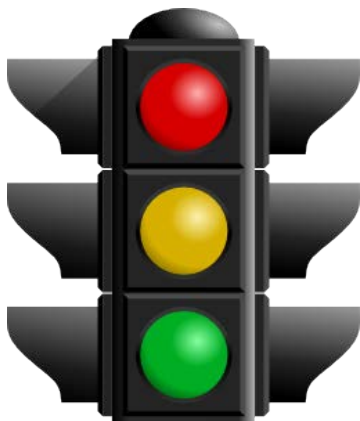
ελα ___

ελε ___ ντας

νυ ___ κο

5.22. Χρωμάτισε τα κουτάκια.

Χρωμάτισε το κουτάκι του φα

φανάρι

Χρωμάτισε το κουτάκι του φα

φακός

Χρωμάτισε το κουτάκι του φο

φόρεμα

Χρωμάτισε το κουτάκι του φου

φούσκα

Χρωμάτισε το κουτάκι του φα

κεφάλι

Χρωμάτισε το κουτάκι του **φε**

κουφέτο

Χρωμάτισε το κουτάκι του **φι**

νυφικό

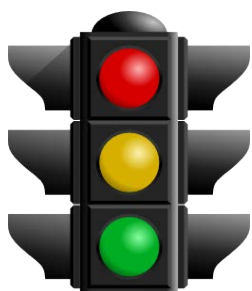
Χρωμάτισε το κουτάκι του **φι**

ελάφι

5.23. Κύκλωσε τις εικόνες οι οποίες ξεκινάνε με το **Φ** .

φανάρι

μπανάνα

φαράσι

μπάλα

πουλί

φίδι

φούσκα

καπέλο

φωτιά

5.24. Κύκλωσε τις λέξεις που αρχίζουν από Φ .

φως	βέλος	πόρτα	φαρμακείο
δέντρο	φίλος	παγωτό	φούρνος
μουστάκι	λαγός	φελλός	αετός
καράβι	φρούτο	φουστάνι	βασιλιάς
πάπια	φλογέρα	δράκος	φώκια

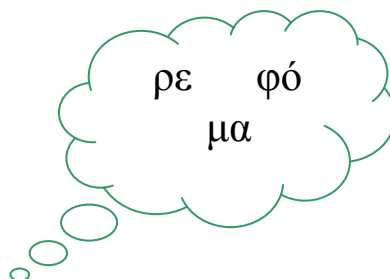
5. 25. Κύκλωσε τις λέξεις που έχουν Φ .

κασέτα	κεφάλι	καφές	αμάξι
λεφτά	πεπόνι	λεωφορείο	πατίνι
αφίσα	βάτραχος	ελάφι	ψάρι
τραπέζι	ελέφαντας	χαρτόνι	καφάσι
κεφτές	διαμάντι	δελφίνι	βέλος

5.26. Βρες το **Φ,φ** στις προτάσεις και χρωμάτισέ το .

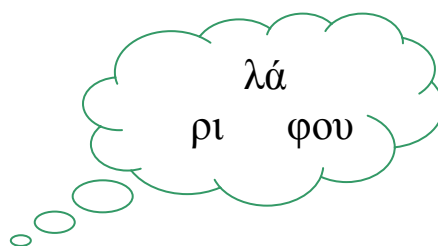
- > Φώτη φέρει μου το φόρεμα.
- > Η φώκια και το δελφίνι είναι ζώα.
- > Είδα ένα φίδι στο χωράφι και φώναξα.
- > Οι φίλες μου είναι η Φωφώ και η Φαίη.
- > Το σταφύλι είναι το αγαπημένο φρούτο της Φαίδρας.
- > Ο Σοφοκλής έφαγε ένα γλειφιτζούρι.

5.28. Βάλε τις συλλαβές στη σωστή σειρά και γράψε τη λέξη.
Οι εικόνες θα σε βοηθήσουν.

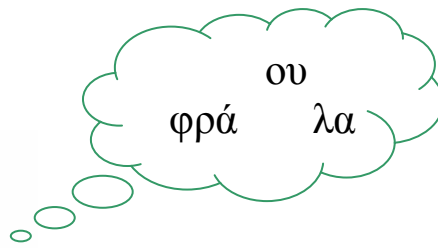
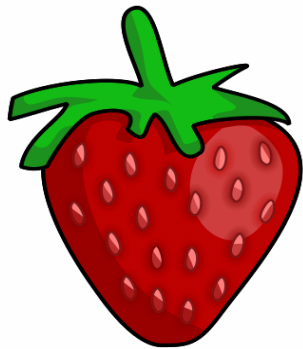

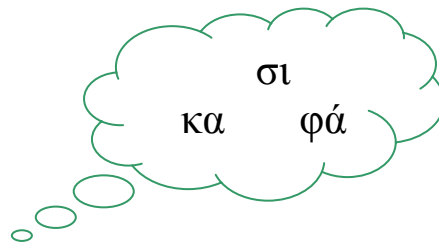
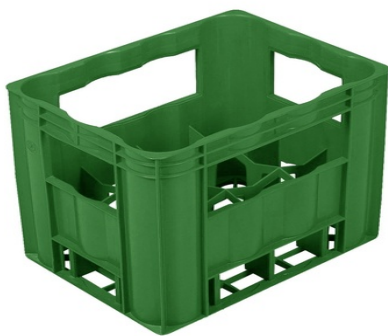

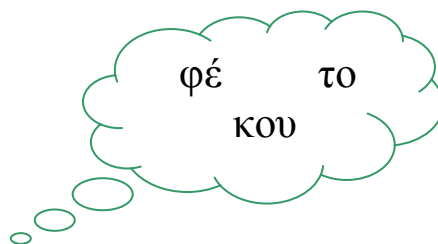

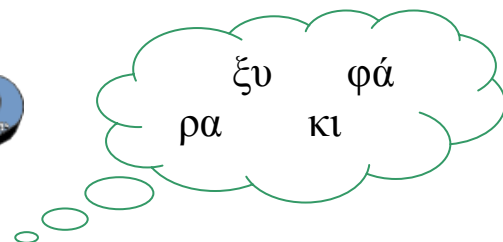
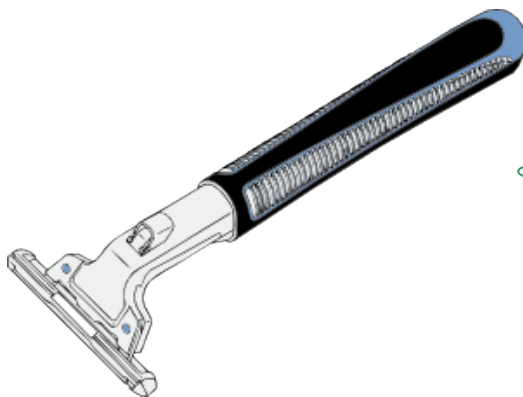
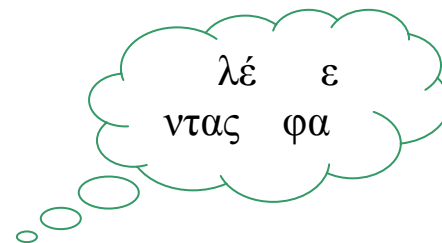
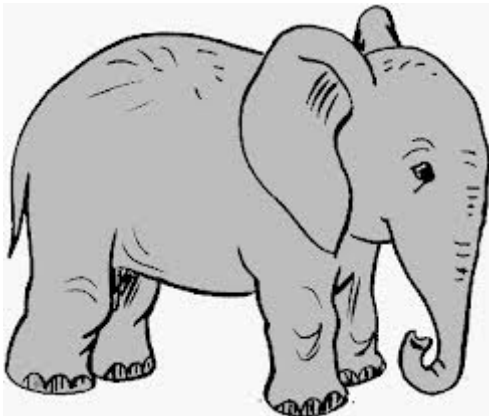
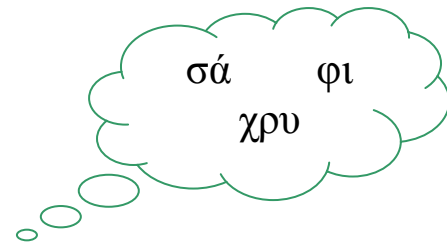

5.28. Βάλε τις συλλαβές στη σωστή σειρά και γράψε τη λέξη.

.....

.....

.....

.....

5.29. Γράψε τι δείχνει η εικόνα .

.....

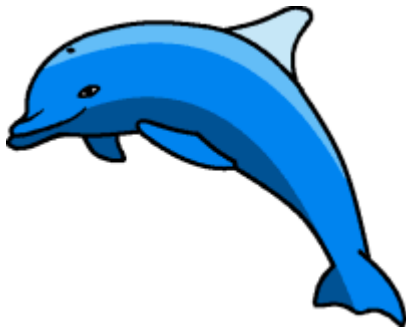
.....

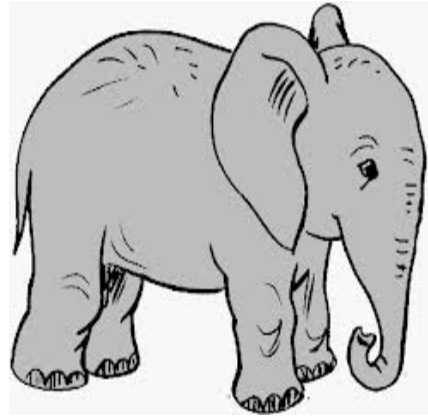
.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5.33. Συμπλήρωσε την πρόταση και διάβασε δυνατά. Οι εικόνες θα σε βοηθήσουν.

→ Το αγαπημένο μου φρούτο είναι _____.

→ Ο Φώτης είδε μια _____.

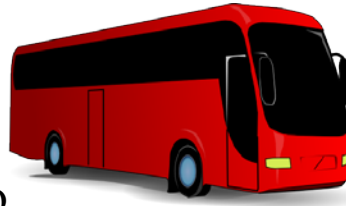

→ Φόρεσα το καινούριο μου _____.

→ Ο αστυνομικός έπιασε τον _____.

→ Πήγα στην Πάτρα με το _____.

→ Φόρεσα το _____ γιατί έχει κρύο.

→ Η Φαίη το πρωί διαβάζει _____.

→ Άνοιξα το _____ για να
ακούσω μουσική.

→ Φάνη άνοιξε το _____ γιατί έχει κρύο.

→ Η Φένια έβαλε τα _____ στο

_____ της .

→ Φέρε μου έναν _____ και μια

_____ .

→ Η _____ έχει ένα ροζ

_____ .

5.34. Κύκλωσε τη σωστή λέξη και διάβασε τις προτάσεις.

- Φώτη φέρε / δέρε μου μια μπανάνα.
- Η βράουλα / φράουλα μου αρέσει πολύ.
- Η Φωφώ αγόρασε μια καινούρια ψούστα / φούστα .
- Το φεγγάρι / ρεγγάρι λάμπει ψηλά στον ουρανό.
- Μου αρέσουν πολύ τα κουβέτα / κουφέτα .
- Πήγα ταξίδι στη Φολέγανδρο με το λεωσορείο / λεωφορείο .
- Η νύδη/ νύφη φόρεσε το νυφικό / νυγικό της .
- Φέρε μου ένα βλιτζάνι / φλιτζάνι καφέ και μια δρυγανιά / φρυγανιά .
- Με πόνεσε το κεράλι / κεφάλι μου γι' αυτό πήρα φάρμακο / ψάρμακο.

5.35. Συμπλήρωσε την πρόταση και διάβασε δυνατά.

- Όταν το φ _ _ _ _ _ είναι κόκκινο τα αμάξια σταματάνε.
- Το γουρούνι και το άλογο ζουν στη φ _ _ _ _ _ .
- Έβαλα το γράμμα μέσα στο φ _ _ _ _ _ και το έδωσα στον ταχυδρόμο.
- Πήρα τη σκούπα και το φ _ _ _ _ _ για να μαζέψω τα σκουπίδια από το πάτωμα.
- Το πρωί όταν ξυπνάω πίνω ένα φλιτζάνι κ _ _ _ _ .
- Η νύφη φόρεσε το ν _ _ _ _ _ .
- Ο αστυνομικός έπιασε τον κλέφτη και τον έβαλε φ _ _ _ _ _ .
- Ο ουρανός έχει μαύρα σ _ _ _ _ _ μάλλον θα βρέξει.

5.33. α. Γράψε όσες λέξεις ξέρεις που να ξεκινάνε με το γράμμα Φ .

β. Διάλεξε 4 λέξεις από πάνω και φτιάξε προτάσεις .

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5.34. Διάβασε το κείμενο και κύκλωσε το Φ, φ .

Φίλες φώκιες

Φίλες φώκιες φαλακρές,
φάβα φτιάχνουν και φακές,
φρέσκα φύκια, φασολάκια
και φουρνίζουν φραντζολάκια.
Φώναζαν και φλυαρούσαν
κι όλο τη φωτιά φυσούσαν.
Κι από πάνω το φεγγάρι
φώτιζε σαν φως φανάρι!

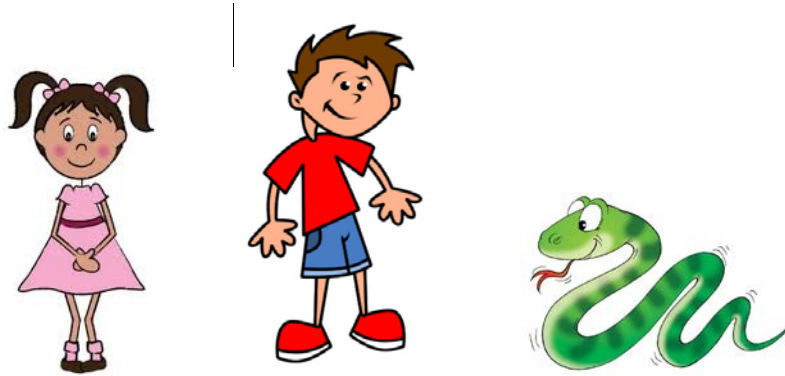

Η σαλάτα

Έφτιαξα μία σαλάτα
με φασόλια και φακές
με μπιζέλια και φιστίκια
και με φράουλες πολλές.
Και τη φύλαξα σε πιάτο,
να τη φάω σαν πεινάσω,
κι από το φάε, φάε, φάε
λίγο έλειψε να σκάσω!

2.35. α. Διάβασε το κείμενο.

Η Φωτεινή και ο Φάνης αποφάσισαν να πάνε βόλτα έξω στη φύση. Πέρασαν από το χωράφι όπου είδανε μια όμορφη φοράδα. Αυτή η φοράδα είναι του παππού του Φώτη. Μετά ανέβηκαν τον λόφο και είδανε ωραία φυτά. Είδανε και ένα φίδι στον λόφο. Η Φωτεινή φοβήθηκε πολύ και ζήτησε από τον Φάνη να γυρίσουνε πίσω στο σπίτι. Ο Φάνης της είπε : ησύχασε Φωτεινή έφυγε το φίδι , κρύφτηκε μέσα σε ένα σωρό από φύλλα. Άρχισε να βραδιάζει αλλά ο Φάνης και η Φωτεινή έχουν φακό για να φωτίζουν και να βλέπουν.

β. Συμπλήρωσε τις προτάσεις με τις λέξεις που λείπουν.

Η Φωτεινή και ο Φάνης αποφάσισαν να πάνε βόλτα έξω στη _____ . Πέρασαν από το χωράφι όπου είδανε μια όμορφη _____. Αυτή η φοράδα είναι του παππού του Φώτη. Μετά ανέβηκαν τον λόφο και είδανε ωραία _____. Είδανε και ένα _____στον λόφο. Η Φωτεινή _____ πολύ και ζήτησε από τον Φάνη να γυρίσουνε πίσω στο σπίτι. Ο Φάνης της είπε : ησύχασε Φωτεινή έφυγε το φίδι , κρύφτηκε μέσα σε ένα σωρό από _____.

γ. Σκέψου και απάντησε στις ερωτήσεις .

- Που πήγαν βόλτα η Φωτεινή και ο Φάνης ;

_____

- Τι είδαν στο χωράφι ;

_____

- Που κρύφτηκε το φίδι ;

_____

- Τι έχουν μαζί τους ο Φάνης και η Φωτεινή για να φωτίζουν;

_____

ΦΩΝΗΜΑΤΑ Θ - ϕ

Θ, θ

θάλασσα

Φ, φ

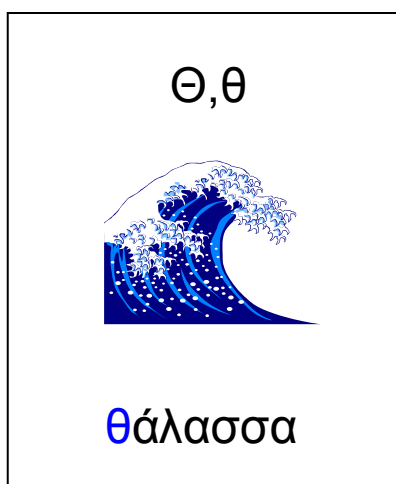

φίδι

1. Ακουστική διάκριση μεταξύ φωνημάτων “θ- φ”

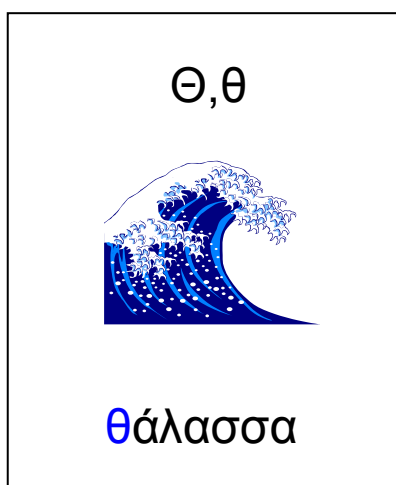
1.1. Εγώ θα λέω κάποιους ήχους. Εσύ θα ακούς κάθε φορά τον ήχο και θα μου δείχνεις την εικόνα με το σωστό γράμμα.

- Φ φ φ φ → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ θ θ θ → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ θ θ θ → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ φ φ φ → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ φ φ φ → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ θ θ θ → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ φ φ φ → ποιον ήχο άκουσες ;

**1.2.Εγώ θα λέω κάποιες συλλαβές. Εσύ θα ακούς
κάθε φορά τη συλλαβή και θα μου δείχνεις την εικόνα
με το γράμμα το οποίο ξεκινούσε η συλλαβή.**

- Φ.φ..α → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ.θ..α → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ.φ..ε → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ.θ..ε → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ.φ..ι → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ.θ..ι → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ.θ..ο → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ.φ..ο → ποιον ήχο άκουσες ;
- Φ.φ..ου → ποιον ήχο άκουσες ;
- Θ.θ..ου → ποιον ήχο άκουσες ;

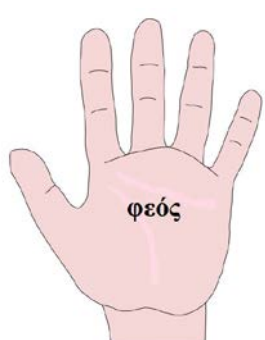
1.3. Αρχικά θα φέρω το δεξί χέρι μπροστά στο στόμα μου και θα πω μια λέξη , στην συνέχεια θα φέρω το αριστερό χέρι μπροστά και θα κάνω το ίδιο. Πρόσεξε όμως η σωστή λέξη θα είναι μόνο στο ένα χέρι . Εσύ θα πρέπει να μου δείχνεις το χέρι στο οποίο είπα τη σωστή λέξη.

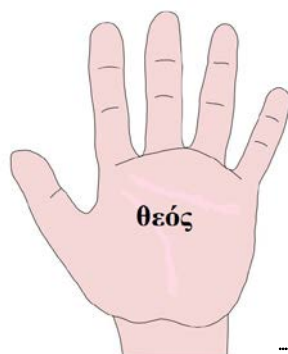
ή

→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

ή

→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

ή

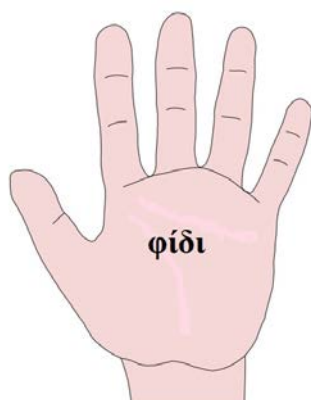
→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

ή

→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

ή

→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

ή

→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

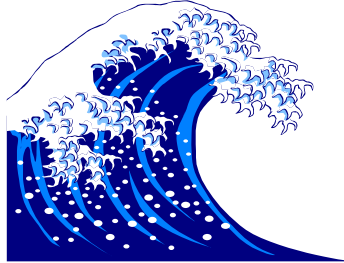

ή

→ ποιο χέρι είναι σωστό ;

1.4. Βάλε σε κύκλο τις λέξεις που ξεκινάνε με τη φωνούλα
'φ'.

2. Επανάληψη των φωνημάτων ‘θ-φ’

2.1. Επανέλαβε μετά από εμένα.

θαφά	θαφέ	θαφί	θαφό	θαφού
θεφά	θεφέ	θεφί	θεφό	θεφού
θιφά	θιφέ	θιφί	θιφό	θιφού
θοφά	θοφέ	θοφί	θοφό	θοφού
θουφά	θουφέ	θουφί	θουφό	θουφού

θαθαφά	θαθαφέ	θαθαφί	θαθαφό	θαθαφού
θεθεφά	θεθεφέ	θεθεφί	θεθεφό	θεθεφού
θιθιφά	θιθιφέ	θιθιφί	θιθιφό	θιθιφού
θοθοφά	θοθοφέ	θοθοφί	θοθοφό	θοθοφού
θουθουφά	θουθουφέ	θουθουφί	θουθουφό	θουθουφού

φαθά	φαθέ	φαθί	φαθό	φαθού
φεθά	φεθέ	φεθί	φεθό	φεθού
φιθά	φιθέ	φιθί	φιθό	φιθού
φοθά	φοθέ	φοθί	φοθό	φοθού
φουθά	φουθέ	φουθί	φουθό	φουθού

φαφαθά	φαφαθέ	φαφαθί	φαφαθό	φαφαθού
φεφεθά	φεφεθέ	φεφεθί	φεφεθό	φεφεθού
φιφιθά	φιφιθέ	φιφιθί	φιφιθό	φιφιθού
φοφοθά	φοφοθέ	φοφοθί	φοφοθό	φοφοθού
φουφουθά	φουφουθέ	φουφουθί	φουφουθό	φουφουθού

2.2. Επανέλαβε μετά από εμένα τις προτάσεις που ακούς.

- Θανάση φέρε μου το θερμόμετρο. (Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)
- Η Θάλεια φόρεσε τη φούστα της. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Θέλω να φάω ένα φρούτο. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Κάθισα στο παράθυρο δίπλα από τον Φάνη. (Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)
- Η φάλαινα και το δελφίνι ζουν στη θάλασσα. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Η καθαρίστρια σφουγγάρισε το σπίτι του Φώτη.(Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Η φούστα μου έχει ένα θαλασσί φιόγκο. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Ο θεός μου ο Φάνης θα πάει θέατρο. (Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)
- Δεν είχε θέση στο λεωφορείο και κάθισα όρθιος.(Πόσα ‘θ’ άκουσες;)
- Κάθισα στο γραφείο να διαβάσω παραμύθι. (Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)
- Θωμά φέρε μου ένα φλιτζάνι καφέ. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Θαυμάζω το νυφικό της νύφης. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Φόρεσα ψάθινο καπέλο και πήγα στη θάλασσα. (Πόσα ‘θ’ άκουσες;)
- Φώτη θέλω να μου φτιάξεις την κιθάρα. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Η Θάλεια και η Θώμη είναι οι φίλες μου. (Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)
- Φώτη κάθισε στο θρανίο και λύσε την πρόσθεση.(Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)
- Κατάφερα να λύσω την αφαίρεση στα μαθηματικά.(Πόσα ‘θ’ άκουσες;)
- Κάθισα στην πολυθρόνα και ήπια καφέ. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Θάνο ξέρεις ότι η σταφίδα φτιάχνεται από σταφύλι;(Πόσα ‘φ’ άκουσες;)
- Θέλω να μάθω να παίζω φλογέρα και φλάουτο. (Πόσα ‘θ’ άκουσες;)
- Ζωγράφισέ μου έναν πίθηκο και ένα δελφίνι. (Πόσα ‘φ’ άκουσες ;)
- Έβαλα στο καλάθι γαρίφαλα και τριαντάφυλλα. (Πόσα ‘φ’ άκουσες;)
- Ο καθηγητής πήγε τη μαθήτριά στο γραφείο του διευθυντή γιατί φορούσε κοντή φούστα. (Πόσα ‘θ’ άκουσες ;)

2.3. Συζήτηση¹

Πιθανές ερωτήσεις που μπορούν να γίνουν κατά τη διάρκεια της συζήτησης :

Πήγες σήμερα σχολείο;

Τι έκανες στο σχολείο σου ;

Μετά το σχολείο τι έκανες ;

Τι έφαγες το μεσημέρι ;

Το απόγευμα τι θα κάνεις ;

Ποιο είναι το αγαπημένο σου παιχνίδι ;

Πως παίζεται το παιχνίδι αυτό ;

Ποιος είναι ο καλύτερός σου φίλος ;

Ποιο είναι το αγαπημένο σου μάθημα ;

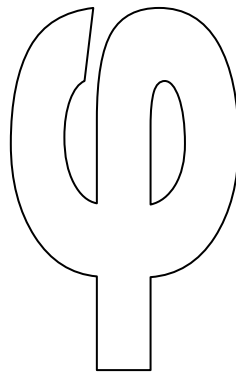
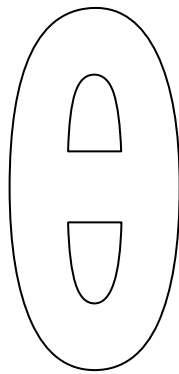
Τι άλλο θέλεις να συζητήσουμε; Θέλεις να μου πεις εσύ κάτι ;

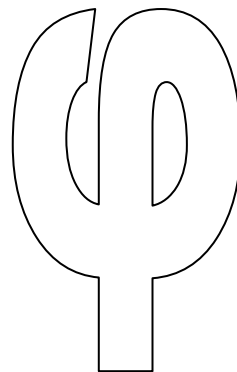
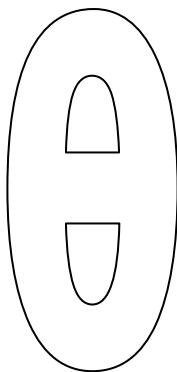
1. Η συζήτηση γίνεται για αυτοματοποίηση των φωνημάτων ‘θ-φ’ στον αυθόρμητο λόγο

3. Οπτική διάκριση των φωνημάτων ‘θ-φ’

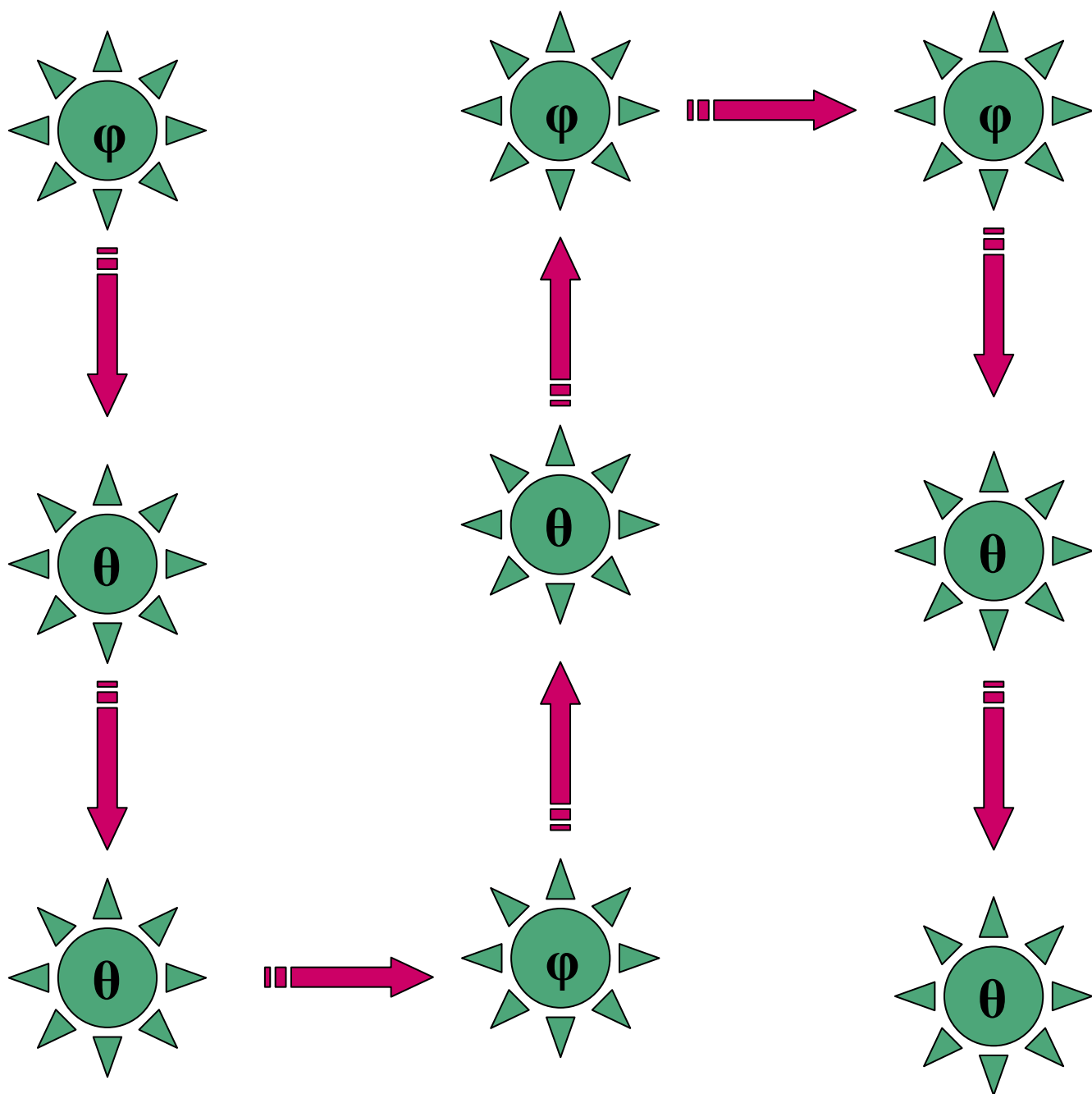
3.1. Χρωμάτισε το γράμμα **θ** ακολουθώντας τη σωστή φορά.

3.2. Χρωμάτισε το γράμμα **φ** ακολουθώντας τη σωστή φορά.

3.3. Ακολουθήσε τα βέλη και διάβασε τα γράμματα.

3.4. Κύκλωσε το γράμμα θ .

φ	φ	θ	φ	θ	θ
θ	θ	φ	φ	φ	θ
θ	φ	θ	φ	θ	φ
φ	θ	θ	φ	φ	θ

3.5. Κύκλωσε το γράμμα φ .

θ	θ	φ	θ	φ	φ
φ	θ	φ	φ	θ	θ
θ	φ	θ	φ	θ	φ
θ	φ	φ	θ	φ	φ

3.6. Αντιστοίχισε τα θ , φ που βρίσκονται στο κέντρο σωστά .

θ

φ

θ

φ

θ

φ

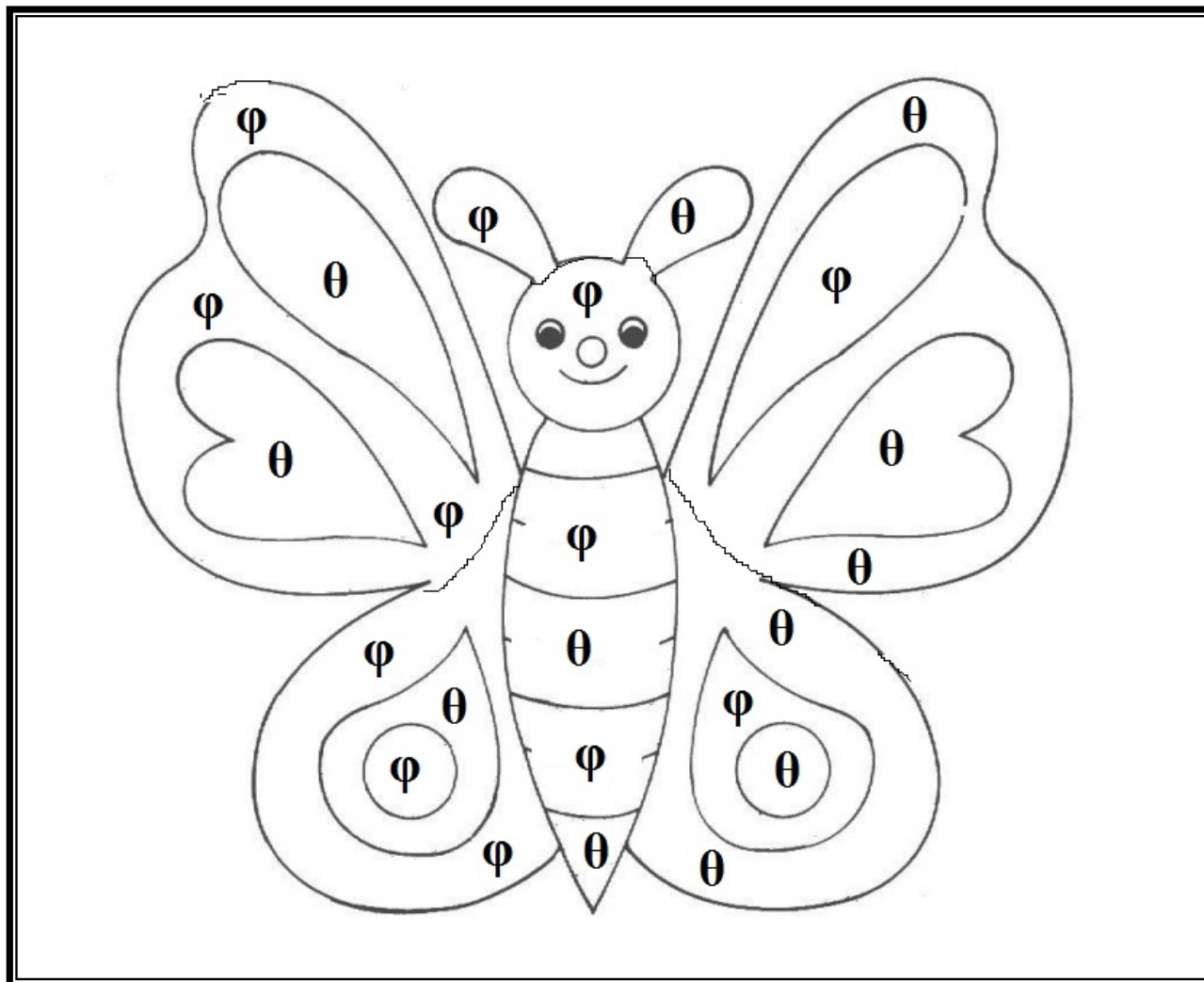
φ

φ

φ

θ

3.7. Χρωμάτισε με **κόκκινο** χρώμα τα κουτάκια της εικόνας που έχουν **Θ** και με **πράσινο** τα κουτάκια που έχουν **Φ**.

3.8. Συμπλήρωσε **Θ** ή **Φ** και διάβασε δυνατά.

__ εός

__ ανάρι

__ ησαυρός

__ ράουλα

__ όρεμα

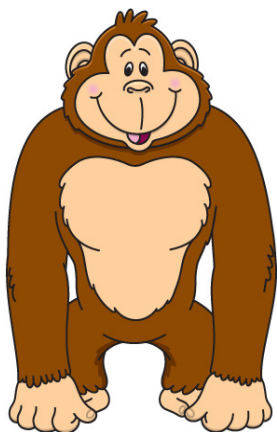
__ ρόνος

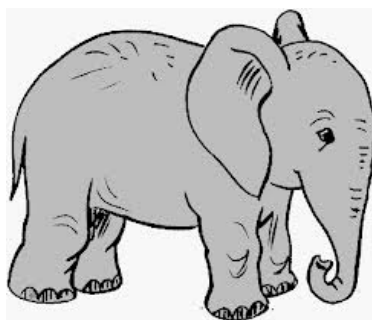
νυ __ ικό

κι __ άρα

πί __ ηκος

ελέ __ αντας

σύννε __ ο

καλά __ ι

3.9. Συμπλήρωσε **θ** ή **φ** στις παρακάτω λέξεις και διάβασε δυνατά.

___ όρεμα

___ άλασσα

___ ούστα

___ έατρο

___ άμνος

___ ανάρι

κι ___ άρα

μά ___ ητής

κα ___ άσι

κα ___ ές

ο ___ όνη

πί ___ ηκος

νυ ___ ικό

ελά ___ ι

καλά ___ ι

σκα ___ άρι

ελέ ___ αντας

αγκά ___ ι

χρυσά ___ ι

σκά ___ ος

παραμύ ___ ι

βυ ___ ος

κου ___ έτο

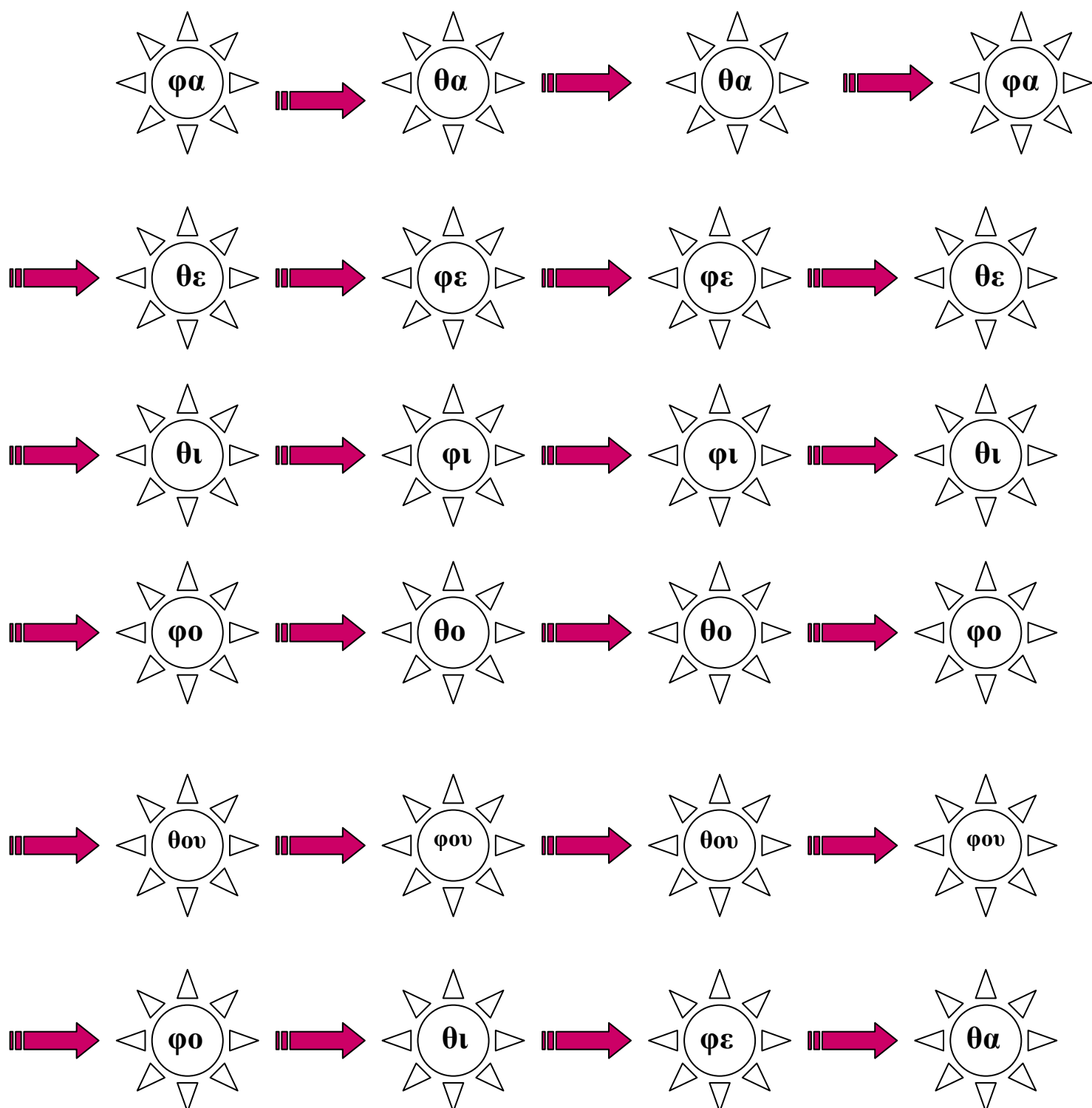
σπα ___ ί

κά ___ ισμα

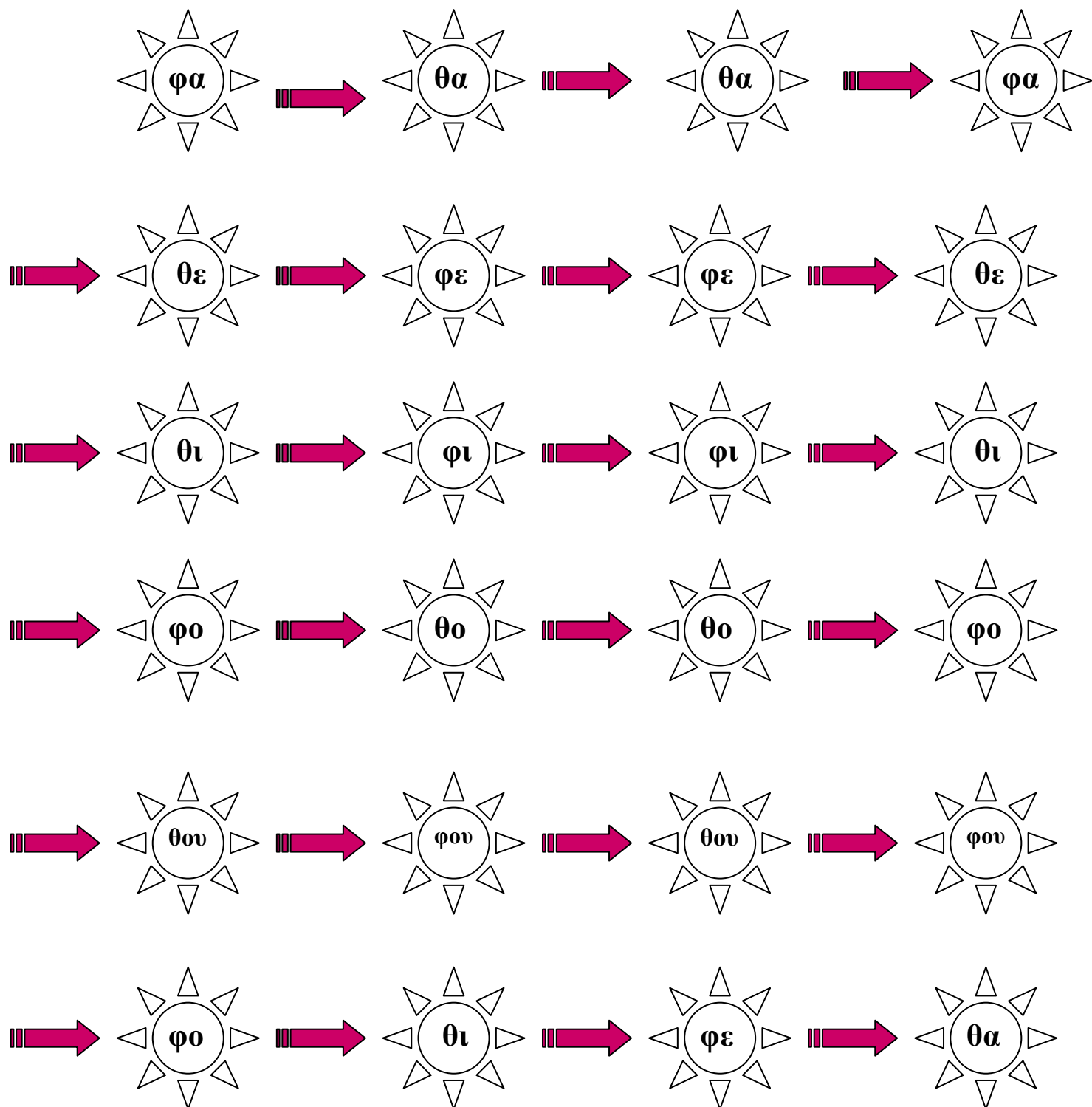
σύννε ___ ο

τσουλή ___ ρα

3.10. Διάβασε τις συλλαβές όπως δείχνουν τα βελάκια .

3.11. Χρωμάτισε τις συλλαβές που έχουν : **θ**

3.12. Συμπλήρωσε τη συλλαβή που λείπει για να σχηματίσεις την λέξη , τόνισε όπου χρειάζεται.

___ __ μνος

___ __ στα

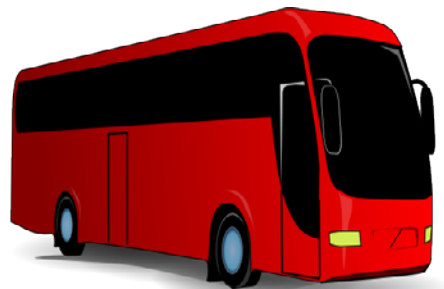
___ __ γγάρι

κά ___ __ σμα

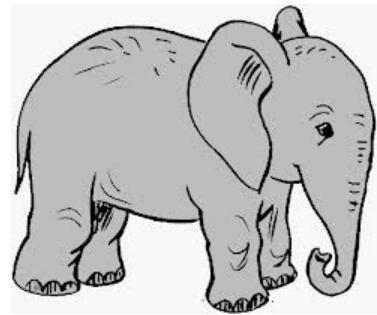
ελά ___ __ ι

λεω ___ __ ρείο

πι ____ ρι

ελέ ____ ντας

κου ____ τα

ρου ____ νι

πορτο ____ λι

σπα ____

3.13. Διάβασε τις λέξεις.

θάλασσα	φίδι	καλάθι
φόρεμα	καλάθι	κουφέτο
μάθημα	θέλω	νυφικό
φαγητό	φλογέρα	κολοκύθα
πίθηκος	σύννεφο	ελάφι
κιθάρα	ελέφαντας	κάθισμα
θρόνος	φορτηγό	λεωφορείο
σκάφος	πιθάρι	καθαρίζω
οθόνη	ξυράφι	καφετέρια
φώκια	θησαυρός	χρυσάφι

3.14. Κύκλωσε τη σωστή λέξη.

θεός / φεός

θανάρι / φανάρι

θόρεμα / φόρεμα

φάμνος / θάμνος

φούστα / θούστα

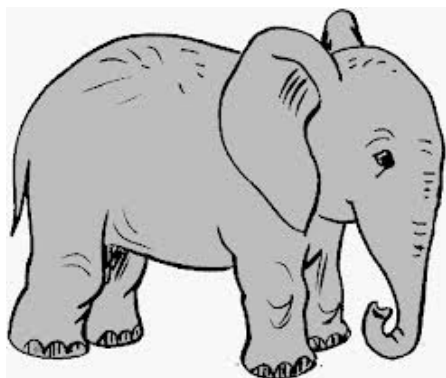
θησαυρός / φησαυρός

κιθάρα / κιθάρα

πίθηκος / πίθηκος

ελέφαντας / ελέφαντας

σύννεθο / σύννεφο

εφημερίδα / εφημερίδα

σπαθί / σπαθί

3.15. Γράψε τι δείχνει η εικόνα.

.....

.....

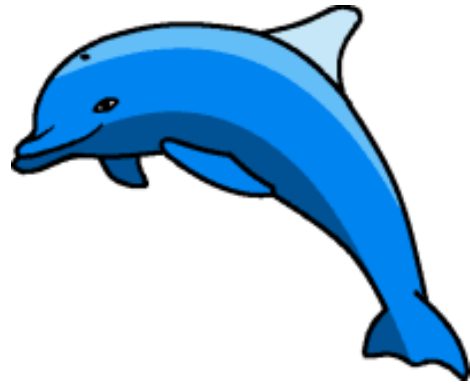
.....

.....

.....

.....

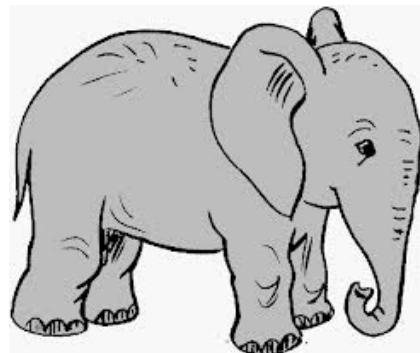
.....

.....

.....

.....

3.16. Κύκλωσε τη σωστή λέξη και διάβασε τις προτάσεις.

- **Θέλω / φέλω** να φάω παγωτό.
- Θα καθίσω στο γραφείο να διαβάσω ένα **παραμύφι / παραμύθι** .
- Η **θώκια / φώκια** ζει στη θάλασσα.
- Η Θάλεια φόρεσε μια **φούστα / θούστα** με ένα **φαλασσί / θαλασσί** φιόγκο.
- Έβαλα στο **καλάφι / καλάθι** δύο κολοκύθες και ένα **σταφύλι / σταθύλι** .
- Στο βυθό της **θάλασσας / φάλασσας** ζουν φάλαινες και **δελθίνια / δελφίνια**.
- Θανάση φέρε μου τον **θακό / φακό** για να φωτίσω το **έδαφος / έδαθος** .
- Το **τριαντάφυλλο / τριαντάθυλλο** έχει πολλά **αγκάθια / αγκάφια** .

3.17. Συμπλήρωσε **Θ** ή **Φ** στις προτάσεις και διάβασε δυνατά.

- Ο ___ άνος έ ___ ερε ένα καλά ___ ι στα ___ ύλια .
- Θανάση ___ όρεσε μαγιό και πάρε την ψά ___ α για να πάμε στη ___ άλασσα.
- Ο ___ ώτης βοή ___ ησε την Ελένη στα μα ___ ηματικά.
- Η Καίτη ___ όρεσε ένα ___ όρεμα με ένα ___ αλασσί ___ ιόγκο.
- Θα ή ___ ελα να μο ___ έρεις ένα ___ λιτζάνι κα ___ έ.
- Ο ___ ανάσης είδε το ___ ίδι που χώ ___ ηκε στη ___ ωλιά του.
- Ο ___ ίλος μου μου έ ___ ερε μια αν ___ οδέσμη με πολλά τριαντά ___ υλλα και χρυσάν ___ εμα .
- Ο κα ___ ηγητής πήγε την μα ___ ήτρια στο γρα ___ είο του διευθυντή γιατί ___ όραγε κοντή ___ ούστα.

3.18. α. Γράψε 5 λέξεις που να ξεκινούν με το γράμμα **θ**
και 5 λέξεις που να ξεκινούν με το γράμμα **φ** .

θ	φ

β. Συνδύασε λέξεις τις πρώτης στήλης και λέξεις της δεύτερης στήλης και φτιάξε προτάσεις.

1. _____

_____

2. _____

_____

3. _____

_____

4. _____

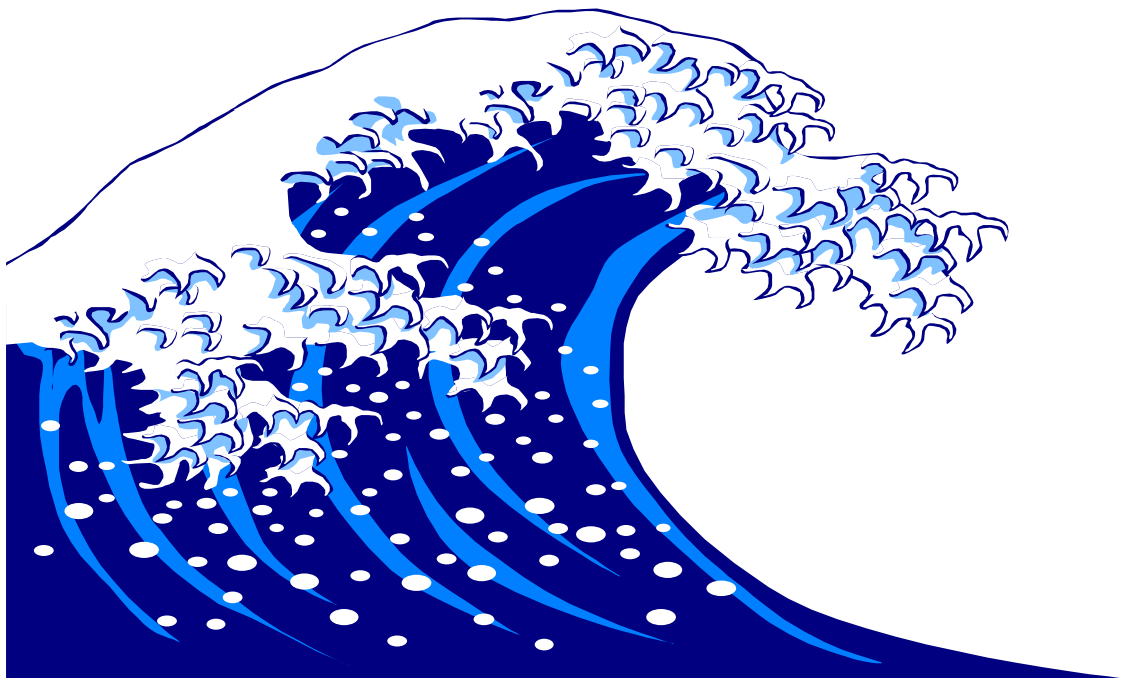
_____

5. _____

_____

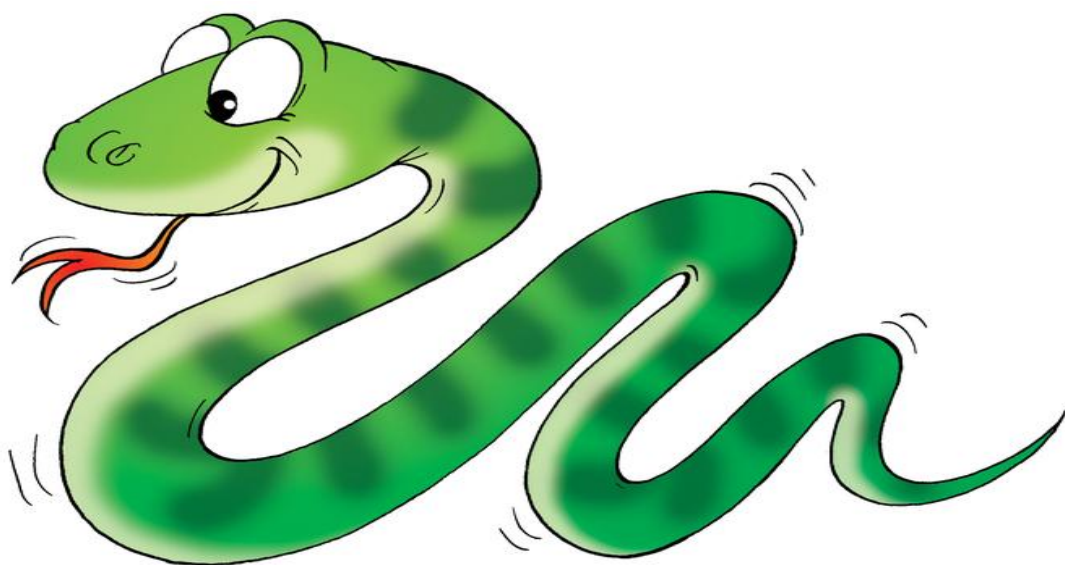
3.19. α. Διάβασε το κείμενο και κύκλωσε το γράμμα Θ,θ .

Η Φανή και ο αδερφός της ο Θάνος πήγαν μια βόλτα στη θάλασσα. Πήραν ένα καλάθι με φαγητά , μια κιθάρα ,την ψάθα και ένα ψάθινο καπέλο. Κάθισαν πάνω στην ψάθα για να διαβάσουν ένα παραμύθι. Η Φανή όμως βαρέθηκε και πήγε στην καφετέρια να πιει έναν καφέ και να φάει μια φρυγανιά. Ο Θάνος έφαγε μια φράουλα και μετά κοιμήθηκε πάνω στη ψάθα.

β. Διάβασε το κείμενο και κύκλωσε το γράμμα Φ,φ.

Ο Θανάσης και η Φαίη πήγαν βόλτα στο χωράφι. Εκεί είδανε μια όμορφη φοράδα. Αυτή η φοράδα είναι του θείου του Θωμά. Κάθισαν κάτω από ένα δέντρο για να φάνε και να ξεκουραστούν. Έφαγαν φασολάκια και κολοκυθάκια . Ο Θανάσης είδε πίσω από ένα θάμνο ένα φίδι και φοβήθηκε πολύ. Σηκώθηκε γρήγορα από τη θέση του και πήρε τη Φαίη για να γυρίσουν σπίτι. Άναψαν το φακό για να φωτίζουν και να βλέπουν το δρόμο.

3.20. α. Διάβασε το κείμενο.

Ο Φώτης , ο Θανάσης και η Φωφώ θα πάνε εκδρομή στο βουνό. Η Φωφώ φόρεσε ένα φαρδύ φόρεμα με θαλασσί φιόγκο και πήρε ένα καλάθι με σταφύλια και κολοκύθια. Ο Φώτης έβαλε την κιθάρα στη θήκη της και την πήρε μαζί του. Ο Θανάσης πήρε φράουλες και έναν φακό για να φωτίζουν το έδαφος το βράδυ. Θα ήθελα να πήγαινα μαζί τους εκδρομή , λέει η Φανή , αλλά δεν μπορώ γιατί θα έρθει ο καθηγητής στο σπίτι για να με βοηθήσει στα μαθηματικά. Ξέρω να λύνω πρόσθεση αλλά η αφαίρεση με δυσκολεύει. Ελπίζω να μου φέρουν πολλές φωτογραφίες τους να δω.

β. Συμπλήρωσε τις προτάσεις με τις λέξεις που λείπουν.

Η Φωφώ φόρεσε ένα φαρδύ _____ με θαλασσί
φιόγκο και πήρε ένα _____ με σταφύλια και
κολοκύθια. Ο Φώτης έβαλε την _____ στη θήκη
της και την πήρε μαζί του.

Θα ήθελα να πήγαινα μαζί τους εκδρομή, λέει η Φανή,
αλλά δεν μπορώ γιατί θα έρθει ο _____ στο σπίτι για
να με βοηθήσει στα _____. Ξέρω να λύνω
πρόσθεση αλλά η _____ με δυσκολεύει.

γ. Σκέψου και απάντησε στις ερωτήσεις .

- Τι φόρεσε η Φωφώ και τι πήρε μαζί της ;

_____

- Τι πήρε ο Θανάσης μαζί του ;

_____

- Γιατί δεν μπορεί η Φανή να πάει εκδρομή ;

_____

- Σε τι δυσκολεύεται η Φανή ;

_____

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αγαλιώτης, Ι. (2012) . *Εκπαιδευτική αξιολόγηση μαθητών με δυσκολίες μάθησης και προσαρμογής* . Αθήνα : Γρηγόρη .

Γιαννετοπούλου, Α. , Γιαλαμάς, Β., & Κιρποτίν , Λ. (2007). *ΜέταΦΩΝ τεστ : Ένα σταθμισμένο εργαλείο Μεταφωνολογικής Ανάπτυξης και Αναγνωστικής Ετοιμότητας ως προς τη Φωνολογική Επίγνωση*. Στο Μ. Βλασσοπούλου, Α. Γιαννετοπούλου, Μ. Διαμάντη, Λ. Κιρπότιν, Ε.Λεβαντή, Κ.Λευθήρη, Γ. Σακελλαρίου (Επιμ.), *Γλωσσικές Δυσκολίες και Γραπτός Λόγος* . Αθήνα : Γρηγόρη

Γιαννετοπούλου, Α. , (2003). *Από τον προφορικό στο γραπτό λόγο : έρευνα για την ανάπτυξη της φωνολογικής επίγνωσης στην ελληνική γλώσσα*. Στο Μ. Γλύκας & Γ. Καλομοίρης (Επιμ.), *Διαταραχές Επικοινωνίας και λόγου : Πρόληψη , Έρευνα , Παρέμβαση και Νέες Τεχνολογίες στην Υγεία*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

Γιαννικοπούλου, Α. & (2002) . *Προαναγνωστικές Δεξιότητες Μαθήματα με τα Φωνήματα*. Αθήνα : Περιβολάκη και Άτραπος .

Γουδέλης, Β. & Τζανετάκης, Γ., (1998). *Έτσι μαθαίνω να διαβάζω και να γράφω*. Αθήνα : Συγγραφέας.

Καμπανάρου, Μ., (2007). *Διαγνωστικά θέματα λογοθεραπείας*. Πάτρα : Ελλήν.

Καραγιάννης, Β. *Μαθαίνω τη γλώσσα με εικόνες* (1^{ος} τόμος & 2^{ος} τόμος). Εκδόσεις : Πατάκη.

Κάτη, Δ. (1992) . *Γλώσσα και επικοινωνία στο παιδί*. Αθήνα : Οδυσσέας .

Κατσάνης, Δ. (2008). *Ανθρώπινη Φωνή : Ομιλία και Τραγούδι*. Αθήνα : Ομήγυρις .

Μαριδάκη – Κασσωτάκη, Α., (2007). *Δυσκολίες μάθησης. Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.

- Μπάνος, Μ., (2004). *Πρώτη γραφή και ανάγνωση*. Εκδόσεις : Πατάκη.
- Μποτίνης, Α., (2011). *Φωνητική της Ελληνικής*. Εκδόσεις : ISEL editions .
- Οκαλίδου, Α. , (2008). *Ομιλία : Ανάπτυξη της ομιλίας και διαταραχή τεμαχιακής δομής*. Στο Δ. Νικολόπουλος (επιστημονική επιμ.) , *Γλωσσική Ανάπτυξη και Διαταραχές*. Αθήνα : Τόπος.
- Παντελιάδου, Σ., (2001). *Φωνολογική επίγνωση : περιεχόμενο και σχέση με την ανάγνωση και τη γραφή στην Ελληνική γλώσσα*. Στο Π. Παπούλια – Τζελέπη (Επιμ.) *Ανάδυση του γραμματισμού (2^η έκδοση)*. Εκδοσεις : Καστανιώτη.
- Παντελιάδου, Σ., (2000). *Μαθησιακές δυσκολίες και εκπαιδευτική πράξη : τι και γιατί*. Αθήνα : Ελληνικά γράμματα.
- Πήτα, Ρ., (2009) . *Ψυχολογία της Γλώσσας (10^η έκδοση)*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Πόρποδας, Κ., (1996). *Γνωστική ψυχολογία: Θέματα Ψυχολογίας της Γλώσσα. Λύση προβλημάτων (τόμος 2)* . Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Πόρποδας, Κ., (2002). *Η Ανάγνωση*. Πάτρα : Αυτοέκδοση .
- Πρωτόπαπας, Αθανάσιος Χρ., (2003). *Εισαγωγή στη φωνητική*.
- Πρωτόπαπας, Αθανάσιος Χρ., (2008) . *Η ανάπτυξη της αντίληψης της ομιλίας*. Στο (επιστημονική επιμ.) , *Γλωσσική Ανάπτυξη και Διαταραχές*. Αθήνα : Τόπος.
- Στασινός, Δ., (2003). *Δυσλεξία και σχολείο*. Αθήνα : Gutenberg
- Στασινός, Δ., (2009). *Ψυχολογία του λόγου και της γλώσσας*. Αθήνα : Gutenberg
- Τάφα, Ε., (2001) . *Ανάγνωση και γραφή στη προσχολική εκπαίδευση*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
- Φιλίππκη – Warburton, Ειρ. (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα : Νεφέλη.

Ξενόγλωσση

Arthur, E., Jongsma, Jr., Series Editor. (2010). *Οδηγός Σχεδιασμού Λογοθεραπευτικής Παρέμβασης*. (Ταφιιάδης Δ., Μεταφ.) . Θεσσαλονίκη : Ρόδων. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 2004).

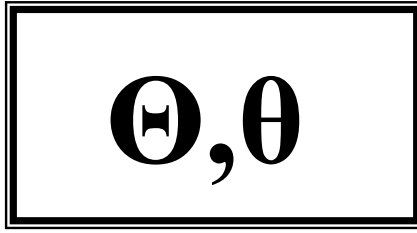
Lyons, J., (2001) . *Εισαγωγή στη θεωρητικοί γλωσσολογία*. (Αναστασιάδη-Συμεωνύδη, Α., Γαβριηλίδου, Ζ., & Ευθυμίου, Α., Μετάφ.) . Αθήνα : Μεταίχμιο. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1968).

Nespor, M., (1999). *Φωνολογία*. (Νάτσης, Α., Παπασταύρου, Α., Ράλλη, Α., Μεταφ.) Αθήνα : Πατάκη. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1993).

Reid, G., (2003). *Δυσλεξία : Εγχειρίδιο για ειδικούς (2^η έκδοση)*. (Αλέξανδρος – Σταμάτιος, Α., Μεταφ). Αθήνα : Παρισιάνου Α.Ε. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1999).

ПАРАРТНМА

ЛЕЕІЛОГІОУ

ΑΡΧΙΚΗ ΘΕΣΗ

ΔΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

θάρρος , θάμνος , θαμπός , Θάνος , Θάσος , θαρρώ , θάβω , Θαλής ,
θαύμα , Θάλεια

θέλω , θέμα , θέση , θέα , θετός , Θέμης , θεός , θεά , θέση , Θέρμη ,
θεριό , θέτω , θερμός , θεσμός , θέρος , Θέτις

θήκη , θηλιά , θυμός , θύμα , θείος , θεία , θήτα , θίγω , θύρα , θηλιά ,
Θήβα , θύτης , Θύμιος

θολός , Θωμάς , θόλος , Θώμη , θόλος , θωρώ

ΤΡΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

θάλασσα , θάλαμος , θαλασσί , θαμπώνω , θαμώνας , θάνατος ,
θαυμάζω , θάψιμο , θαυμαστής , θαλπωρή

θέατρο , θετικός , θερμίδα , θερίζω , θερινός , θέλημα , θεωρώ ,
θεατής , θέατρο , θεριστής , θερμαίνω , θέληση , θερμάστρα ,
θέρμανση , θέαμα , θεϊκό , θεμέλιο , θερισμός , Θέτιδα , θεμιτό ,
θεσπίζω , θετικός ,

θυμάρι , θύελλα , θυμάμαι , θυμώνω , θυρίδα , θυσία , θηλυκός ,
θίασος , θηρίο , θυμάρι , θύελλα , θήραμα , θηλάζω , θητεία ,
θύμηση , θησαυρός , θυμίζω , θεωρώ , θυρωρός

θόρυβος , θολώνω , θολούρα , θώρακας , θωρηκτό , Θοδωρής ,
θολώνω

ΠΟΛΥΣΥΛΛΑΒΕΣ :

θαυμαστικό , θαλασσινά , θαρραλέος , θαυματουργός , θαλαμηγός ,
θαρραλέος , θανατηφόρος , θαλασσοπόρος , θαλασσόλυκος
θερμοκήπιο , Θεσσαλονίκη , θερμόμετρο , θερμοκοιτίδα ,
θερμοκρασία, Θερμοπύλες ,θεραπευτής , θεατρικός , θεολόγος ,
θεραπεία, θεόρατος, θεσπέσιος, Θεμιστοκλής , θεολογία ,
θερμόμετρο
θηλαστικό , θηριοδαμαστής , θιγμένος , θυελλώδης , θυγατέρα ,
θυσιάζω , θηλυκότητα , θηλυπρεπής , θηριοδαμαστής ,
θηριοτροφείο,θησαυροφυλάκιο
θωρακίζω , θολότητα , θολωμένος , θορυβώδης , θωρακίζω ,
θολότητα
Θουκυδίδης

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ :

θρασύς , θράσος , θρέφω , θρέψη , θρήνος , θνητός , θρύλος ,
θλίψη,θρόνος ,
θρανίο , θρυλικός, θρίαμβος , θρησκεία
θρασύτητα , θρυμματίζω , θρύψαλα

ΤΕΛΙΚΗ ΘΕΣΗ

ΔΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

ψάθ^α , βαθ^{ιά} , σπίθ^α , δήθ^{εν} , κάθ^ε , μάθ^ε , πάθ^η , βαθ^{ύς} , λάθ^η , μέθ^η
σπαθ^ί , βυθ^{ός} , λάθ^{ος} , βάθ^{ος} , μεθ^ώ , ποθ^ώ , ζύθ^{ος} , καθ^{ώς} , λίθ^{ος} ,
μύθ^{ος} , πάθ^{ος} , πείθ^ω , πλήθ^{ος} , ήθ^{ος} , πλάθ^ω , ωθ^ώ , καθ^{ώς} , Άθ^{ως} ,
γνάθ^{ος} , πόθ^{ος} , ζενίθ

ΤΡΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

Πάρνηθ^α , γαβάθ^α , έπαθ^α , όρνιθ^{ες} , καλάθ^ι , αγκάθ^ι , ρεβίθ^ι , καλάθ^ι ,
συμπαθ^{ής} , απαθ^{ής} , ασταθ^{ής} , βοηθ^ώ , αλέθ^ω , μάραθ^{ος} , μέγεθ^{ος} ,
μέγεθ^{ος} , προσπαθ^ώ , προωθ^ώ , αγαθ^{ός} , άνηθ^{ος} , Μωάμεθ

ΠΟΛΥΣΥΛΛΑΒΕΣ :

παραμυθ^{άς} , ανέκαθ^{εν} , παραμύθ^ι , κολοκύθ^ι , κατακάθ^ι , σαμιαμίθ^ι ,
πολυμαθ^{ής} , μυστικοπαθ^{ής} , εγωπαθ^{ής} , σεισμοπαθ^{ής} , προσπάθ^{εια} ,
αντιπάθ^{εια} , ακολουθ^ώ , αντιπαθ^ώ , δεινοπαθ^ώ ,
εξακολουθ^ώ , παρακολουθ^ώ , επακόλουθ^ο , τσιμεντόλιθ^{ος}

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ :

ιχθ^{ύς} , άθ^{λος} , βαθ^{μός} , έθ^{νος} , μισθ^{ός} , ξανθ^{ός} , ρυθ^{μός} , σταθ^{μός} ,
βάθ^{ρο}
μυζήθ^{ρα} , κερήθ^{ρα} , τσουλήθ^{ρα} , έλκηθ^{ρο} , έπαθ^{λο}
δαχτυλήθ^{ρα} , κολυμβήθ^{ρα} , μπουρμπουλήθ^{ρα} , απαριθ^{μώ} ,

ΜΕΣΑΙΑ ΘΕΣΗ

ΤΡΙΣΥΛΛΑΒΕΣ:

σκαθάρι , κιθάρα , πιθανός , κριθάρι , πιθάρι , καθαρός , ήθελα ,
άθεος, άθελα , πρόθεση , υπόθεση , πεθερός , σταθερός, μαθαίνω ,
καθένας , κάθετος , διάθεση ,πίθηκος , κάθισμα , μαθητής , νοθεία ,
μυθικός , έθιμο , βύθιση , πρόθυμος , ψίθυρος , ψάθινος , πάθημα ,
πάθηση , χάθηκα , ντύθηκα , διαθήκη ,οθόνη , κάθομαι , αθώος ,
ηθοποιός , ρουθούνι, αίθουσα

ΠΟΛΥΣΥΛΛΑΒΕΣ:

κολοκυθάκια , καθαρίστρια , καθαρίζω , καθαριστήριο , περίθαλψη,
σκηνοθέτης ,αντίθετος , κουκλοθέατρο ,ελεύθερος , ελευθερία ,
υπέθεσα , κατέθεσα , διαθέσιμος , εξουθενώνω , ηλιοθεραπεία ,
αυγοθήκη , καθηγητής , δισκοθήκη , βιβλιοθήκη , παπουτσοθήκη ,
αποθηκεύω , καθησυχάζω , αποθήκη , καθυστερώ, βοηθητικός ,
μεθυσμένος , παράθυρο , επιθυμία , στηθοσκοπιο, καθοδηγώ ,
στρουθοκάμηλος

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ :

προσέτω , ασθενής , εκθέτης , χθесινός , σύνθετο , συνέτω ,
έκθεση , καθρέφτης, λυθρίνι , όρθιος , ρυθμίζω, αίσθημα , αίσθηση ,
άθροισμα, άθλημα , αθλητής , νάρθηκας , πάνθηρας ,
αριθμός,άνθρωπος ,αθλούμαι
διαισθάνομαι , ενθαρρυντικό, μπουρμπουλήθρα , ιχθυοπωλείο,
αισθητικός , υπενθυμίζω , αναίσθητος ,αθλητισμός, παρένθεση ,
εξασθενώ, χρυσάνθεμο , καθρεφτίζομαι , εξολοθρεύω , διορθώνω ,

ανθωπωλείο , ανθοδοχείο , ορθοπεδικός , ορθογώνιο , υπέρυθρος ,
λαβύρινθος , ανθοδέσμη , επανορθώνω , εκθρονίζω , αδιόρθωτος,
πολυθρόνα , κατορθώνω , διορθωτικό , πολυθρόνα , χιονάνθρωπος ,
ενθουσιασμός

Φ,φ

ΑΡΧΙΚΗ ΘΕΣΗ

ΔΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

φάρος , φακές , φάση , φακός , φαρδύς , φάρμα , φάβα , φαΐ , φάκα ,
φάλτσο , φάρσα , φαρσί , φάσμα , φάπα , φαρδύς , φάτνη , φάτσα
φελλός , φέσι , φέτα , φέγγω , φεύγω , φέρνω , φέρω , φέτος
φύκι , φύλλο , φίλος , φύση , φιλί , φίδι , φήμη , φίλτρο , φιδές ,
φίνος , φίρμα , φίσκα , φοιτώ
φώκια , φώτα , φώρα , φόλα , φόντο , φορά , φόρμα , φόβος , φόδρα ,
φόνος , φωλιά , φωτιά , φόρος , Φωφώ , φωνή
φούστα , φούχτα , φούσκα

ΤΡΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

φάλαινα , φαγητό , φασόλι , φαράσι , φασιανός , φαγούρα , φασαρία ,
φασολιά , φακίδα , φαραγγί , φανέλα , φανάρι , φάκελος , φαντάρος ,
φάντασμα , φάρμακο , φαλακρός , φαρδαίνω , φανερός
φεγγάρι , φερμουάρ , φαίνομαι , φεγγίτης , φετσιβάλ , φετινός ,
φέρομαι ,
φιστίκι , φοίνικας , φιτίλι , φιγούρα , φυλακή , φιάλι , φίλαθλος ,
φιλέτο , φιλικός , φιλία , φινάλε , φινέτσα

φόρεμα , φοβάμαι , φορείο , φορτηγό , φορτιστής , φοβίζω , φοβερό,
φορτίζω , φορτώνω , φοράδα , φορέας , φόρμουλα
φουντούκι , φουγάρο , φούρναρης , φούμαρα , φουλάρι , φουσκώνω,
φουσκωτό , φουρτούνα , φουσκάλα , φουντωτός , φουστάνι,
φουρτούνα

ΠΟΛΥΣΥΛΛΑΒΕΣ:

φασολάδα , φαβορίτα , φαντασία , φανατικός , φανταστικός ,
φασολάκια , φανταχτερός , φαβορίτες , φασαρία , φαροφύλακας ,
φανατισμός , φασκόμηλο , φαρμακείο ,
φεμινίστρια , φεγγοβολώ , φερόμενος , φαινόμενο , φαινομενικός ,
φερέφωνο
φιλοδώρημα , φιλολογία , φιλόζωος , φοινικόδεντρο , φιλοδοξία ,
φιλοσοφία , φιλοξενούμενος , φοιτήτρια , φιστικοβούτηρο
φορολογία , φορτηγατζής , φωτιστικό, φωτογραφική , φοβητσιάρης ,
φοβισμένος , φοροτεχνικός , φορολόγηση
φουσκοθαλασσιά , φουρτουνιασμένος , φουσκωμένος

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ :

φράχτης ,φράζω , φράση , φλασκί, φτάνω , φρένο ,φλέβα , φτερό ,
φθίνω, φθηνός , φλοιός , φθορά , φλόγα, φθόγγος , φθόνος ,
φρούτο, φλούδα , φλουρί
φράουλα , φλάουτο , φρεάτιο , φλεγμονή ,φρεγάτα, φτερούγα,
φρυγανιά, φλιτζάνι , φλογέρα , φθόριο , φρουκτόζη
φτερνίζομαι , φτερουγίζω , φτεροκοπώ , φθινόπωρο , φλογοβόλο

ΤΕΛΙΚΗ ΘΕΣΗ

ΔΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

μπουφάν ,γκάφα , σαφές , καφές , καφέ ,μπουφές , νύφη , βαφή ,
στροφή , ράφι , αφή , κέφι , Έφη , νέφος , βάφω , γράφω , βρέφος,
ύφος , ξίφος , τάφος , σκάφος , λόφος , σοφός , μπούφος , νέφος
αφού

ΤΡΙΣΥΛΛΑΒΕΣ :

συννεφιά , επαφή , ξυράφι ,αλοιφή ,ελάφι , χρυσάφι , πιλάφι ,
τσουλούφι ,κανταΐφι , χωράφι , διαγραφή , ασαφής ,
έδαφος,άγραφος, ζωγράφος , σύννεφο , έγγραφο

ΠΟΛΥΣΥΛΛΑΒΕΣ:

εξωστρεφής , επιγραφή , φωτογραφία , απογραφή , υπογραφή ,
απαλοιφή , αγιογραφία, ορθογραφία , γεωγράφος , δακτυλογράφος ,
δεξιόστροφος , αντιγράφω , υπέδαφος , επιστρέφω , απορροφώ

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ :

βάφλα, λεφτά , εφτά , άλφα , κεφτές , καρφί , ράφτης , κλέφτης ,
αφρός , ράμφος
παντόφλα , ελαφρύς ,αδελφός , ξάδερφος

ΜΕΣΑΙΑ ΘΕΣΗ

ΤΡΙΣΥΛΛΑΒΕΣ:

νούφαρο , καφάσι , κεφάτος , διαφορά , διάφορα , ρουφάω,
διάφανος , αφαλός , κεφάλι , στεφάνι , βαφέας , κουφέτο , τουφέκι ,
καφενές , γραφίστας , λάφυρα , γέφυρα , έφηβος , σοφίτα , τρόφιμα,
ξιφίας , αφίσα , ζαφείρι , γραφείο , αφήνω , γέφυρα , νυφικό ,
αφήνω , σταφύλι , σταφίδες , τριφύλλι , διαφορά , τυφώνας ,
άφωνος, άφοβο

ΠΟΛΥΣΥΛΛΑΒΕΣ:

επιφάνεια , ελέφαντας , γαρίφαλο , διαφάνεια , βλεφαρίδα ,
παρανυφάκι , αφαίρεση , επαναφέρω , ηφαίστειο , αφετηρία ,
αφεντικό , δημοφιλής , δημοψήφισμα , αφήγημα , γεωγραφία ,
αποφοιτώ , προφυλακτήρας , διαφήμιση , τριαντάφυλλο , αφύπνιση,
γλειφιτζούρι , διασαφηνίζω , εφημερίδα , οδοντογλυφίδα ,
εξώφυλλο , δεσμοφύλακας , βρεφονηπιοκόμος , αγοραφοβία ,
ασθενοφόρο , λεωφορείο , ραδιόφωνο , πορτοφόλι , τηλέφωνο ,
κατηφόρα , ανηφόρα , δορυφόρος , μικρόφωνο , διαφορετικός ,
δολοφόνος , διαφωνία

ΣΥΜΠΛΕΓΜΑΤΑ :

δάφνη , σφήκα , σφυρί
έμφαση , έκφραση , σφεντόνα , κομφετί , βαφτίζω , δελφίни ,
σφυρίχτρα , σφυρίζω , όσφρηση , εξοφλώ , μόρφωση , σούφρωμα,
σφουγγάρι

εμφάνιση , εκφραστικά , κεφτεδάκι , ποδόσφαιρο , εξωφρενικός ,
αστραφτερός , διαμόρφωση , ελαφρόπετρα , εκφώνηση , Αφροδίτη ,
εκφοβίζω, ελαφρόπετρα, τυφλόμυγα , σφουγγαρίζω ,
σφουγγαρίστρα